ВІСНИК

Луганський державний університет внутрішніх справ

СПЕЦІАЛЬНИЙ ВИПУСК

Частина 1

2'2007

ВІСНИК
Луганського державного університету
внутрішніх справ

ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ У НАПРЯМКУ БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ

Спеціальний випуск № 2

У чотирьох частинах

Частина 1

Луганськ
2007

УДК 351.746.2(063
ББК 67.99(4Укр)401.213-3я5
П-78

ВІСНИК

Луганського
державного університету
внутрішніх справ

*Науково-теоретичний журнал * Виходить щоквартально * Заснований 1997 року * Засновник і видавець: Луганський державний університет внутрішніх справ * Реєстр. свід. ЛГ № 897-18/ПР, видане Луганським обласним управлінням юстиції 06.07.2006 р. * Включений до переліку фахових видань ВАК України з юридичних наук *

Редакційна колегія:

Дідоренко Е.О.	-	д-р юрид. наук, проф., член-кор. АПрН України (головний редактор)
Бараненко Б.І.	-	канд. юрид. наук, проф. (заст. гол. редактора)
Левченков О.І.	-	канд. юрид. наук, доц.
Сегай М.Я.	-	д-р юрид. наук, проф., акад. АПрН України
Козаченко І.П.	-	д-р юрид. наук, проф. член-кор. АПрН України
Іщенко А.В.	-	д-р юрид. наук, проф.
Антонов К.В.	-	д-р юрид. наук, доц.
Бурбело О.А.	-	д-р екон. наук, проф.
Лазор Л.І.	-	д-р юрид. наук, проф., член-кор. АПрН України
Курочка М.Й.	-	канд. юрид. наук, доц.
Бірюков В.В.	-	канд. юрид. наук, доц.
Сілюков В.О.	-	канд. юрид. наук, доц.
Цвєтков О.Г.	-	канд. юрид. наук, доц.

Луганський державний університет внутрішніх справ продовжує висвітлення актуальних проблем, що є предметом розгляду й дискусійного обговорення на засіданнях постійно діючого при ЛДУВС методологічного семінару з *проблем теорії та практики ОРД*.

У даному спеціальному випуску публікуються доповіді та повідомлення вчених, викладачів, слухачів магістратури, ад'юнктів, здобувачів і практиків з питань удосконалення оперативно-розшукової та слідчої діяльності органів внутрішніх справ у напрямку посилення боротьби з організованою злочинністю в сучасних умовах.

Матеріали проведених семінарів, ураховуючи тематику доповідей і повідомлень, публікуються у чотирьох частинах: чч. 1, 2, 3 – відкриті доповіді та повідомлення, ч. 4 – публікації таємного характеру.

Статті публікуються в авторській редакції.

✉ Україна, 91493, Луганськ, сел. Ювілейне, вул. К. Маркса, 4. Луганський державний університет внутрішніх справ.
☎ 53-50-88, тел.факс 55-32-00.

© Луганський державний університет
внутрішніх справ, 2007

Ю.М. Грошевий
доктор юридичних наук, професор, академік
(Академія правових наук)
С.В. Єськов
викладач
(Луганський державний університет внутрішніх справ)

ЗАКОН УКРАЇНИ "ПРО ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ": ОКРЕМІ НЕДОЛІКИ ЧИ СИСТЕМНА КРИЗА?

Якось видатного давньогрецького законодавця Солона запитали, чи найкращі закони він установив для громадян Афін. "Так, – відповів Солон, – найкращі з тих, яких вони самі погодилися б дотримуватися"[1]. Навряд чи таке можна стверджувати щодо сучасної законодавчої регламентації ОРД, оскільки як за кількістю критичних зауважень провідних дослідників у цій галузі (Е.О. Дідоренко, М.А. Погорецький, Б.Г. Розовський, М.Є. Шумило), так і за кількістю внесених останнім часом змін і доповнень (в окремих випадках непослідовних) Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" продовжує дисонувати не те що з сучасними європейськими стандартами, а, як можна не без іронії констатувати, навіть із давньогрецькими. З огляду на цю обставину вважаємо за доцільне висловити деякі міркування щодо найбільш проблемних аспектів законодавчого регулювання оперативно-розшукової діяльності.

1. Окремої уваги потребує правова регламентація судового контролю за законністю й обґрунтованістю проведення оперативно-розшукових заходів, що обмежують конституційні права людини. У Законі України "Про оперативно-розшукову діяльність" міститься лише загальна згадка про необхідність отримання судового дозволу на проведення деяких заходів (негласного проникнення до житла чи до іншого володіння особи, зняття інформації з каналів зв'язку, контролю за телеграфно-поштовою кореспонденцією, застосуванням інших технічних засобів одержання інформації), проте цей механізм не був регламентований, на що неодноразово вказували науковці та правозахисники[2]. Рекомендації, які дають суддям Постанова Пленуму Верховного

---

[1] Див.: Монтень М. Опыты. – М.: Наука, 1979. – С. 163.

[2] Див.: Погорецький М.А. Судовий контроль та прокурорський нагляд за використанням протоколів оперативно-розшукової діяльності в кримінальному процесі // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 2. – С. 37-38; Захаров Е.Е. Про судовий дозвіл на негласні оперативно-розшукові заходи // Юридичний вісник України. – 2003. – № 49. – С. 27.

Суду № 9 від 01.11.96 "Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя" і Лист Верховного Суду № 16/6 від 19.11.1996 "Про тимчасовий порядок розгляду матеріалів про дачу дозволу на проникнення до житла чи іншого володіння особи, накладення арешту на кореспонденцію і виїмку її з поштово-телеграфних установ та зняття інформації з каналів зв'язку (телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції)", теж мають загальний характер і недостатньо висвітлюють питання надання судового дозволу на оперативно-розшукові заходи.

Можливим виходом із цієї ситуації є закріплення в Законі України "Про оперативно-розшукову діяльність" окремої норми, яка б визначила: контрольні повноваження голови апеляційного суду (його заступника); обсяг матеріалів які подаються для прийняття рішення про надання дозволу на проведення заходу; необхідність ведення протоколу судового засідання з приводу надання дозволу[1].

2. У законодавчій регламентації оперативно-розшукової діяльності відсутній також системний підхід до співвідношення контрольної діяльності суду з прокурорським наглядом за дотриманням прав громадян при проведенні оперативно-розшукових заходів. Відповідно до ч. 2 ст. 8 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" прокурор повідомляється про надання судового дозволу на проведення оперативно-розшукових заходів. Водночас ст. 97 КПК України закріплює іншу процедурну модель – проведення оперативно-розшукових заходів за погодженням із прокурором.

Якщо дотримуватися положень ч. 2 ст. 8 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність", то суддя, приймаючи рішення, не знає позиції прокурора з приводу запланованого оперативно-розшукового заходу, хоча прокурор, з огляду на його правовий статус, має більше повноважень у частині перевірки законності й обґрунтованості заходу, а отже більше можливостей виявити безпідставне проведення оперативно-розшукового заходу та запобігти йому. Певний інтерес для вирішення цієї проблеми становить думка В.С. Зеленецького й І.М. Коз'якова, які зазначають, що оперативно-розшукова діяльність, будучи тією частиною кримінального судочинства, "де ризик незаконного обмеження прав і свобод громадян, аж до застосування тортур, є найбільш імовірним, … потребує суворого, всебічного та принципово-об'єктивного нагляду прокуратури"[2].

М.А.Погорецький, досліджуючи це питання, аргументує свою думку тією обставиною, що оскільки оперативно-розшукова діяльність "в змагальному кримінальному процесі, який відповідно до ст. 129 Конституції та у

---

[1] Див. докладніше: Єськов С.В. Питання надання судового дозволу на негласні оперативно-розшукові заходи // Вісник Академії правових наук України. – 2006. – № 3. – С. 148-156.

[2] Див.: Зеленецкий В.С., Козьяков И.Н. Ведомственный контроль и прокурорский надзор за законностью ОРД. – Х., 2003. – С. 223.

зв'язку з судово-правовою реформою започатковується в Україні, належить до функції обвинувачення (переслідування), то зовсім нелогічним є те, що оперативно-розшукові підрозділи, обминаючи прокурора як головного носія цієї функції, беруть дозвіл на проведення оперативно-розшукових заходів самостійно в суді, а прокурору лише повідомляють про це"[1].

Погоджуючись із наведеними аргументами, зазначимо, що більш доцільним видається закріплення в Законі України "Про оперативно-розшукову діяльність" процедури, аналогічної викладеній у ч. 5 ст. 97 КПК України.

3. Не зовсім зрозумілою є також позиція законодавця щодо обов'язкового складання протоколів за результатами оперативно-розшукових заходів. Згідно з категоричним правилом, викладеним у ч. 2 ст. 8 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" без зазначення будь-яких винятків, за результатами здійснення оперативно-розшукових заходів складається протокол з відповідними додатками, який підлягає використанню як джерело доказів у кримінальному судочинстві. Але як бути з тими випадками, коли під час оперативно-розшукових заходів не було зафіксовано відомостей, щодо обставин, які складають предмет доказування? У складанні протоколу в цих випадках не буде ніякого сенсу, тим більше ч. 12 ст. 9 Закону "Про оперативно-розшукову діяльність" забороняє це робити, наголошуючи, що одержані внаслідок оперативно-розшукової діяльності відомості, які стосуються особистого життя, честі, гідності людини, якщо вони не містять інформації про вчинення заборонених законом дій, зберіганню не підлягають і повинні бути знищені.

Одним із варіантів вирішення цієї проблеми може бути закріплення в ч. 2 ст. 8 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" такого правила: "при отриманні відомостей, що стосуються протиправних діянь окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, за результатами здійснення оперативно-розшукових заходів складається протокол з відповідними додатками, який підлягає використанню як джерело доказів у кримінальному судочинстві. Протокол оперативно-розшукового заходу з відповідними додатками може бути переданий слідчому, прокурору, суду на підставі постанови керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника".

4. Аналіз правової основи оперативно-розшукової діяльності в дзеркалі рішень Європейського Суду з прав людини дозволяє стверджувати, що Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" містить також низку інших недоліків, до яких перш за все слід віднести відсутність вказівки на строки

---

[1] Див.: Погорецький М.А. Судовий контроль та прокурорський нагляд за використанням протоколів оперативно-розшукової діяльності в кримінальному процесі // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 2. – С. 38.

проведення оперативно-розшукових заходів, які обмежують конституційні права громадян. Стаття 9 Закону встановлює, що обмеження прав громадян має винятковий і тимчасовий характер, не конкретизуючи при цьому, на який саме термін можуть вводитися такі обмеження. Не вносить ясності в це питання й ст. 9-1 Закону, зазначаючи лише, що строк ведення оперативно-розшукових справ стосовно невстановлених осіб, осіб, які переховуються від слідства й суду або ухиляються від відповідальності, обмежений тільки строками давності, передбаченими кримінальним законодавством (ст. 49 КК України).

Термін таких обмежень, звичайно, установлюється відомчими нормативно-правовими актами закритого характеру, але ж це не відповідає положенням ст. 57 Конституції України про те, що кожному громадянинові надається право знати свої права й обов'язки. Вважаємо, що це право полягає в гарантованій можливості знати не тільки свої суб'єктивні права й обов'язки, але й межі, порядок, тривалість та інші обставини їх обмеження. Залишається незрозумілим, яким чином громадянин, щодо якого проводилося, наприклад, зняття інформації з каналів зв'язку, може оскаржити неправомірні дії оперативно-розшукових підрозділів відповідно до ст. 55 Конституції України, якщо йому невідомо, які дії оперативно-розшукових підрозділів, а конкретніше, у який термін, будуть правомірними. У цьому контексті доречно навести висновки Європейського Суду в справі "Мелоун проти Об'єднаного Королівства" від 2 серпня 1984 р.: "Положення закону повинні бути сформульовані досить чітко, для того щоб дати громадянам належну вказівку щодо обставин й умов, за яких публічні органи вправі вдатися до прихованого й потенційно небезпечного втручання в здійснення права на повагу приватного життя й кореспонденції"[1].

Завершуючи розгляд проблемних питань щодо законодавчої регламентації оперативно-розшукової діяльності, наведемо вислів видатного англійського філософа XIX ст. Герберта Спенсера: "Обачливому дослідникові не може не спадати на думку, що, з точки зору можливості, його погляди на яке-небудь спірне питання навряд чи правильні"[2]. Тож ні в якому разі не претендуємо на остаточне вирішення поставлених питань, але водночас наголошуємо, що законодавче закріплення правил щодо здійснення оперативно-розшукової діяльності передбачає структурування їх як системи, а не довільного, слабоорганізованого конгломерату нормативних вимог.

---

[1] Див.: Романовский Г.Б. Право на неприкосновенность частной жизни. – М.: МЗ-ПРЕСС, 2001. – С. 142.

[2] Див.: Спенсер Г. Опыты научные, политические и философские / Пер. с англ. под ред. Н.А. Рубакина. – Минск: Современный литератор, 1999. – С. 1150.

В.А. Глушков
доктор юридических наук, професор, первый проректор
(Академия управления МВД Украины)
Д.А. Михайличенко
адъюнкт
(Луганский государственный университет внутренних дел)

СИСТЕМА ПРАВОВЫХ, ОРГАНИЗАЦИОННО-УПРАВЛЕНЧЕСКИХ И ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ ПО ПРЕДУПРЕЖДЕНИЮ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Одной из важнейших функций оперативных подразделений в борьбе с организованной преступностью органов внутренних дел является предупреждение преступлений. Это определено в основополагающем Законе Украины "Об организационно правовых основах борьбы с организованной преступностью", от 30.06.1993 года (ст. 6 п. 2, 3).

Выполнение этой функции во многом зависит от системного представления о правовых организационно-управленческих, и собственно оперативно-розыскных аспектах предупреждения преступлений в целом, органами внутренних дел.

Предупреждение преступлений – одна из наиболее актуальных проблем оперативно-розыскной деятельности. Теоретическая и практическая значимость данной проблемы настолько очевидна, что не требует какой-либо дополнительной аргументации. Важное место и существенное профилактическое значение в предупреждении преступлений отводится системе организационно-управленческих и оперативно-розыскных мероприятий [6]. Немаловажная роль при этом принадлежит срокам предупреждения преступлений, которые до последнего времени не были предметом самостоятельного исследования. В научной литературе встречаются лишь фрагментарные суждения о сроках осуществления отдельных предупредительных мероприятий. Вместе с тем именно системность организационно-управленческих решений, обеспечивающих своевременность и эффективность проведения соответствующих ОРМ, позволяет добиться реальных результатов по предупреждению преступлений.

Сроки предупреждения преступлений в действующем законодательстве не определяются. Некоторое исключение в этом плане составляют лишь отдельные нормы уголовно-процессуального, уголовно-исполнительного и административного законодательства.

Уголовно-процессуальное законодательство обязывает органы дознания, следователя, прокурора и суд выявлять при производстве дознания, предварительного следствия и судебного разбирательства обстоятельства, способствовавшие совершению преступления и предоставляет им право вносить представления в соответствующие организации об их устранении.

Суд наделяется законом правом внести частное определение, в котором обращается внимание соответствующих организаций и должностных лиц на данные обстоятельства.

Таким образом, сроки предупредительной деятельности органов дознания, следователя, прокурора и суда ограничены законом сроками производства соответственно дознания, предварительного следствия и судебного разбирательства. Следует отметить, что сроки судебного следствия в законе не определены.

Сроки предупреждения преступлений административными органами, исполняющими уголовные наказания, исходя из положений уголовно-исполнительного законодательства, ограничиваются сроками назначенного судом осужденному наказания. В пределах этих сроков указанные органы осуществляют контроль над поведением осужденного, обеспечивают соблюдение им возложенных на него судом правоограничений, применяют к нему меры индивидуального предупреждения. При этом некоторые виды наказаний (например, штраф; лишение специального, воинского или почетного звания, классного чина и государственных наград; конфискация имущества) исполняются одномоментно и не предоставляют какого-либо времени для оказания предупредительного воздействия на осужденного.

Предупредительный эффект достигается в данном случае, как прогнозирует суд, самим фактом осуждения и фактом исполнения подобного наказания. Определенное время для предупреждения рецидивных преступлений предоставляют компетентным государственным органам нормы уголовного законодательства, образующие институты рецидива преступлений и судимости, и базирующиеся на них нормы административного права об административном надзоре, о постановке на профилактический учет и снятии с профилактического учета лиц, имеющих непогашенную судимость.

Таким образом, в законодательстве устанавливаются сроки предупредительной деятельности только некоторых субъектов, проводимой в основном на индивидуальном уровне в целях предупреждения рецидивных преступлений. При этом определены сроки предупредительного процесса в целом, а сроки проведения отдельных предупредительных мероприятий не установлены.

Необходимо отметить, что правовое регулирование деятельности субъектов предупреждения преступлений в целом осуществляется в настоящее время весьма слабо. Профилактическое законодательство находится на стадии формирования. Большинство действующих и намеченных к принятию нормативно-правовых актов носят многоцелевой, комплексный характер.

Включенные в них нормы преимущественно регулируют организационно-управленческие аспекты предупредительной деятельности.

Порядок и сроки осуществления предупредительных мер, в том числе связанных с допустимым принуждением, остаются пока вне правового регулирования.

В определенной мере такое положение обусловлено слабой научной разработанностью тактики проведения мер предупреждения преступлений, отсутствием общепринятой классификации этих мер, единой терминологии, отражающей их структуру и содержание, отчетливой периодизации предупредительного процесса. Поэтому предстоит еще большая работа по обобщению передового опыта предупреждения преступлений. Лишь после этого перечень наиболее эффективных предупредительных мер, а также приемы, методы и сроки их осуществления могут быть закреплены в правовых нормах.

Однако право в силу своей всеобщности не может регулировать порядок осуществления мер предупреждения преступлений во всех деталях применительно к различным объектам и ситуациям. Нормы права опосредуют только те тактические приемы и методы реализации предупредительных мер, которые доказали свою оптимальность во всех теоретически мыслимых ситуациях и при предупреждении любых категорий преступлений.

Содержательная сторона этих мер – предмет тактики и методики предупреждения преступлений и субъекты предупреждения преступлений должны в своей деятельности руководствоваться помимо правовых норм рекомендациями этих разделов криминологии.

Предупреждение преступлений осуществляется множеством субъектов (в пределах компетенции каждого) и на разных уровнях. По своему содержанию он представляет собой упорядоченную систему различных по форме и содержанию действий и мероприятий, направленных на выявление, упреждение, ограничение и устранение криминогенных явлений и процессов, а также недопущение реализации преступных замыслов конкретных лиц и прекращение начатых преступлений.

В зависимости от времени осуществления и характера предупредительных мер в системе предупреждения преступлений отчетливо выделяются три самостоятельных, дополняющих друг друга направления деятельности:

1) устранение (упреждение, ограничение) криминогенных явлений и процессов, выступающих в качестве причин и условий преступности, и отдельных видов преступлений – профилактика;

2) выявление лиц и общностей (групп), вынашивающих преступные намерения, обнаруживших преступный умысел, и нейтрализация (устранение) их решимости совершить преступление – предотвращение преступлений;

3) прерывание преступных действий конкретных лиц на стадиях приготовления к преступлению и покушения на преступление – пресечение преступлений.

Профилактика преступлений проводится на двух уровнях: общесоциальном и специально-криминологическом.

Меры профилактики, осуществляемые на общесоциальном уровне, носят долговременный характер. Они представляют собой проявления одной из основных и постоянных функций государства – функции поддержания правопорядка, совершенствования общественных отношений, устранения из жизни общества негативных явлений – и потому не ограничены временными рамками. Государственные органы и должностные лица, определяя и реализуя социально-экономическую политику государства, обязаны постоянно учитывать и принимать меры по устранению, блокированию и нейтрализации их возможных отрицательных последствий, которые при определенных условиях могут продуцировать или поддерживать преступность.

Общесоциальное предупреждение преступлений в этом смысле представляет собой исторический процесс. Специально криминологическая профилактика преступлений осуществляется на общем и индивидуальном уровнях. Меры общей профилактики ориентированы на оказание позитивного воздействия на мотивацию и образ поведения неопределенного круга лиц, индивидуальной – конкретных лиц или общностей.

Общие меры специальной профилактики, так же как и индивидуальные, имеют целенаправленный характер. Они определяются состоянием и структурой преступности и проводятся дифференцированно по отношению к отдельным сферам общественной жизни, материально-экономической деятельности, территориальных зон. В отличие от общесоциальных мер они, как правило, планируются. Комплексные планы профилактики преступлений разрабатываются на основе прогноза преступности сроком, как правило, на год – в районах и городах, на два года – в областях, краях, республиках и городах с районным делением; в целом по стране – на пять лет.

Посредством комплексных планов могут решаться лишь глобальные, а не частные проблемы предупреждения преступлений. В них невозможно предусмотреть профилактические меры, сроки, проведения которых диктуются актуальной ситуацией или осложнением оперативной обстановки. Учитывая наличие временных параметров в предупредительной деятельности, определяемых различными юридически значимыми обстоятельствами и условиями, в литературе нередко проводится классификация профилактических мер в зависимости от времени начала их осуществления на две большие группы: на меры ранней и непосредственной профилактики.

Меры общей профилактики преимущественно носят упреждающий характер и представляют собой так называемое раннее вмешательство в причинный комплекс преступлений. Они осуществляются при наличии абстрактной возможности преступных проявлений, чтобы не допустить превращения формальной возможности в реальную, а последней – в действительность.

Ранняя профилактика проводится и на индивидуальном уровне. Однако многие меры профилактического вмешательства в сферу индивидуальной

жизни возможны лишь при наличии реальной возможности индивидуального преступного акта. Поэтому индивидуальная профилактика – это чаще всего профилактика непосредственная.

Предотвращение и пресечение преступлений осуществляются только на индивидуальном уровне и только на определенных стадиях развития преступной деятельности. Если по временным параметрам меры профилактики представляют собой, как правило, так называемое длящееся реагирование на криминогенную ситуацию, то меры предотвращения и пресечения – реагирование соответственно неотложное и экстренное.

Каждая из направлений предупредительной деятельности имеет свой объект воздействия и предполагает использование специфических мер и информации в соответствии с характером данного объекта.

Объект предупредительного воздействия представляет собой определенный комплекс сформировавшихся или формирующихся на различных социальных уровнях негативных (криминогенных) явлений и процессов, взаимосвязь и взаимодействие которых порождает преступность или способствует совершению преступлений. Он является дискретным и включает относительно автономные материальные и идеальные образования, которые находятся в прямой или опосредованной причинно-следственной связи с отдельными видами (группами) преступлений или могут привести к совершению конкретных преступлений. Поскольку данные образования неотделимы от их носителей, термином "объект предупредительного воздействия" обозначают также места концентрации криминогенных явлений и процессов, лиц – носителей криминогенных свойств, криминогенные ситуации, виды преступлений и конкретные преступления, которые обусловливаются или могут быть обусловлены определенным криминогенным "набором" явлений и процессов объективного и субъективного характера.

Криминогенный "потенциал" (или "заряд") объектов предупредительного воздействия, которым во многом и определяется интенсивность, сроки осуществления и характер предупредительных мер, различен. Он зависит от степени пораженное™ структуры объекта-носителя отрицательными элементами, тесноты взаимосвязи негативных явлений и процессов или их комплексов, концентрированных в данном объекте, с преступностью, отдельными видами преступлений, конкретными преступлениями.

Криминогенность объекта – величина переменная. Ее выражают такими количественными и качественными показателями, как степень криминогенности (выше – ниже), криминогенный набор (больше – меньше), криминогенный интервал (ближе – дальше).

Начало принятия предупредительных мер как раз и связано с моментом обнаружения криминогенных объектов. Однако предупреждение преступлений не ограничивается принятием соответствующих предупредительных мер.

Специально-предупредительная деятельность не может быть эффективной, если ее субъекты занимают позицию пассивного выжидания. Обеспечение эффективности специального предупреждения преступлений предполагает постоянный, целенаправленный и активный поиск криминогенных объектов, их изучение и диагностику степени их криминогенности. Выявление объектов предупредительного воздействия как необходимая стадия и важнейший элемент в системе предупредительного процесса осуществляется компетентными субъектами непрерывно. В этом смысле специальное предупреждение преступлений, так же как и общесоциальное, не ограничивается какими-либо сроками. Однако каждая отдельная его стадия (выявление объектов и оказание предупредительного воздействия) должна иметь, и имеет свое начало и время окончания, которые и следует определить.

Выявление объектов включает их изучение и завершается составлением прогностической оценки о степени криминогенности конкретного объекта.

Для вывода прогностических оценок в криминологии используется такой показатель, как частота наблюдаемости объекта в структуре причин и условий преступности. Он устанавливается путем эмпирических наблюдений. Чем выше концентрация в объекте (в стране, регионе, отрасли производства, общности лиц, личности и т.д.) обстоятельств и свойств, выступающих в качестве причин, тем выше вероятность совершения преступлений и тем более интенсивным и неотложным должно быть предупредительное реагирование.

Условия, способствующие совершению преступлений, по своему содержанию так же многообразны, как и причины, и проявляются во многих сферах жизни общества и индивида. Так, условиями совершения преступлений в сфере экономики чаще всего вступают: незащищенность предметов преступного посягательства (правовая, техническая, физическая); отсутствие должного учета и контроля за сохранностью и движением материальных и финансовых средств (бесхозяйственность), а также контроля за поведением определенной категории лиц, от которых, судя по их предшествующему антиобщественному поведению, можно ожидать совершения преступлений; виктимное (беспечное, излишне доверчивое и т.д.) поведение определенной части населения; недостатки в организации подбора и расстановки кадров, лицензирования определенных видов деятельности.

К настоящему времени созданы прикладные прогностические методики, позволяющие с большой долей вероятности прогнозировать индивидуальное преступное поведение. В основе этих методик лежит идея криминогенного набора – сравнительно небольшого сочетания наиболее значимых эмпирически установленных показателей (от 16 до 28) для различных разновидностей субъектов антиобщественного поведения. Однако слож-

ность выделения "групп риска" обусловливается тем, что в литературе еще не получили окончательного разрешения проблемы предпреступного поведения.

К предпреступному в специальной литературе относят поведение, не образующее состава преступления из-за отсутствия некоторых признаков объективной стороны или возрастного признака субъекта преступления, а также антиобщественное поведение, в отношении которого практикой и наукой установлена высокая степень перехода на преступный путь. Первые две формы нередко образуют состав административного, гражданско-правового правонарушения или дисциплинарного проступка. К последней форме предпреступного поведения причисляют, прежде всего, обнаружение умысла на совершение преступления при наличии достаточных оснований опасаться его осуществления, а также алкоголизм и наркоманию, сопряженную с нарушением общественного порядка и правил общежития.

Предпреступное поведение не ведет фатально к совершению преступления. Но оно позволяет с высокой степенью вероятности прогнозировать возможный переход к преступлению при отсутствии своевременного профилактического воздействия.

Многолетние наблюдения уже позволили выделить некоторые объекты – места концентрации криминогенных элементов, нуждающиеся в предупредительном воздействии. К ним, в частности, относятся места проведения массовых спортивных и зрелищных мероприятий. Время начала и окончания этих мероприятий, как правило, заранее объявляется их организаторами. В этих ситуациях сроки предупредительной деятельности определяются временем проведения указанных мероприятий, хотя полностью с ним не совпадают, поскольку предупредительные мероприятия начинают проводиться ранее непосредственного начала массового мероприятия и завершаются позже его окончания. Стадия выявления самого (общего) объекта отсутствует. Но выявление отдельных криминогенных лиц и групп имеет место на протяжении всего времени проведения мероприятия.

Предупредительные меры, проводимые на таких объектах, носят комплексный характер и дифференцируются по времени и месту их приложения. По существу, проводится профилактическая операция, включающая совокупность разнообразных мер профилактики.

Так, на футбольных матчах группы болельщиков с момента их прибытия к месту проведения спортивного мероприятия находятся под наблюдением заблаговременно выставляемых стационарных постов и передвижных групп сил охраны правопорядка, сопровождаются и удерживаются раздельно друг от друга. При входе на стадион зрители проходят контроль, позволяющий "отфильтровать" опасные предметы, заметно подвыпивших и агрессивно настроенных лиц. Открытое участие подвижных сил право-

порядка и демонстративное использование документирующих средств имеют место на протяжении всего времени проведения матча, отпугивают от проведения противоправных акций, показывают нарушителям бесперспективность их намерений. После окончания игры уходящие со стадиона группы болельщиков продолжают находиться под наблюдением. Силы охраны правопорядка обеспечивают контроль за их поведением в различных частях города.

Объекты предупредительного воздействия, особенно индивидуального, весьма разнообразны, так же как и виды преступлений. Признаки, по которым можно судить о степени их криминогенности, пока еще до конца не определены. Для их выявления требуется значительное время, проведение рейдов, бесед, оперативно-розыскных мероприятий, организация постоянного наблюдения. Все эти мероприятия проводятся субъектами непрерывно.

Начало применения мер предупредительного воздействия обусловлено выявлением криминогенных свойств объекта или юридически значимых обстоятельств (признаков подготовки преступления, фактов покушения на преступление и т.д.). Время, необходимое для устранения (нейтрализации, блокирования) выявленных причин и условий, способствующих совершению преступлений, определяется степенью криминогенности объекта, особенностью самого объекта, стадией развития преступного замысла и многими другими обстоятельствами. Так, для предупреждения подготавливаемых и начатых преступлений требуется иное время, чем для контроля за поведением особо опасного рецидивиста, замысел которого внешне еще не определен.

Важное значение для определения времени имеют и цели, которые ставятся перед субъектами предупреждения преступлений: искоренение преступности или удержание ее на социально приемлемом уровне; изменение свойств криминогенной личности до степени, когда он по внутреннему убеждению не приемлет совершение преступления или когда он не совершает преступления по иным причинам, например из-за страха перед наказанием.

Различным бюджетом времени располагают субъекты предупреждения преступлений. В литературе справедливо отмечается, что для измерения времени, необходимого для осуществления субъектами некоторых предупредительных мероприятий, таких, как рейды, дежурства, преподавание правовых знаний, подготовка публикаций для средств массовой информации и некоторых других, нет гносеологических препятствий. Сложнее измерить время, требующееся для периодических бесед, проводимых в процессе индивидуальной профилактики.

Проблема сроков предупредительной деятельности нуждается в дальнейшем исследовании. Установление времени, реально требующегося

для осуществления той или иной предупредительной меры в тех или иных ситуациях определенными видами субъектов, может быть положено в основу совершенствования системы предупреждения преступлений.

Перелік використаних джерел:

1. Атмажитов В.М., Гребельский Д.В., Козаченко И.П. Основы оперативно-розыскной тактики органов внутренних дел. – М., 1986.
2. Козаченко И.П. Оперативно-розыскная профилактика (правовые и организационно-тактические вопросы). – К., 1991. – 127 с.
3. Кондратьев Я.Ю. Теоретичні, правові та оперативно-тактичні засади запобігання злочинам оперативними підрозділами кримінальної міліції: Монографія. – К.: НАВСУ, 2004. – 444 с.
4. Негодченко В.О. Правові засади попередження злочинів: теоретичні аспекти // Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України. – 2000. – № 1. – С. 158-163.
5. Хомколов В.П. Организация управления оперативно-розыскной деятельностью: системный подход. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1999. – 191 с.
6. Щедрин Н.В. Основы общей теории предупреждения преступности: Учебное пособие. – Красноярск: КГУ, 1999. – 56 с.

М.А. Погорецький
доктор юридичних наук, головний науковий співробітник
Міжвідомчого НДЦ з проблем боротьби з організованою злочинністю
при Раді національної безпеки і оборони України,
професор кафедри кримінального процесу і правосуддя
(Луганський державний університет внутрішніх справ)

ГНОСЕОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ

Сучасна злочинність являє собою небезпеку не лише для національних інтересів України, а й для всієї світової спільноти. Їй характерні організовані форми та транснаціональний характер, посягання на цілий комплекс найбільш значимих соціальних цінностей таких, як життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека людини, безпека суспільства й держави, приватна й державна власність, лобіювання своїх незаконних інтересів в органах законодавчої влади й державного управління, в правоохоронних і судових установах, встановлення контролю над суб'єктами підприємницької діяльності.

ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ У НАПРЯМКУ БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ

Незважаючи на те, що в продовж останніх років рівень організованої злочинності в Україні дещо знизився, все ж таки він продовжує залишатися достатньо високим. Так, за даними Міністерства внутрішніх справ України, у 2001 р. органами внутрішніх справ припинено діяльність 770 організованих злочинних груп, учасниками яких вчинено понад 6,7 тис. злочинів. У 2002 році – викрито 772 організованих груп (далі – ОГ) і злочинних організацій (далі – ЗО), учасниками яких вчинено понад 6,5 тис. злочинів, у тому числі 29 організованих груп – із корумпованими та 21 – з міжнародними зв'язками, 13 – сформованих на етнічній основі. У сфері економіки викрито 191 організовану групу, з них 30 – у фінансово кредитній системі, 40 – у паливно-енергетичному та 36 – в агропромисловому комплексах, 15 – у сфері металургійної промисловості, 10 – у приватизації та 16 – у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Впродовж 2006 р. ліквідовано 466 ОГ (у тому числі 7 ЗО), з яких 26 мали корумповані та 28 – міжнародні зв'язки, 6 – сформовані на етнічній основі. У сфері економіки викрито 161 організовану групу, у тому числі 14 у паливно-енергетичному комплексі, 7 – у сфері зовнішньоекономічної діяльності, 50 – фінансово-кредитній, 7 – приватизації, 17 – агропромисловому комплексі, 4 – металургійній промисловості та інших галузях економіки. Виявлено 44 фактів учинення злочинів у складі ОГ і ЗО та пов'язаних з легалізацією (відмиванням) доходів, здобутих злочинним шляхом і 27 факт хабарництва.

Висока технічна оснащеність, наявність власної розвідки й контррозвідки, володіння новітніми формами й методами боротьби зі злочинністю, ретельна підготовка до злочину, цілеспрямоване маскування й знищення слідів злочинів, ускладнює, а інколи робить неможливим виявлення їх лише кримінально-процесуальними й криміналістичними засобами. В цьому аспекті важливого значення набуває ОРД, якій властиві такі форми й методи, що дозволяють виявляти й документувати діяння з ознаками злочинів на стадіях їх підготовки й учинення, проте через нерозробленність окремих положень теорії ОРД ускладнюється розробка та вдосконалення її правового врегулювання, а також організаційно-правових аспектів боротьби з організованою злочинністю, що впливає на ефективність ОРД.

Серед актуальних та недостатньо розроблених в теорії ОРД залишається проблема пізнання (визначення сутності пізнання, його об'єкта, засобів, суб'єкта тощо), яка є методологічною основою для розробки засад документування в ОРД, в тому числі й злочинів, вчинених ОГ та ЗО.

ОРД як і будь-яка діяльність здійснюється у формі пізнання за загальними законами гносеології. Розкриття сутності пізнання в ОРД полягає у встановленні сукупності всіх необхідних його сторін і зв'язків (законів), взятих в їх природній взаємозалежності. Правильне розуміння сутності пізнання в ОРД, його змісту, елементів, закономірностей, форм, методів і

результатів, обумовлюється науковим підходом до вирішення завдань щодо пошуку і фіксації фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, розвідувально-підривну діяльність спеціальних служб іноземних держав і організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації для забезпечення безпеки громадян, суспільства і держави, для вирішення питань теорії і практики ОРД.

Виходячи із засад сучасної гносеології, відбиття події злочину в навколишньому середовищі на матеріальних об'єктах є не простим його віддзеркаленням, а являє собою складний матеріальний психофізіологічний процес, який обумовлює специфіку утворення відповідних слідів, а тому воно не завжди тотожне пізнанню обставин злочину. Таке відбиття може бути як простим, так і мати складний багатоступеневий характер як результат взаємодії двох систем: тієї, що відбиває, і тієї, що відбивається. Такий підхід, дозволяє вивчити ці системи як об'єкт пізнання, як організовану множину окремих їх елементів, якими є будь-які явища, фізичні процеси, властивості суб'єктів, що перебувають у взаємозв'язку, структуру внутрішньої організації систем, їх цілісність і якісні зміни.

Відповідно до теорії відбиття підготовлюваний, такий, що вчиняється, чи вчинений злочин як явище об'єктивної дійсності і як матеріальний процес пов'язаний з нею різноманітними внутрішніми та зовнішніми зв'язками, що мають об'єктивно-суб'єктивний характер і як складні динамічні системи здатні відбиватися в навколишньому середовищі на об'єктах матеріального світу: предметах, речовинах, на тілі жертви і самого злочинця, в мозку людини (в пам'яті їх очевидців та учасників). Відбиття, залежно від специфіки оригіналу та об'єкта, який відображує (суб'єкт), виступає у предметній (речовій) та психічній (уявній) формах. Остання є суб'єктивною формою психічного відображення конкретної реальної події

У результаті первинного відбиття утворюються сліди, що являють собою так звані первинні носії (джерела) інформації, які зберігаються певний час і можуть бути пізнані засобами ОРД і кримінального процесу, а через їх пізнання можуть бути пізнані й самі обставини зазначених злочинів. Характеристика таких слідів залежить від виду злочинів, характеру та способу його вчинення тощо. Виходячи із засад матеріалістичної гносеології слід (джерело інформації), що утворюється в результаті злочину, завжди є матеріальним, навіть якщо він зберігається у пам'яті людини. В цьому випадку є відображення сліду (психофізіологічний процес) на матеріальному об'єкті – мозку людини.

Обставини злочину та їх сліди як факти об'єктивної дійсності існують об'єктивно і незалежно від суб'єктів їх пізнання (працівників підрозділів, що здійснюють ОРД, слідчого та ін.) і можуть стати об'єктом їх пізнання лише в

разі включення до пізнавального процесу. Таким чином, у наслідок події злочину утворюються сліди, які є первинним джерелом інформації про неї. Подія злочину є одним з матеріальних процесів дійсності, перебуває у зв'язку та взаємообумовленості з іншими процесами, подіями та явищами, відбивається в них і сама є відбиттям якихось процесів. Але сама подія злочину недоступна для пізнання у кримінальному процесі, її можна пізнати лише ретроспективно – за слідами злочину як наслідку його підготовки та вчинення. На відміну від кримінального процесу подія злочину та її обставини можуть бути пізнаними як ретроспективно, так і в момент їх підготовки та вчинення. Відбиття, залежно від специфіки оригіналу та об'єкта, який відображує (суб'єкт), виступає у предметній (речовій) та психічній (уявній) формах. Остання є суб'єктивною формою психічного відображення конкретної реальної події. Отже, джерелами інформації про злочин у широкому розумінні залежно від суб'єктів, які її сприймали, є сама його подія, явище, предмети, люди та їх взаємодія.

Пізнання в загальних рисах здійснюється від живого споглядання до абстрактного мислення й від нього до практики. Емпіричне є дійсно початком пізнання, але в розумінні не споглядального, а вихідного будівельного матеріалу знання, яке утягується в процес пізнавальної діяльності. Пізнання обставин, що підлягають установленню в кримінальному процесі рухається не від почуттєво сприйнятих їх суб'єктами відомостей, що містяться в їх джерелах, до формально-нормативної абстракції (нормативного опису кримінально-правової заборони), й не від неї до почуттєво сприйнятого конкретного факту, а від одного теоретично осмисленого факту в його правовому значенні до іншого. Проблема вихідного пункту пізнання винятково складна, оскільки пізнання ґрунтується на предметно-речовому типі людської діяльності. Його джерелом є практичний наочно-діючий інтелект, зрощений з предметною активністю. Пізнання спирається на певний наявний запас знань і не може починатися з "нічого". Є лише можливість продовжити його, відправляючись від вихідних (початкових) знань. Пізнання пов'язане з певною мовою, різними знаковими системами. Воно цілеспрямоване, вибіркове. Обсяг інформації, який може бути одержаний із слідів, залежить від рівня володіння дослідником відповідними знаннями, оскільки сам слід, хоча й містить необхідну інформацію, але не "видає" її, тому, щоб її отримати, особа яка його вивчає, повинна мати відповідний запас знань про це. Здатність людини до пізнання виявляється в двох основних формах: у почуттєвому сприйнятті й логічному міркуванні. Це означає, що в "роботу" почуттєвого сприйняття завжди включається попередній суспільно-історичний досвід людства, тому отримана інформація осмислюється певною людиною за допомогою вже накопичених знань з урахуванням життєвого досвіду, представленого у логіці понять, структурі цінностей і цілей, спрямованості уваги тощо.

В ході пізнання суб'єкти ОРД здійснюють теоретичне осмислення факту злочину чи утворення його слідів, однак, перш ніж його осмислювати, необхідно встановити з ним чуттєвий контакт (про нього почути, побачити його сліди, тобто визначити те, що підлягає теоретичному осмисленню), тому, виходячи із засад гносеології, пізнання в ОРД процесі починається саме з чуттєвого контакту з об'єктом пізнання, з "живого споглядання", під яким слід розуміти чуттєве відображення обставин злочину та їх слідів у таких формах, як відчуття, сприйняття та уявлення. Всі ці форми, як і пізнання в цілому, опосередковані та обумовлені практичною діяльністю суб'єктів ОРД.

Відчуття – це відображення окремих властивостей обставин злочину та їх слідів внаслідок їхнього безпосереднього впливу на органи чуття очевидців та учасників злочину й суб'єктів, що здійснюють ОРД та ведуть кримінальний процес, це ті канали, які зв'язують суб'єкт з об'єктом пізнання. Але, будучи результатом безпосереднього впливу лише окремих властивостей та сторін об'єкта, відчуття, хоч і є джерелом пізнання, проте неспроможне дати цілісну характеристику обставин підготовки та вчинення злочину й утворення їх слідів.

Обставини злочину та їх сліди акумулюють і спрямовують на органи чуття відповідно очевидців та учасників злочину, оперативних працівників і осіб, що ведуть кримінальний процес, значний масив інформації, яка сприймається ними не в повному обсязі, оскільки органи чуття можуть реагувати на зовнішні подразники лише в певних межах, що не є постійними. Вони можуть змінюватися залежно від умов сприйняття, сили подразника, часу та інтенсивності впливу. На повноту й достовірність сприйняття впливає і стан організму зазначених суб'єктів, фізичні чи психічні розлади, що можуть призводити до слухових і зорових галюцинацій, тощо. Відчуття залежить також від тривалості подразнення. Органи почуттів мають властивість пристосовуватися до діючого на них подразника, в результаті чого змінюється їх чутливість. На стан чутливості впливає також і одночасна дія кількох подразників на інші органи. Наприклад, гострота сприйняття органів зору і слуху підвищується в холодну погоду і, навпаки, знижується в спеку. Фактором, що впливає на чутливість, є також контраст відчуттів. Він виникає тоді, коли діючий подразник протилежний попередньому або коли одночасно діють декілька протилежних подразників.

Більш складною формою відбиття є сприйняття як чуттєве відображення обставин злочину в сукупності притаманних їм властивостей за безпосередньої дії їх на органи чуття людини. Сприйняття – це цілісний, багатоаспектний чуттєвий образ обставин злочину, який виникає на основі відчуттів, але не є їхньою механічною сумою. Образ – це такий результат пізнання суб'єктом об'єкта, упорядкованість елементів якого відповідає впорядкованості властивостей, зв'язків і відносин об'єкта-оригіналу. Це якісно нова форма його чуттєвого відображення, яка виконує дві взаємо-

зв'язані функції: пізнавальну та регулятивну. Пізнавальна функція розкриває властивості та структуру об'єкта, а регулятивна – спрямовує практичну діяльність суб'єкта згідно з цими властивостями об'єктів. Сприйняттю властивий активний характер суб'єктів пізнання. Він складається з осмислення об'єкта пізнання та його розуміння.

При аналізі пізнання слід враховувати й те, що на сприйняття людиною (суб'єктами, що здійснюють ОРД чи ведуть кримінальний процес, або очевидцем чи учасником злочину) певних обставин злочину та його слідів природа накладає певні обмеження, тому людина може сприймати лише настільки, наскільки їй дозволяють можливості її зовнішніх і внутрішніх сенсорних і інформаційних систем. Механізм нейронних передач, яким і пояснюється здатність людини до сприйняття, є біоелектричним феноменом. Таким чином, за допомогою нервової системи в людині природа створила механізм трансмутації енергії зовнішнього світу у внутрішню. Але цей же важливий факт говорить про те, що людський мозок не сприймає реальний світ об'єктивно й прямо, а сприймає лише неврологічну модель реальності, тобто вторинні сигнали, обмежені й перетворені індивідуальними біологічними можливостями організму. З урахуванням того, що сенсорні органи в усіх різні, різним є й індивідуальне сприйняття світу в кожної людини, тобто в кожного своя модель реальності, у чомусь подібна до інших, а в чомусь ні. Точність сприйняття очевидцем чи учасником злочину його обставин залежить як від його психічних, анатомічних особливостей, так і від соціального стану, рівня освіти, культури, фаху, зацікавленості тощо. На точність сприйняття обставин злочину та його відтворення в матеріалах ОРД і кримінальній справі впливають також і пізнавальні особливості суб'єктів, що здійснюють ОРД і ведуть кримінальний процес, як суб'єктивного характеру (психічні та анатомічні особливості, фах, кваліфікація, ставлення до службових обов'язків), так і об'єктивного (наявність належних методик та сучасних науково-технічних засобів пізнання механізму вчинення злочину, утворення його слідів та їх виявлення), що у свою чергу впливає на реальну можливість цих суб'єктів адекватно відбити їх у своїй свідомості (адекватно пізнати факти об'єктивної дійсності та їх джерела при вторинному їх відбитті), а також на характер встановлення об'єктивної істини й у ході ОРД, і в кримінальному процесі. У формуванні сприйняття бере участь слово, яке, впливаючи на свідомість того, хто пізнає, відтворює образ об'єкта, який воно означає. Слово в знаковій формі є результатом відчуття. Відповідно помилки в сприйнятті й відчутті можуть адекватно впливати й на зміст слова, яке в свою чергу формує неправильне уявлення. В той же час за волею суб'єкта пізнання слово може навмисно неправильно відображати об'єкт пізнання.

Уявлення являє собою чуттєвий образ, форму чуттєвого відображення, яка відтворює властивості обставин злочину за відбитими в пам'яті його слідами, що раніше сприймалися суб'єктом. Це чуттєвий образ предмета,

який уже не діє на органи чуття людини, узагальнений образ дійсності. У зв'язку з цим при відтворенні обставин злочину важливе значення мають особливості пам'яті особи, що його сприймала. З цього приводу А. Ф. Коні справедливо зазначав, що "людська пам'ять протягом деякого часу після події в більшості випадків втрачає конкретну точність і намагається відновити утворені в ній прогалини, які, будучи добросовісними, є далекими від істини. У таких випадках людська думка непомітно для самої себе переходить від хиткого "так могло бути" до визначеного "так повинно було бути" і до певного "так було". Уявлення поділяються на образи пам'яті та образи уяви. За допомогою образів уяви можна відтворити картину обставин злочину, що мав місце в минулому, а також прогнозувати результати ОРЗ та слідчих дій, поведінку розроблюваних осіб, підозрюваного, обвинуваченого тощо. Уявлення може виникнути під впливом як образу предмета, так і слова, яке об'єктивує образ раніше сприйнятого явища чи предмета. Таким чином, "чуттєвий зміст образу стає носієм смислового змісту".

Почуттєве сприйняття суб'єктів, що здійснюють ОРД є першим щаблем на шляху до пізнання, проте воно не дає знань про сутність фактів, зв'язків, залежностей і відносин, схованих за поверхнею явищ, що викликані обставинами підготовлюваного, такого, що вчиняється, та вчиненого злочинів, які доступні лише почуттєвому сприйняттю. Сприймаючий суб'єкт пізнання робить кодування інформації в певних символах, знаках. Відображення слідів злочину – це фіксація їх юридично значущих ознак. На цьому етапі ще немає пізнання як процесу одержання знання про злочин. Те, що сприйняте суб'єктами ОРД та кримінального процесу, співвідноситься з їх понятійним апаратом, завдяки чому вони й визначають те, що ними сприймається, тому розробка понятійного апарату ОРД, а також його засвоєння і правильне розуміння його змісту суб'єктами пізнання є актуальними.

При чуттєвому сприйнятті отримується лише емпіричний матеріал, який при наступній логічній обробці дає змогу виявити сутність. Чуттєве сприйняття здатне лише частково вірно відбити обставини злочину та його сліди, оскільки його безпосередній зв'язок з ними не дозволяє відокремити знання загального від одиничного, об'єктивного від суб'єктивного, виявити й досліджувати в них необхідні зв'язки, залежності й відносини й відокремити їх від випадкових або привнесених суб'єктом пізнання. Так, наприклад, оперативний працівник у ході негласного огляду чи слідчий у ході огляду місця події при виявленні слідів пальців руки на рукоятці пістолету, яким була спричинена смерть потерпілому, чи огляду місця події після вибуху, в результаті якого зруйновані матеріальні об'єкти та спричинена смерть і тілесні ушкодження потерпілим, не можуть зробити вірогідного висновку про їх походження. Тому пізнання сутності обставин і фактів, що входять до предмета ОРД та кримінального процесу, яке недоступне для почуттєвого пізнання, реалізується суб'єктами ОРД та кримінального процесу

за допомогою раціональної форми пізнання на логічному рівні при оцінці всієї сукупності зібраних і перевірених відповідно матеріалів ОРД та судових доказів. При цьому обставини й факти, що входять до об'єкта пізнання в ОРД та кримінальному процесі, відбиваються не з боку явищ, доступних почуттєвому сприйняттю, а з боку їхньої сутності – внутрішніх зв'язків, залежностей, відносин і закономірностей внутрішнього руху, недоступних почуттєвому пізнанню.

Хоча чуттєве відбиття і є джерелом знання про обставини злочину, однак виділення чуттєвого пізнання як початкового етапу їх пізнання має сенс лише в тому випадку, коли вирішується питання щодо джерела наших знань про них. Чуттєве відбиття лише в тому випадку набуває статусу знання про обставини злочину, коли воно функціонує в органічній єдності з діяльністю мислення, підпорядковане його категоріальному апарату, спрямовується ним і, опосередковуючись практикою, містить у кожній зі своїх форм відповідний смисл і значення. Чуттєве відбиття і його основні форми, хоч і є необхідною стороною пізнання обставин злочину, однак обмежені в своїх можливостях давати істинне знання. Тому знання про обставини злочину, незалежно від суб'єкта пізнання (оперативного працівника чи особи, яка веде кримінальний процес), досягається подальшим розвитком форм пізнання, які виводяться за межі безпосередньої чуттєвості. Такою вищою сферою порівняно з чуттєвим відбиттям, якісно новим рівнем відбиття обставин злочину та їх слідів є раціональне пізнання, діяльність мислення як процес активного, цілеспрямованого, узагальненого, опосередкованого, суттєвого та системного відтворення обставин злочину та їх слідів, їх творчого перетворення в таких логічних формах, як поняття, судження, умовиводи, що дозволяє вивести логічні знання про обставини злочину.

Отже, тільки за допомогою раціонального пізнання суб'єкти ОРД та кримінального процесу можуть відтворювати в мисленні не фрагментарну, не однобічну, не застиглу картину обставин і фактів, що підлягають відповідно оперативно-розшуковому документуванню й доказуванню в ОРД та кримінальному процесі, а їхню цілісну картину в розвитку, в усій повноті суспільно-правової сутності підготовлюваного, такого, що вчиняється, чи вчиненого злочину. Характер чуттєвого і раціонального при відбитті фактів об'єктивної дійсності значною мірою залежить також і від психічних властивостей особи та специфіки її нервової системи, що слід враховувати при пізнанні в ОРД та кримінальному процесі.

У пізнавальній діяльності як ОРД велике значення має інтуїція. Вирішення будь-якої пізнавальної проблеми починається із здогадки, початкового припущення, яке ще недостатньо обґрунтоване. Здогадці як формі нового знання передує інтуїція, яка в теорії називається по-різному: передбачення, розумовий експеримент, правдоподібні міркування тощо, але суть її лишається незмінною, вона являє собою творчі здібності людського мислення,

відмінні від формально-логічного виведення. Інтуїція може розглядатися як елемент, який сприяє досягненню істини. Вона відіграє важливу гносеологічну роль в ОРД. Інтуїція як розумовий процес існує об'єктивно, незалежно від волі й свідомості того, хто займається пізнанням. Він може бути й неусвідомленим (так часто й буває), але все-таки цей процес відбувається у свідомості, він підкоряється законам, які склалися в суспільно-історичній практиці незалежно від волі й свідомості того, хто здійснює пізнання. Інтуїтивна здогадка перетворюється на більш-менш обґрунтовану гіпотезу. Щоправда, вона може бути істинною або помилковою. Її позитивне значення полягає в тому, що вона є основою для побудови нових здогадок і гіпотез, тим самим наближаючи суб'єкт доказування до істини. Ця теза має важливе значення для пізнання в досліджуваних сферах діяльності при прийнятті рішень щодо використання матеріалів ОРД у кримінальному процесі.

Пізнавальний процес в ОРД та кримінальному процесі розкривається в динаміці безперервного сходження від об'єкта пізнання до його суб'єкта, у результаті чого в цих суб'єктів формується образ тих явищ об'єктивної дійсності, які досліджені відповідно в ОРД та кримінальному судочинстві. Дослідження будь-якого об'єкта починається з його зовнішньої, почуттєво сприйманої сторони – з явища. Пізнавши його, суб'єкт подумки проникає в його внутрішні, сховані властивості – у сутність. Тому процес пізнання окремого об'єкта є єдністю безпосереднього, почуттєвого й опосередкованого, раціонального способів одержання знання. Явище сприймається суб'єктом безпосередньо, а сутність – опосередковано, через явище.

Незалежно від обставин підготовлюваного, такого, що вчиняється, чи вчиненого злочину та особливостей його пізнання як очевидцями й учасниками, так і особами, що здійснюють ОРД, незважаючи на спроби певних осіб приховати сліди своїх протиправних діянь за допомогою різноманітних хитрощів, технічних та ін. засобів, завдяки якостям відбиття матерії за законом загального взаємозв'язку та взаємообумовленості сліди, які утворюються злочином, залишаються в навколишньому середовищі на матеріальних об'єктах: предметах, у мозку людей та ін., створюючи певну можливість їх пізнання засобами ОРД та кримінального процесу, а через пізнання цих слідів і пізнання самих обставин підготовлюваного, такого, що вчиняється, чи вчиненого злочинів. У зв'язку із зазначеним актуалізується питання постійного вдосконалення цих засобів пізнання в ОРД, адекватно вдосконаленню засобів протидії злочинності правоохоронним органам та суду, оскільки особливістю пізнання в ОРД є те, що йому протистоїть суб'єкт, кровно заінтересований у невдачі дослідження, часом ще невідомий, який не гидує ніякими засобами протидії. Він вживає спеціальних заходів приховання своєї злочинної діяльності, у зв'язку з чим, створюється своєрідний "захисний екран, що перешкоджає запису (відбиттю) зовні інформації про

злочинну подію в цілому, особливо це характерно для справ про організовану злочинність та корупцію.

Пізнання – це такого роду процес функціонування свідомості, який звернений до зовнішнього об'єкта для людини, що пізнає, й має завданням отримання нових знань (нової інформації). Інформація (лат. informatio – пояснення, викладення) – це будь-які відомості, сукупність даних, знань. У понятті "інформація" виділяють два аспекти: інформація як міра організації системи (структурна інформація); інформація, що пов'язана з відношенням двох процесів. Гносеологічними якостями інформації є: єдність відомостей та їхнього матеріального носія; множинність; ступінь повноти, достатності; ступінь точності, вірогідності; задана форма закріплення відомостей і носія; значущість (цінність) і відносність; безпосередність дослідження; комунікативна природа; незалежність від мови й носія; здатність до старіння та розсіювання і властивість доводити факти.

Виходячи з зазначеного, поняття "інформація", будучи абстрактною філософською категорією, у реальній дійсності виявляється в цілком визначеній матеріально-енергетичній формі. Ці її прояви іменуються "інформаційними сигналами" або "сигналами інформації" й можуть мати різноманітну фізичну природу. У свою чергу поняття "інформаційний процес" пов'язане з перенесенням інформації в часі й просторі, з її одержанням, збереженням, переробкою й передачею іншому суб'єкту, що пізнає (чи технічному пристрою). При цьому перенесення інформації від джерела до приймача чи безпосередньо до споживача, а також її збереження забезпечуються за допомогою інформаційного сигналу, що свідчить про нерозривний зв'язок названих вище понять і необхідність їхнього спільного дослідження. Інформація характеризується багатогранністю сторін. Як філософська, так і правова категорії, оперативно-розшукова інформація, будучи відбиттям об'єктивної дійсності, за своєю гносеологічною природою тотожні. Суттєва відмінність їх полягає в тому, що інформація, отримана в ході ОРД, на відміну від філософської, є, як правило, відбиттям протиправної події (злочину), що являє собою фактичні дані (дані про факти). Оперативно-розшукова інформація відрізняються від кримінально-процесуальної за способом, формою й суб'єктами отримання, ступенем вірогідності, здатністю доведення фактів і сферою застосування. Зміст оперативно-розшукової інформації відрізняється широким розмаїттям відомостей, що належать також до характеристики оперативної обстановки, основних сил, засобів і методів оперативної діяльності, оцінки результатів їх використання.

Аналіз нормативно-правового визначення інформації, а також наукових дефініцій оперативно-розшукової інформації дає підстави для виокремлення основних ознак останньої, якими, на наш погляд, є: вона являє собою будь-які фактичні дані (відомості), що мають значення для предмета дослідження в ОРД, визначеного її метою та завданнями; ці дані можуть отримуватися із

будь-яких не заборонених законом джерел та у визначений законом спосіб й лише уповноваженими законом суб'єктами. Зазначені ознаки дають можливість визначити оперативно-розшукову інформацію як будь-які відомості (фактичні дані), що входять до предмета дослідження в оперативно-розшуковій справі, отримані відповідно до мети й завдань ОРД у визначений законом спосіб із будь-яких не заборонених законом джерел уповноваженими на це суб'єктами, що можуть слугувати для обґрунтування відповідних рішень у певних сферах діяльності.

Оперативно-розшукова інформація (фактичні дані) може як об'єктивно відбивати дійсність (факт, фактичні обставини), так і не відповідати їй у зв'язку, наприклад, з помилковим сприйняттям оперативним працівником чи оперативним джерелом фактичних обставин.

Оперативно-розшукова інформація, що використовується в інтересах кримінального судочинства, – це будь-які відомості (фактичні дані), які входять до предмета дослідження в оперативно-розшуковій справі, отримані відповідно до мети й завдань ОРД у визначений законом спосіб із будь-яких не заборонених законом джерел уповноваженими на проведення ОРД суб'єктами, що можуть слугувати для обґрунтування відповідних рішень у кримінальному процесі.

Процес пізнання в теорії ОРД правомірно називати "оперативно-розшуковим доказуванням". Доказування в ОРД, як і у кримінальному процесі, слід розглядати в двох аспектах: як нерозривну єдність пізнавально-практичної і логічної діяльності і як суто логічну діяльність.

Доказування в ОРД як нерозривна єдність практичної й розумової діяльності – це діяльність уповноважених осіб, що полягає в отриманні та використанні оперативних доказів для обґрунтування рішень в оперативно-розшуковій справі відповідно до встановлених законом та відомчими нормативними актами порядку й форми. Доказування як суто логічна діяльність – це розумовий процес, що полягає в перевірці й оцінці отриманих фактичних даних та їх джерел і визнанні їх доказами, в обґрунтуванні цими доказами відповідних рішень. Отримання доказів в ОРД полягає у виявленні фактичних даних та їх джерел, що мають відношення до злочину, їх перевірці, оцінці, закріпленні їх у відповідних матеріалах оперативно-розшукової справи та визнанні їх спроможними доказувати певні обставини в ОРД. Докази в ОРД за своїм змістом, формою, порядком отримання та спроможністю перевірки їх формування суттєво відрізняються від доказів у кримінальному процесі.

Оперативно-розшукове документування – це здійснюваний уповноваженими посадовими особами встановлений відомчими нормативно-правовими актами комплекс взаємозалежних дій і рішень, спрямованих на достовірне відбиття (закріплення, фіксацію) в матеріалах ОРД порядку й результатів як окремих ОРЗ і рішень, так і всього ходу й результатів ОРД з метою

вирішення завдань ОРД та сприяння вирішенню завдань кримінального процесу.

Визначене поняття оперативно-розшукового документування дозволяє розглядати його як особливий вид і складову частину ОРД, які можна охарактеризувати як діяльність, здійснювану лише посадовими особами й органами, до компетенції яких входить проведення ОРЗ; діяльність, здійснювану лише на підставі положень Закону про ОРД та відомчих нормативно-правових актів; діяльність, спрямовану на достовірне й об'єктивне відбиття (закріплення, фіксацію) змісту й результатів ОРЗ і рішень у матеріалах ОРД; діяльність, що створює необхідні передумови для успішного розвитку кримінального процесу на всіх його стадіях, маючи на меті вирішення завдань ОРД та сприяння вирішенню завдань кримінального процесу.

Процес пізнання в ОРД універсальний, як універсальні об'єктивні закони гносеології, що лежать у його основі. Як і в будь-яких сферах діяльності, воно включає в себе не лише отримання знань, а й їх обґрунтування як для себе, так і для передачі іншим. Характер пізнання в ОРД здійснюється у формі доказування, полягає в тому, що воно має встановлену форму, яка відповідає специфіці цього виду діяльності. Для оперативно-розшукового пізнання така форма встановлена відомчими нормативно-правовим актами. Встановлені форми отримання знань про обставини злочину та їх обґрунтування забезпечують досягнення встановленої мети ОРД.

Оперативно-розшукове доказування як специфічний процес пізнання, що обумовлюється специфікою сфери застосування, є процесом отримання знання із знання, із знання для себе – знання для інших, являє собою опосередковане пізнання. Доказування в ОРД як нерозривна єдність пізнавально-практичної і логічної діяльності, що оперує вже готовими поняттями, є формами оперативно-розшукового пізнанням. Доказування як суто логічна діяльність є структурним елементом пізнання (доказування) в ОРД. Теза, аргументи, демонстрація як філософські категорії повною мірою властиві доказуванню в ОРД. Як теза в ОРД, що підлягає доказуванню, а аргументами, доводами доказування – оперативно-розшукові докази, що служать засобами доказування фактів. Демонстрація доказування виражається в обґрунтованості й умотивованості рішень в ОРД. Виходячи із зазначеного, слід зробити висновок, що оперативно-розшукове пізнання – це пізнання з указівкою на сферу його застосування, яка обумовлює їх специфіку.

Вирішальне значення для з'ясування змісту пізнання в ОРД, визначення співвідношення пізнання й доказування, має аналіз структурних елементів пізнання.

Процес пізнання суб'єктами, що провадять ОРД, здійснюється в результаті їх взаємодії з об'єктом пізнання. У зв'язку з цим постає необхідність визначення об'єкта пізнання як одного зі структурних його елементів, що відіграє важливу роль у забезпеченні предметності, цілеспрямова-

ності, конкретності пізнавальних заходів відповідно підрозділу, що здійснює ОРД, упорядкування провадження в оперативно-розшуковій справі, встановлення напрямку і меж оперативно-розшукового документування, що сприятиме ефективності застосування сил та засобів ОРД, забезпеченню прав та законних інтересів осіб, що потрапляють до сфери ОРД.

Виходячи із загальнофілософського розуміння об'єкта, об'єктом пізнання в ОРД є те, на що спрямована пізнавальна діяльність її суб'єктів, – частина об'єктивної дійсності, яка увійшла до пізнавальної діяльності на підставі сформульованої мети пізнання при реалізації завдань на її досягнення.

Вибір об'єкта пізнання в ОРД не є довільним. Для суб'єктів ОРД він заданий в КК України, у нормах Закону про ОРД та відомчих нормативно-правових актах, які спрямовують їх на конкретизацію об'єкта пізнання.

Оскільки ОРД як складна цілісна діяльнісна система, що включає у себе відповідні організаційно-правові форми (види проваджень), стадії, етапи, операції, заходи, дії тощо, кожна з яких у свою чергу може мати свій конкретний об'єкт спрямування, що збігається із загальним об'єктом лише в кінцевому підсумку, то в ОРД слід виділяти загальний об'єкт пізнання, на що спрямована вся пізнавальна діяльність її суб'єктів, а також окремі (спеціальні) об'єкти – те, на що спрямована конкретна пізнавальна діяльність суб'єкта пізнання при виконанні конкретної оперативно-розшукової дії, ОРЗ, оперативно-розшукової операції тощо.

Слід зазначити, що загальний об'єкт пізнання для ОРД в законі не казаний, проте його можна вивести із мети та завдань ОРД, а також з інших норм, які визначають напрямок діяльності ОРД. Окрім того, для ОРД об'єкт пізнання конкретизований також відомчими нормативно-правовими актами. Щодо спеціальних об'єктів пізнання в ОРД, то вони визначаються як нормативно – оскільки мета та завдання відповідних стадій чи проваджень, дій та заходів закріплена в законі чи інших відомчих правових актах, – так і конкретною оперативною чи слідчою ситуацією, що складаються відповідно в оперативно-розшуковій чи кримінальній справах.

Враховуючи специфіку ОРД, яка спрямована на пошук і фіксацію фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, що місять ознаки конкретного злочину на стадіях його приготування, замаху, вчинення та закінчення й імовірних злочинів, і виходячи з аналізу та оцінки оперативної обстановки на конкретних ділянках (об'єктах, напрямках) оперативно-розшукового забезпечення, в ОРД можна виділити загальний об'єкт та окремі (спеціальні) об'єкти пізнання.

Загальним об'єктом пізнання в ОРД є оперативна обстановка, а спеціальними – обставини підготовлюваних, тих, що вчиняються, та вчинених злочинів, визначені у статтях 64 і 23 КПК України та конкретизовані у відповідних гіпотезах норм Загальної та Особливої частин КК України, а саме: подія злочину (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення злочину);

винність обвинуваченого у вчиненні злочину й мотиви злочину; обставини, що впливають на ступінь тяжкості злочину, а також обставини, що характеризують особу обвинуваченого, пом'якшують чи обтяжують покарання; характер і розмір шкоди, завданої злочином, розмір витрат закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння; причини й умови, які сприяли вчиненню злочину, а також обставини, що сприяють їх встановленню.

Виходячи з того, що пов'язані зі злочином обставини, які пізнані в ході ОРД та закріплені в матеріалах ОРД, можуть бути реалізовані в кримінальному процесі, як правило, лише шляхом легалізації, то і способи легалізації також є спеціальним і обов'язковим об'єктом пізнання в ОРД, що має визначальне значення для підрозділів, які здійснюють ОРД, при використанні матеріалів ОРД у кримінальному процесі. Окрім того, окремим об'єктом пізнання в ОРД можуть бути обставини, що сприяють встановленню обставин, передбачених статтями 64 і 23 КПК України. Більш докладно окремі об'єкти пізнання в ОРД визначені у відомчих нормативно-правових актах.

Поряд з об'єктами пізнання в ОРД слід виділяти й предмет пізнання. Виходячи з філософського розуміння предмета пізнання, предмет пізнання в ОРД та кримінальному процесі – це зафіксовані в досвіді суб'єктів ОРД та включені до їх практичної діяльності сторони, властивості й відношення об'єктів, що досліджуються з певною метою в даних умовах та обставинах.

Завданням пізнання в ОРД є всебічне дослідження їх об'єкта з метою отримання істинних знань про нього для обґрунтування відповідних рішень в оперативно-розшуковій чи кримінальній справі.

Позитивний результат пізнавальної діяльності в ОРД, які засоби пізнання застосовуються при цьому. У філософській літературі як засоби пізнання визначаються відповідні предмети-посередники, що утворюються, конструюються в ході пізнавальної діяльності і якими оперують з метою отримання й обґрунтування знання про той чи інший об'єкт. Саме за їх допомогою суб'єктові пізнання вдається взаємодіяти з об'єктом і тим самим пізнавати його. Тому утворювані в процесі пізнання предмети-посередники є не чим іншим, як засобами пізнання. Виходячи із зазначеного, під засобами пізнання в ОРД слід розуміти все те, за допомогою чого воно здійснюється, – отримуються певні знання як результат пізнання.

ОРД як окремий самостійний вид пізнавальної діяльності має свої власні засоби пізнання, які суттєво відрізняються від засобів пізнання у кримінальному процесі. Виходячи з етимологічного, філософського та правового визначення поняття засобу, вважаємо, що засобами пізнання в ОРД є оперативно-розшукова інформація, що міститься в матеріалах ОРД, самі матеріали ОРД як форма і носій цієї інформації, ОРЗ, за допомогою яких отримується така інформація, а також все те, що слугує досягненню мети

ОРД і отриманню її результатів, що не заборонені законом і за допомогою яких може бути пізнаний об'єкт ОРД.

Специфіка засобів пізнання в ОРД полягає в тому, що їм у переважній більшості притаманна конспіративність, конфіденційність і відсутність жорстких форм регламентування. Чим менше обрядності, чим більше простоти, тим скоріше ці дії досягають своєї мети. Оперативно-розшукові засоби пізнання не повинні бути обтяжені ніякими формальностями, за винятком тих засобів, які обмежують конституційні права та свободи людини, однак і для них слід встановити лише такі процедури обмеження, які, з одного боку, забезпечили б дотримання прав та свобод людини, а з іншого – не розкривали б детально сутність, форми та методи таких засобів, оскільки формалізація оперативно-розшукових засобів пізнання завадить їх оперативності й маневреності, що негативно позначиться на результативності не лише ОРД, а й кримінального процесу. Враховуючи, що форми й методи ОРД становлять державну таємницю, їх докладна законодавча регламентація в принципі неможлива.

В оперативно-розшуковому пізнанні не лише можуть, а й повинні використовуватися будь-які засоби пізнання, що не заборонені законом, в тому числі й так звані "нетрадиційні засоби", проте за умови, що вони отримані без порушення прав людини. Використання їх в ОРД є корисним і могло б значно зменшити застосування в цій сфері діяльності незаконних методів отримання матеріалів ОРД. Як і будь-яка оперативно-розшукова інформація, інформація, отримана від екстрасенса чи за допомогою поліграфа, повинна ретельно зважуватися й перевірятися на предмет встановлення її достовірності за допомогою інших заходів пізнання, встановлених в ОРД.

В ОРД і кримінальному процесі можуть застосовуватися однакові методи пізнання, гносеологічна сутність яких залишається однією й тією ж, оскільки методи пізнання істини як категорія гносеологічна не регламентуються законом, закон регламентує лише форму їхнього застосування. Тому наявні відмінності між дослідженнями в ОРД та кримінальному процесі обумовлюють і ту специфіку, якої набувають загальні методи пізнання при їхньому застосуванні в ході виконання покладених на них завдань. Зрештою специфіка їх визначається формою застосування цих методів у процесі пізнання; правовим положенням їх суб'єктів, що застосовують методи пізнання; умовами пізнання істини в ході ОРД і кримінального процесу; характером об'єктів пізнання в ОРД і кримінальному процесі; характером отриманих знань та їх закріпленням, що обумовлює застосування відповідних ОРЗ та слідчих дій. Виступаючи в якості вчення про методи, методологія теорії ОРД володіє комплексом методів, які доцільно поділити на три групи: універсальні (загальні), загальнонаукові й спеціальні, розкриття яких є предметом окремого дослідження.

Важливим структурним елементом пізнання є його суб'єкт. Якщо коло суб'єктів кримінально-процесуального пізнання та їх процесуальний статус

чітко визначені КПК України, то коло суб'єктів оперативно-розшукового пізнання та їх правовий статус такого визначення ані на рівні законодавства, ані на рівні відомчих підзаконних нормативно-правових актів не одержали. Основним суб'єктом оперативно-розшукового пізнання є оперативний працівник, що веде оперативно-розшукову справу й наділений владними повноваженнями для прийняття відповідних рішень по застосуванню пізнавальних оперативно-розшукових засобів. Суб'єктом оперативно-розшукового пізнання є й керівник оперативного підрозділу, що здійснює керівництво та контроль за пізнавальною діяльністю у конкретній оперативно-розшуковій справі. Слід віднести до суб'єктів пізнання в ОРД і негласних штатних оперативних працівників підрозділів оперативного документування, оперативно-технічних підрозділів та ін., які також беруть участь у пізнавальному процесі ОРД при здійсненні відповідних ОРЗ, проте їх пізнавальна діяльність має свою специфіку, оскільки у більшості випадків їм не відома кінцева мета, завдання та кінцеві результати пізнання у відповідних оперативно-розшукових справах. Вони лише пізнають окремі епізоди та сторони злочинної діяльності об'єктів ОРД.

Не є суб'єктами оперативно-розшукового пізнання особи, що співробітничають з оперативно-розшуковими підрозділами на негласній добровільній конфіденційній основі, оскільки вони Законом про ОРД та відомчими нормативними актами, не наділені владними повноваженнями у сфері ОРД на прийняття будь-яких рішень. Зазначені особи виконують лише доручення владного суб'єкта ОРД, у тому числі й пізнавального характеру. Такі суб'єкти пізнання є засобом пізнання в ОРД.

Отже, сутність пізнання в ОРД слід позначити терміном "оперативно-розшукове пізнання дійсності", що обумовлено відповідно її об'єктом, метою та завданнями.

Оперативно-розшукове пізнання – це діяльність уповноважених осіб, яка здійснюється за загальними законами гносеології відповідно до мети та завдань ОРД у спосіб і формах, визначених законом та відомчими нормативно-правовими актами, шляхом проведення передбачених чи таких, що не заперечуються законодавством, гласних і негласних оперативно-розшукових заходів для отримання знань про фактичні дані та їх джерела, які, вказуючи на осіб, що замишляють, готують, вчиняють чи вчинили злочин, або на ознаки злочину, обставини та осіб, які мають до нього відношення й сприяють його розкриттю, можуть бути покладені в основу прийняття відповідних рішень.

Перелік використаних джерел:

1. Алексеев А.И., Синилов Г.К. Актуальные проблемы теории оперативно-розыскной деятельности. – М., 1973.

2. Белкин Р.С. Ленинская теория отражения и методологические проблемы советской криминалистики. – М., 1970.

3. Грошевой Ю.М. Сущность судебных решений в советском уголовном процессе. – Х., 1979.

4. Гребельский Д.В. Теоретические основы и организационно-правовые проблемы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел. – Л., 1977.

5. Зеленецкий В.С. Объект познания в доследственном уголовном процессе // Весы Фемиды. – 2002. – № 2. – С. 17-20.

6. Лузгин И.М. Расследование как процесс познания. – М., 1969.

7. Копнин П.В. Диалектика как логика и теория познания: Опыт логико-гносеологического исследования. – М., 1973.

О.А. Бурбело
доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної безпеки
(Луганський державний університет внутрішніх справ)
В.Ю. Карпенко
слухач магістратури
(Луганський державний університет внутрішніх справ)

ДІЯЛЬНІСТЬ ЗЛОЧИННИХ ГРУП У СФЕРІ БАНКРУТСТВА ПІДПРИЄМСТВ

Економічна злочинність в Україні на сучасному етапі досягла таких меж, що загрожує національній безпеці. З жалем слід констатувати, що кримінал в економічному житті суспільства став рядовим, звичним явищем, чи не нормою в економічній поведінці суб'єктів господарської діяльності. За прогнозами фахівців, в найближчому майбутньому загальне кількісне зростання злочинів у сфері економічної діяльності супроводжуватиметься підвищенням їх суспільної небезпеки за рахунок організованих форм здійснення.

Проблема організованої злочинності у сфері неспроможності (банкрутства) була досліджена в роботах українських учених Н. Гуторової, М. Коржанського, О. Дудорова, О. Васильцева і ін. [1; 2; 3; 4]. Цю проблему плідно досліджували також і російські учені Л. Гаухман і С. Максимов, І. Міхальов і ін. [5; 6] .

Досліджуючи особливості економічної і організованої злочинності, можна дійти висновку, що в сучасних умовах ці види злочинності існують не роздільно, а, перетинаючись в певній частині, утворюють нове ціле – економічну організовану злочинність. Тому в практичному плані дуже важливо, щоб зусилля по протидії злочинності підкріплювалися позитив-

ними змінами в економіці. При цьому зрозуміло, що в багатьох галузях економіки положення без участі правоохоронних органів не виправити, оскільки дуже великий ступінь криміналізації економічної діяльності.

Одним з основних напрямів економічної організованої злочинності є діяльність організованих злочинних груп у сфері неспроможності (банкрутства). Кримінальні тенденції в економіці Україні досягли етапу, коли регіональні (територіальні) сфери впливу, слугуючи базою для здійснення великомасштабних зловживань і розкрадань, виявилися практично повністю поділеними між організованими злочинними угрупуваннями. Організовані злочинні групи, що змагаються між собою, вимушені для зміцнення свого положення використовувати ресурси великих підприємств.

Перш ніж приступити до аналізу діяльності організованих злочинних груп у сфері неспроможності (банкрутства) необхідно, на наш погляд, з'ясувати, що розуміється під такими організованими формами співучасті як організована група і злочинне співтовариство (злочинна організація).

На міжнародному рівні поняття організованої злочинної групи вперше було закріплено в Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності (12-15 грудня 2000 р., Палермо, Італія). Згідно ст. 2 цієї Конвенції організована злочинна група означає "структурно оформлену групу у складі трьох або більш осіб, що існує протягом певного періоду часу і діє погоджено з метою скоєння одного або декількох серйозних злочинів або злочинів, визнаних такими відповідно до дійсної Конвенції, з тим, щоб одержати, прямо або побічно, фінансову або іншу матеріальну вигоду. Структурно оформлена група та, в якій обумовлений безперервний характер членства або створена розвинена структура" [7].

Як відзначає О.Г. Соловйов: "Злочини, пов'язані з банкрутством, така ж неминуча реальність, як, припустимо, злочини проти особи. У багатьох країнах світу інститут банкрутства давно і успішно використовується суб'єктами економічної діяльності в злочинних цілях" [8].

Витрати і грубі прорахунки економічної політики перехідного періоду, економічно і соціально невмотивований радикалізм, і непослідовність в здійсненні реформ, – все це зробило значний вплив на криміналізацію даного сектора економіки.

Значення проблеми злочинів, пов'язаних з банкрутством, особливо зросло в даний час. Збільшення числа підприємств-банкротів, неплатоспроможність яких пов'язана з різними несумлінними діями посадовців, поставило перед правозастосовчими органами безліч завдань, що вимагають кваліфікованого вирішення.

Захист майнових інтересів кредиторів кримінально-правовими засобами слід здійснювати завдяки справедливим заходам кримінально-правової дії до несумлінних боржників, а так само загальнопревентивних функцій норм кримінального права.

Види злочинів, пов'язаних з банкрутством, визначено відповідними статтями УК України: фіктивне банкрутство (ст. 218), доведення до банкрутства (ст. 219), приховування стійкої фінансової неспроможності (ст. 220), незаконні дії у разі банкрутства (ст. 221) [9].

Вважається за необхідне привести статистику кримінальних банкрутств.

За ознаками фіктивного і навмисного банкрутства у 2006 році заведено – 71 кримінальну справу. Найбільше таких справ заведено в Сумській – 12, Харківській і Черкаській областях по 7 справ.

Разом з тим у Волинській, Закарпатській, Київській, Рівненській і Чернівецькій областях не заведена жодна кримінальна справа за цими ознаками, і це свідчить про недостатню взаємодію підрозділів податкової міліції і погашення прострочених податкових зобов'язань.

І згідно приведеній приведеній Сергієм Гріцаєм статистиці, за 2006 рік в різних регіонах України було збуджено 25 кримінальних справ за ст. 218 Кримінального кодексу "Фіктивне банкрутство", 37 кримінальних справ за ст. 219 УК "Доведення до банкрутства", 9 кримінальних справ за ст. 220 УК "Приховування стійкої фінансової нездатності".

Значної шкоди держбюджету завдають схеми штучного банкрутства, які останнім часом застосовуються найбільшими боржниками. Ця схема полягає в штучному затягуванні процесуальних строків розгляду справ і невинесення ухвали щодо формування реєстру вимог кредиторів. При цьому при припиненні справи за однією заявою, в суді наступного дня порушується справа за заявою іншого кредитора, але не доводиться до попереднього засідання суду. Внаслідок цього податкові органи не мають можливості заявити свої кредиторські вимоги.

Аналіз спецповідомлень про підготовлені матеріали для представлення заяв у господарський суд щодо порушення справи про банкрутство підприємств-боржників свідчить про те, що податкові органи деяких регіонів ініціюють порушення справ про банкрутство щодо підприємств, які не підлягають приватизації, підприємств, які віднесені до переліку стратегічно важливих для економіки і безпеки держави, а також щодо підприємств комунальної сфери, які забезпечують життєдіяльність населення.

Слід зазначити, що в кримінальному законодавстві зарубіжних країн часто зустрічаються злочини пов'язані з неспроможністю (банкрутством). Багато авторів вказують на схожість зарубіжних кримінально-правових норм і українського законодавчого підходу в питаннях відповідальності за злочини, пов'язані з банкрутством.

Подібні злочинні діяння зустрічаються в УК РФ (ст.ст. 195-197) [10], УК Казахстану (ст.ст. 215-217) [11], УК Іспанії (ст.ст. 257-261) [12], УК ФРН (ст. 283) [13], УК Польщі (ст.ст. 300-302) [14], УК Франції (ст. 314[7]) [15].

У Кримінальному кодексі України законодавець не передбачає кваліфікуючі ознаки кримінальних банкрутств. Проте очевидна підвищена суспільна

небезпека скоєння злочину, наприклад, не одним, а декількома особами (організованими групами і злочинними співтовариствами) або з використанням службового положення.

Частина авторів відзначає, що не можна ототожнювати навмисне банкрутство, здійснене індивідуальним підприємцем середнього рівня, і аналогічне діяння, здійснене групою осіб в рамках діяльності крупної юридичної особи. Річ у тому, що при цьому не тільки не будуть співвідносними розміри збитку, але і суспільна небезпека представлених діянь в цілому є різнорівневою. Тому необхідно доповнити УК України кваліфікуючими ознаками скоєння злочину групою осіб за попередньою змовою і організованою групою.

Процес формування організованих груп, злочинних організацій, співтовариств у сфері неспроможності (банкрутства) виглядає стандартним. Першооснова процесу самоорганізації кримінальної спільності людей – чітке визначення цілей і завдань. Вони визначають характер її діяльності, потребу в ресурсах і функції.

Люди, що організовуються в злочинні групи, переслідують мету отримання надприбутків. Вказана мета – загальна для членів організованих груп, злочинних організацій, співтовариств на стадії їх формування. В процесі розвитку діяльності таких груп у її учасників можуть з'являтися і інші цілі. Зокрема, з'являється необхідність легалізовувати (відмивати) гроші та інше майно, одержані в результаті здійснення кримінальних банкрутств. Далі збільшується сфера інтересів організованих злочинних груп, які спочатку об'єдналися для здійснення неправомірних дій при банкрутстві декількох підприємств. Вони проникають в політику, міжнародний злочинний бізнес.

В результаті розгляду проблеми скоєння злочинів, пов'язаних з неспроможністю (банкрутством), організованими злочинними групами можна дійти висновку, що закономірністю організованої злочинної діяльності у сфері неспроможності (банкрутства) є корумповані зв'язки організованих злочинних формувань з посадовцями владно-управлінських і правоохоронних органів. Ми ж вважаємо, що присутність посадовців у складі організованої групи – відмітна особливість саме економічної злочинної діяльності, зокрема, злочинної діяльності у сфері неспроможності (банкрутства).

Таким чином, період застосування до боржника процедур фінансового оздоровлення і зовнішнього управління до офіційного визнання його банкрутом не включений в ст. 221 УК України, і протягом цього періоду можливе здійснення дій, що становлять об'єктивну сторону неправомірних дій при банкрутстві, тому необхідно включити в ст. 221 УК наступне положення: "при проведенні процедур банкрутства".

Арбітражні керуючі не є суб'єктами злочину, передбаченого ст. 221 КК України. Враховуючи специфіку їх діяльності при проведенні процедур банкрутства, необхідно передбачити у зазначеній статті нову кваліфікуючу ознаку "скоєння злочину арбітражним керуючим".

Пропонується передбачити у статтях 218, 219, 221 КК України такі кваліфікуючі ознаки, як "скоєння злочину групою осіб за попередньою домовленністю" та "скоєння злочину організованою групою".

Визначення однакової суми, що становить крупний збиток, і для боржників – юридичних осіб, і для боржників – індивідуальних підприємців порушує, на наш погляд, принцип індивідуалізації кримінальної відповідальності, оскільки фінансове положення і потенційна можливість спричинення шкоди у юридичної особи і індивідуального підприємця різні. У зв'язку з цим пропонується встановити розміри крупного збитку, що заподіюється при кримінальному банкрутстві, в 500 і більше разів, що перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, стосовно юридичних осіб і в 200 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян стосовно індивідуальних підприємців.

Порівняльна характеристика кримінального законодавства України і зарубіжного законодавства, що регламентує відповідальність за здійснення кримінальних банкрутств, свідчить, що в багатьох країнах діяльність при проведенні процедур банкрутства криміналізована. Суть злочинної діяльності у сфері неспроможності (банкрутства) залишається незмінною в кримінальному законодавстві всіх проаналізованих держав, дрібні відмінності в об'єктивній стороні кримінальних банкрутств зарубіжних країн пояснюються відмінністю законодавства про неспроможність (банкрутство).

Особливістю організованої злочинної діяльності у сфері неспроможності (банкрутстві) є корумповані зв'язки організованих злочинних формувань з посадовими особами владно-управлінських і правоохоронних органів.

Перелік використаних джерел:

1. Гуторова Н.О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України: Монографія. – Х., 2001. – 362 с.

2. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів: Навчальний посібник. – К., 2002. – 412 с.

3. Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності кримінально-правова характеристика: Монографія. – К., 2003. – С. 636.

4. Васильцева О.О. Суб'єкти кримінальних банкрутств // Вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2002. – Вип. 2. – С. 212-213.

5. Гаухман Л.Д., Максимов С. В. Преступления в сфере экономической деятельности. – М., 1998. – 556 с.

6. Михалев И.Ю. Криминальное банкротство. – СПб., 2001. – 475 с.

7. Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности // Овчинский В. С. XXI век против мафии. Криминальная глобализация и Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности. – М.: ИНФРА-М, 2001. – С. 51-52.

8. Соловьев О.Г. Особенности законодательной регламентации преступлений в сфере несостоятельности (банкротства) в уголовном законодательстве ФРГ // Материалы третьей научно-практической конференции. – М., 2004. – С. 97-102.

9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.Л. Мельника, М.І. Хавронюка. – К., 2002 – 588 с.

10. Комментарий к уголовному кодексу РФ / Под редакцией Ю.И. Скуратова, В.М. Лебедева. – М.: Зерцало, 2001. – 684 с.

11. Уголовный кодекс Республики Казахстан. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 312 с.

12. Уголовный кодекс Испании / Под редакцией и с предисловием д-р юрид. наук, проф. Н.Ф. Кузнецовой и д-р юрид. наук, проф. Ф.И. Решетникова. – М.: Зерцало, 1998. – 442 с.

13. Уголовный кодекс ФРГ / Пер. с нем. – М.: Зерцало, 2000. – 523 с.

14. Уголовный кодекс Республики Польща / Перевод с польского Д.А. Барилович. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 326 с.

15. Уголовный кодекс Франции / Перевод с французского и предисловие канд. юрид. наук, доц. Н.Е. Крыловой. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 889 с.

В.М. Музика
перший заступник начальника
(Департамент КМСН МВС України)

ІНФРАСТРУКТУРА ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Ефективна стратегія протидії злочинності має спиратися не тільки, а може й не стільки на вирішення щохвилинних завдань, а, у першу чергу, на визначення "перспективних" напрямів її розвитку, виокремлення нових, як правило, ретельно прихованих від сторонніх очей тенденцій та форм її генезису. Відстеження подібних явищ, їх аналіз і осмислення надає можливість не тільки збільшити ефективність боротьби з конкретними протиправними проявами, але й визначати нові пріоритетні стратегії й тактики протиборства зі злочинністю в цілому.

Зокрема, аналізуючи проблеми боротьби з організованою злочинністю, вчені-юристи звертають увагу на необхідність вивчення її організаційно-технічної бази, яка робить організовані злочинні групи менш уразливими для правоохоронних органів і кримінальних конкурентів, більш мобільними в отриманні інформації, пересуванні, протидії розкриттю й т.ін. Фактично оперативні апарати по боротьбі з організованою злочинністю зустрічаються

з мало пізнаними явищами, що не одержали в теорії та практиці достатньо детальної інтерпретації. У багатьох випадках ці явища не охоплюються торованими індивідуальними програмами добору інформації, що роками укладалися у фаховій свідомості оперативних робітників і конфідентів, та базуються на категоріях суспільної небезпеки діянь, знанні елементів і характеристик складів злочинів. Багато ознак організованої злочинності базуються на специфічних правилах злочинного середовища і відносинах, що культивуються в ній [1]. Під злочинною діяльністю слід розуміти систему передбачених кримінальним законом діянь і тісно пов'язаних з ними інших передкримінальних та післякримінальних дій, що психологічно детерміновані загальним мотивом, реалізація якого планується суб'єктом за допомогою постановки і досягнення окремих, проміжних цілей [2]. Таким чином, злочинна діяльність охоплює не тільки неодноразове скоєння злочинів, але й вчинення одиничного (у тому числі продовжуваного) злочину, складність підготовки якого припускає необхідність багатоактної діяльності [3]. Останні події, які відбулися у світі та пов'язані із глобалізацією злочинності, свідчать, що навіть один злочин, вчинений групою осіб, якщо такий злочин характеризувався ретельним плануванням і підготовкою, може спричинити катастрофічні наслідки світового масштабу (наприклад, терористичний акт). Досить згадати події, що відбулися у США у вересні 2001 року, коли один-єдиний злочин, підготовлений та приведений у виконання терористичною організацією, призвів до загибелі тисяч людей, посіяв страх у розумах мирних громадян усього світу і, більше того, безпосередньо вплинув на подальші політичні події в міжнародному співтоваристві [4].

За аналогією із світлою стороною соціуму тут (у "злочинному просторі") також є своя стратифікація, позиції і диспозиції, соціальні групи, "низ" і "верх" тощо. "Простежуються, принаймні, дві чільні вісі диференціації (стосовно професійної злочинності) – горизонтальна й вертикальна. До горизонтального напряму диференціації можна віднести соціально-територіальний і, з певними застереженнями, професійний розподіл злочинних професій. Вертикальну вісь становлять позиції, які відповідають за старшинство, вони позначають ієрархію в злочинному світі" [5]. У порівнянні з простором злочинності соціальні фактори та соціальні процеси, що домінують у "межовій смузі", мають суттєві відмінності. Характерною рисою простору злочинності є його експансія в навколишній простір. Процес експансії – поширення своїх кордонів – відбувається саме в "межовій смузі".

Необхідно визначити, що ще МВС СРСР, не вживаючи терміна "інфраструктура злочинності", орієнтував оперативні служби на пошук джерел інформації з цієї сфери – навколо злочинного, обслуговуючого її середовища – серед барменів, офіціантів, банщиків, повій тощо.

Цілий ряд нормативних документів сучасного періоду запроваджує у сферу оперативної уваги спеціальних підрозділів МВС некримінальні утворення, які обслуговують інтереси злочинності. Так, п. 2.2 "Міжнародної програми спільних заходів боротьби з організованою злочинністю та іншими видами небезпечних злочинів на території держав-учасниць СНД на період до 2000 року" передбачає "формування спеціалізованого банку даних, у першу чергу про підприємства, установи, банки і власність, які використовуються для легалізації прибутків від злочинної діяльності" [6].

Думається, що причиною подібної уваги до елементів середовища обслуговування інтересів злочинності є логіка боротьби з нею як діяльністю правоохоронних органів, що відбувається, подібно до військової справи, в умовах активного протиборства. У тому числі й та, яка говорить, що для завдання поразки противнику недостатньо знешкодити його бойові загони. Не менш, а може, й більш важливо нейтралізувати формування, які забезпечують ведення бойових дій, тобто те, що носить назву "інфраструктура". Достатньо згадати стратегію килимових бомбардувань германських міст та промислових центрів авіацією союзників під час Другої світової війни, цілеспрямоване руйнування армійських тилових споруд в Югославії і т.ін.

Злочинність як соціально-правове явище має свої причини, впливаючи на які в ідеалі можливе поступове витискування її з життя суспільства. Однак причини самі по собі не викликають злочинів. Причина виявляється через умови, фактори (обставини) під час їх взаємного впливу.

Проблема причин, умов злочинності отримала достатньо широке освітлення в юридичній літературі. Незважаючи на різниці в точках зору з приводу підвалин класифікації причин та умов злочинності, спільною є думка, що вони – необхідний її компонент.

Іншу роль у механізмі злочинної діяльності відіграють елементи інфраструктури злочинності. Вони не мають прямого криміногенного характеру, а обслуговують інтереси функціонування злочинності як системи, "полегшують" її кримінальний вплив на стан оперативно-тактичної обстановки як у цілому, так і окремих її складових частин.

Доцільно ділити інфраструктуру злочинності на дві сфери. До першої сфери включаються елементи, які безпосередньо обслуговують процеси злочинної діяльності: зручні шляхи підходу до місця скоєння злочинну й відходу від нього; безпечні, з точки зору злочинців, і прибуткові канали збуту викраденого; легальні підприємства, через які здійснюється "відмивання" незаконно отриманих коштів (казино, пункти обміну валюти, фірми, які полегшують операції з нерухомістю і т.ін.); комп'ютерні й телекомунікаційні мережі, що полегшують досягнення злочинного результату; бази, сховища злочинців, так звані "малини"; установи, які здійснюють фізичну реабілітацію злочинців (сауни, дачі, медичні установи і т. ін.).

Як свідчать матеріали кримінальних справ та оперативна інформація, у сучасний період злочинними угрупованнями активно використовуються два

основні механізми створення й розвитку цієї сфери інфраструктури злочинності. Одним із них є використання або пристосування для своїх цілей тих явищ, які вже існують. Це, передусім, різні способи приватизації об'єктів нерухомості, такі, як накопичення контрольних пакетів акцій у певних осіб та організацій, придбання земельних ділянок, житла; викуп орендованого майна, купівля на аукціонах та за комерційним конкурсом; виграш тендерів і т.ін.

Таким чином, не викликає сумніву наявність процесу перетворення державних та колективних економічних фондів на ті, що обслуговують інтереси злочинного світу.

Іншим шляхом є створення структур, спеціалізованих виключно для досягнення злочинних цілей.

До другої сфери включаються структури, що опосередковано пов'язані з кримінальними процесами: підготовка та відтворення кадрів для злочинної сфери; "ідеологічні " центри підтримки й розвитку злодійських законів і традицій; "школи", "семінари" по обміну злочинним досвідом; "общаки", які використовують для "підігріву" заарештованих злочинців та членів їхніх сімей; "мозкові центри" організованої злочинності; у цілому злочинна субкультура; окремі засоби масової інформації і політичні інститути ("лобі") на службі злочинних товариств і т. ін.

Соціум злочинців має потребу в загальних, "філософських" ідеях і настановах, їхня роль полягає в тому, що вони формують цінності кримінального світу, допомагають вербувати молодь і прилучати її до "справи", складають основу для врегулювання внутрішніх стосунків й сприяють встановленню "порядку", нарешті, складають легітимацію й мотивацію злочинної діяльності, застосування насилля тощо. Сьогодні злочинно-мафіозна діяльність у сукупності з тіньовою економікою контролює великий бізнес, а економіка потребує стабільності й впевненості в завтрашньому дні. Для того щоб виробити загальні правила, потрібна спільна ідейна основа, тобто такі постулати, які не можуть бути швидко девальвовані, а в разі їх нехтування автоматично робили б порушника ізгоєм у кримінальному світі. Тому завдання соціологів-кримінологів полягає в тому, щоб вести моніторинг, робити систематичні спостереження й оперативно розпізнавати тенденції, які складаються у соціумі злочинців [7].

Злочинні суспільства використовують новітню технологію, впроваджуючи ні більш ні менш як програму інтенсивних досліджень та розробок, що свідчить про "новаторський" підхід до своєї діяльності [13]. Так, ще у середині 80-х років були зафіксовані виїзди "бухгалтерів" кримінальних організацій на свого роду навчання до злочинних угруповань Західної Європи та Північної Америки.

Необхідно визначити, що злочинність і інфраструктура – динамічна і взаємодоповнююча єдність. Більше того, існують феномени, в яких зливаються елементи злочинності й елементи інфраструктури. Наприклад, на думку ряду експертів, таке явище, як "тіньова економіка", складається з не-

легальної, або кримінальної (забороненої законом діяльності з виготовлення товарів та надання послуг), безобліковой (узаконена ринкова економічна діяльність, результати якої частково або повністю приховуються від державного обліку та оподаткування). Крім того, існує так звана напівтіньова, або змішана, економіка, тобто ті підприємства, які надають інформацію до органів статистики і сплачують податки, у рахунках показують лише частину своєї діяльності, а решта здійснюється за калькою "тіньової економіки". Змішана економіка складає в деяких областях України до 80% виробництва [14]. Більше того, за результатами деяких досліджень доходиться висновку, що в сучасний період інтереси злочинності обслуговує тією чи іншою формою вся наявна промисловість [8].

Головна небезпека недооцінки значення інфраструктури злочинності полягає в тому, що правоохоронні органи досить чітко бачать головного свого противника, якщо можливо так сказати, "бойові" загони злочинності. Щодо них напрацьовано певний досвід боротьби, який у цілому успішно використовується. Що ж до інфраструктури злочинності, то її елементи залишаються поки що ніби "за кадром". Але ж саме вони є основним поживним середовищем (як матеріальним, так і ідеологічним) відтворювання основних суспільно небезпечних проявів. Більш того, багато елементів інфраструктури з часом повністю криміналізуються.

Таким чином, інфраструктура злочинності - це своєрідне середовище і підґрунтя, яке зовнішньо не виявляє кримінальних ознак, оскільки, по суті, носить латентний характер, однак сприяє консолідації злочинних елементів, створенню ними організованих угруповань і обслуговує матеріальні, фінансові, захисні, субкультурні, кадрові та інші потреби злочинної системи.

Тому подальше наукове та практичне дослідження складових частин, зв'язків, динаміки і перспектив розвитку інфраструктури злочинності є нагальною потребою сьогодення.

Кримінологічні й криміналістичні дослідження показали, що організована злочинність являє собою якісно новий рівень групової професійної злочинності, відмінні риси якої до теперішнього часу визначилися досить чітко, що дозволяє виділити вбивства, вчинені такими угрупованнями в ході конфліктів між ними, в окрему групу.

Результати аналізу матеріалів практики, дають можливість виділити різні групи вбивств, зроблених організованими злочинними групами, серед яких найбільше часто зустрічаються:

- "замовлені" убивства, вчинені як організованими злочинними групами, так і особами, що спеціалізуються на здійсненні даних злочинів ("кіллерами"), з метою фізичного усунення конкретних осіб;

- убивства, зроблені представниками організованих злочинних груп, у процесі здійснення своєї злочинної діяльності, наприклад, у вигляді розбійних нападів, з метою фізичного усунення осіб, що перешкоджають досягненню злочинного результату.

Перераховані види вбивств можуть спостерігатися у вигляді послідовного ланцюга ліквідації представників конфліктуючих сторін.

Убивства, вчинені в результаті конфліктів між кримінальними угрупованнями на ґрунті розподілу сфер впливу колись були відносно рідкі, але в останні 5-6 років число таких злочинів значно збільшилося, що, у першу чергу, пов'язане із триваючим розділом і перерозподілом сфер впливу між злочинними угрупованнями в умовах нової економічної ситуації, а також наявністю проблем демографічного характеру, що є типовими для ряду промислових регіонів і міст України.

Правильно відзначають американські дослідники, що сучасний злочинний світ, як і сучасний бізнес, схильний до централізації, організації й комерційної діяльності [9].

Можна виділити декілька факторів, що впливають на процеси протистояння угруповань, такі як:

- перехід керівників одного з угруповань після нагромадження початкового капіталу й вкладення його в нерухомість, у легальний бізнес із наступним відходом від активної діяльності в угрупованні і, послабляє його й веде до активізації боротьби, провокуючи зіткнення;

- в особливо великих групах досить сильні відцентрові тенденції, пов'язані із прагненням деяких керівників угруповань, що входять у кримінальне середовище, до виходу з нього. У цих випадках не виключаються варіанти протистояння між окремими групами як спроби виходу зі складу його якої-небудь частини, що приводить до створення самостійного угруповання, для якого такий вихід не проходить безслідно.

Також можливий вплив на ці процеси так званих економічних факторів, таких як: спад промислового виробництва, коли через зупинку виробництва на великих промислових підприємствах регіону або значного зниження виробництва, прибутку злочинних співтовариств, що очолюють у регіоні, істотно знижуються й для їхнього збільшення вживаються відповідні заходи для розширення сфер свого впливу.

Можна виділити основні причини конфліктів між злочинними співтовариствами й усередині них:

- розподіл сфер впливу;

- примус конкурента до регулярної виплати частини одержуваного доходу, найчастіше в "общак";

- недотримання досягнутих угод і договірних зобов'язань із боку контрольованих групою комерційних структур;

- боротьба за лідерство в кримінальному середовищі, вихід зі групи або перехід в іншу [10].

У злочинному середовищі практикується "порядок" вирішення конфліктних ситуацій, що виникають між кримінальними співтовариствами, що діють в одному регіоні, шляхом проведення так званих "сходок", "стрілок" і

"з'їздів". Через низький професіоналізм такі конфлікти можуть вирішуватися силовими методами.

Звідси, можна виділити три основні форми боротьби за сфери впливу:

- підрив економічної основи конкурента;
- залякування, погрози вбивством, побиття, викрадення;
- фізичне усунення шляхом здійснення вбивств, що іноді переростають в "серійні" убивства. Убивство в таких випадках може носити як би попереджувальний або навіть демонстративний характер. Зазіхання на життя представника злочинного співтовариства у випадку не досягнення мети може неодноразово повторюватися [11].

Початку протистояння може передувати й незначний злочин, або менш тяжке, що потім використається як привід для подальших "розбирань", що супроводжуються навмисними вбивствами по обидва боки.

Після першого вбивства, відбуваються наступні як відповідь на попередні. При цьому об'єктом зазіхання може бути життя не тільки керівника, але й кожного, у тому числі й рядового члена співтовариства, причетного до здійснення попереднього вбивства.

Можливі також і акції "залякування" відносно комерційних структур, контрольованих конфронтуючими угрупованнями (наприклад, підрив приміщення офісу без жертв і т.д.).

Період протистояння зі здійсненням зухвалих убивств може тривати тривалий час (від декількох місяців до декількох років). На наш погляд, у цьому випадку можна говорити про "серійні" убивствах.

Криміналістична характеристика злочинів, містить у собі наступні елементи:

- характеристика організованих злочинних співтовариств;
- обстановка, місце й час здійснення злочину;
- характеристика особистості злочинців та потерпілих;
- дані про мотиви й цілях злочинів;
- характеристика вихідної інформації та способу здійснення злочину.

Можна виділити кілька основних мотивів, якими керуються члени організованих злочинних груп при здійсненні вбивств у відкритих зіткненнях в конфліктах між такими групами й ряд відповідних їм цілей:

- корисливий мотив, що виражається в прагненні до досягнення й підтримки високого життєвого рівня шляхом присвоєння матеріальних цінностей, створених чужою працею. Прагнення до збагачення шляхом здійснення злочину є основним визначальним мотивом поводження членів організованих злочинних співтовариств (і лідерів, і виконавців);
- владний мотив, що виражається в прагненні до влади, бажанні установити свою вагу й вплив, як у злочинній групі, так і в злочинному світі;
- прихильність до специфічних правил поведінки як злочинних співтовариств у цілому, так і окремих їхніх представників – це так звані "злодійські закони", що виступають як аналоги правових норм;

- страх за своє життя, страх перед лідером організованого злочинного угруповання й особами з його оточення, страх перед учасниками "зіткнення" поряд з певним егоцентризмом, властивим злочинцям;

- необхідність підпорядкування члена організованого злочинного співтовариства вимогам загальної групової діяльності.

Однак може відбуватися трансформація мотивів, тобто повна зміна виду мотивів або перевага домінуючого мотиву. Крім того, мотиви злочину не завжди відразу ясні для самих винних, найчастіше вони усвідомлюються лише після здійснення вбивства. Прагнучи пом'якшити глобальність події, що сталась, винний найчастіше намагається виправдатися й у власних очах, тим самим, приховуючи щирі мотиви вчиненого навіть від себе. Все це визначає складність установлення й доведення мотивів убивств у процесі розслідування.

Центральному корисливому мотиву відповідає й головна мета – збагачення шляхом одержання незаконних доходів. Реалізується дана мета злочинною діяльністю, як уже вказувалося вище, шляхом паразитування на ланках тіньової економіки, експлуатації наркобізнесу, азартних ігор, шляхом насильницького вилучення цінностей у конкретних осіб і т.п. Загальна мета співтовариства приймається всіма його учасниками, що надає діям організованого злочинного співтовариства характер цілеспрямованої діяльності.

Природно, що в кожному конкретному випадку може переслідуватися якась одна загальна мета, або їхня сукупність. Конкретна ж ціль у всіх випадках одна – фізичне усунення неугодних організованому злочинному середовищу осіб, що стоять на шляху досягнення нею загальних цілей.

Загальні цілі організованого злочинного співтовариства визначаються його злочинним профілем, сферою й самим характером його діяльності. Лідер співтовариства вказує її членам необхідні завдання і мету, прогнозує при цьому і ймовірні труднощі при їх досягненні, оцінюючи можливості групи. Нормативно-ціннісна єдність в орієнтації всіх учасників організованого злочинного співтовариства забезпечує єдність дій і вчинків у ситуаціях, незапланованих, раптових, пов'язаних з ризиком і небезпекою. Тому й ухвалення рішення про вбивство найчастіше приймалося спонтанно учасниками безпосередньо в ході конфлікту з іншим злочинним співтовариством або ж у ході відкритого зіткнення.

Спосіб здійснення злочинів є одним з основних елементів криміналістичної характеристики розглянутої категорії злочинів.

Особливо спостерігається взаємозв'язок способу здійснення злочину з обстановкою, у якій діють злочинці, і властивостями як організованих злочинних співтовариств, так і безпосередніх учасників відкритих зіткнень між ними. На вибір способу реалізації злочинних намірів, впливають обидві групи факторів: як об'єктивні (обстановка здійснення вбивства), так і суб'єктивні (індивідуальні особистісні якості злочинців і потерпілих).

Спосіб здійснення й приховування злочинів перебуває в тісному взаємозв'язку з ознаками організованого злочинного співтовариства, особистістю злочинців, їхньою мотивацією і їхньою конкретною метою. Воля вибору злочинцями тих або інших дій обумовлюються властивостями особистості потерпілих, обстановкою, місцем, часом здійснення злочину.

Серед способів приховання слідів злочину відзначені наступні:

- відхід членів організованого злочинного співтовариства з місця злочину;
- евакуація поранених членів організованого злочинного співтовариства з місця злочину, надання їм медичної допомоги;
- дії по прихованню трупів на місці злочину, їхньому переміщенню куди-небудь;
- дії по знищенню або прихованню знарядь злочину, слідів злочину [12].

Перелік використаних джерел:

1. Долженков О.Ф. Генезис соціальних інститутів "Злодіїв у законі", "кримінальних авторитетів" в інфраструктурі злочинності // Вісник Луган. ін-ту внутр. справ. – 2000. – № 2. – С. 178-185.

2. Зелинский А.Ф. Криминальная психология. – К., 1999. – С. 96.

3. Гуторова Н.А. Соучастие в преступлении по уголовному праву Украины: Учебное пособие. – Х., 1997. – С. 78.

4. Орлов П.І, Альошин Д.П. Поняття організованої злочинної групи в новому Кримінальному кодексі України: теоретичний аналіз // Вісник НУВС. – 2002. – Спецвип. – С. 99-105.

5. Рущенко І.П. Соціологія злочинності. – Х., 2001. – С. 221.

6. Правові основи міжнародної діяльності. – К.: МВС України, 1997. – Т. 1. – С. 140.

7. Рущенко І.П. Чи має соціум злочинців власну ідеологію? // Вісник НУВС. – 2002. – С. 120.

8. Комарова А.І. Україна: соціально-економічне, політичне становище і проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю і контрабандою // Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників. – К., 1998. – Т. 7. – С. 25.

9. rganized Crime in America. Concepts and controversies. Timoti S. Bynum. USA. – 1987. – P. 4-5.

10. Гурев М.С. Убивства на "розбираннях" (методика розслідування). – Зб: Пітер, 2001. – С. 7-9.

11. Прикладом тому може бути кількаразовий замах на життя одного із представників злочинного угруповання м. Одеси. Протягом 1996-1998 р.р. на нього було зроблено три замахи на вбивство, що свідчить про демонстративну сторону даних акцій.

12. Гурев М.С. Убивства на "розбираннях" (методика розслідування). – Зб: Пітер, 2001. – С. 288.

А.М. Визир
председатель
(Апелляционный суд Луганской области)

БОРЬБА С КОРРУПЦИЕЙ В УКРАИНЕ ТРЕБУЕТ НОВОГО СИСТЕМНО-КОМПЛЕКСНОГО ПОДХОДА

Как известно, в Украине до настоящего времени уже было принято множество различных программных документов общегосударственного значения, потенциально направленных на преодоление коррупции в нашем обществе. В 1995 году был также принят и Закон Украины "О борьбе с коррупцией" (введен в действие Постановлением ВС №357/95 от 05.10.95). Однако, как свидетельствует сама жизнь и подтверждает правоохранительная практика, коррупция на сегодня не только не преодолена, но, напротив, имеет тенденцию прогрессирующего развития.

Очевидно, что борьба с коррупцией должна занять важнейшее место в общей государственной политике. Причем на успех в данной борьбе можно рассчитывать лишь при условии точного понимания природы коррупции как антисоциального явления, а также всестороннего ее юридического анализа как категории правового характера.

Данные проводимого нами специального исследования показывают, что подавляющее большинство предлагаемых в прошлом мер по борьбе с коррупцией носили, как правило, декларативный характер и разрабатывались они, главным образом, одними лишь правоохранительными органами. В этих мерах просматривалось искривленное представление о причинах данного явления. Таковые чаще всего объяснялись ослаблением трудовой дисциплины, упущениями в работе по подбору и расстановке кадров в органах государственной власти и управления и т.п. Явно обнаруживалось, кроме того, отсутствие реальных правовых, функционально-структурных и организационно-управленческих механизмов указанной борьбы и их практического воплощения в жизнь. И как результат, государство и его правоохранительные органы оказались неготовыми справиться с задачей преодоления коррупции.

Сегодня можно назвать несколько основных причин такого положения дел. Прежде всего, скажем прямо, предусмотренные законодательные меры административного и дисциплинарного воздействия на лиц, занимающихся коррупцией, не могут ни малейшим образом поколебать позиции крупномасштабной коррупции в Украине. Уголовно-правовая же борьба с этим злом, в силу беспрецедентной корпоративной поддержки и круговой поруки в коррупционных кругах, практически сегодня сведена на нет.

Несмотря на то, что коррупционные действия могут квалифицироваться по таким статьям Уголовного кодекса Украины, как: 207 – уклонение

от возврата выручки в иностранной валюте; 209 – легализация (отмывание) доходов, полученных преступным путем; 211 – издание нормативно-правовых либо распорядительных актов, изменяющих доходы и расходы бюджета вразрез установленного законом порядка; 212 – уклонение от выплаты налогов, сборов, иных обязательных платежей; 233 – незаконная приватизация государственной, коммунальной собственности; 364 – злоупотребление властью или служебным положением; 366 – служебный подлог; 368 – получение взятки и другие, следственная и судебная практика по их реализации на сегодня является крайне незначительной.

Кроме того, очень широкое распространение в Украине имеют фактически коррупционные действия, которые и вовсе не нашли отражения в уголовном законодательстве. Это, например: участие должностных лиц в коммерческой деятельности для извлечения личной прибыли; предоставление должностными лицами льгот коммерческим структурам, а также использование служебного положения для "перекачки" государственных средств на счета коммерческих структур с целью извлечения личной прибыли; пополнение за счет бюджета избирательных фондов и др.

Разумеется, основные пути устранения указанных правовых пробелов должны пролегать в законотворческом поле деятельности государства. Иначе говоря, требуется внесение соответствующих корректив и дополнений в действующий Уголовных кодекс Украины.

Отмечается также довольно низкий еще на сегодняшний день профессиональный уровень работников правоохранительных органов, прежде всего, органов дознания, оперативно-розыскных подразделений, следственно-судейских звеньев. К тому же эти органы сами в значительной мере заражены коррупцией. Понятно, что решение данной проблемы требует комплексных профессионально-подготовительных, воспитательных, дисциплинарных и иных целенаправленных усилий соответствующих ведомств.

И, наконец, нужно открыто признать, что правоохранительная система не может самостоятельно справиться с проблемой борьбы с коррупцией, ибо это проблема является общегосударственной. В данном контексте особо актуальным становится вопрос об изучении проблемы реального партнерства в борьбе с коррупцией таких основных субъектов, как: органы власти, включая все правоохранительные органы, предпринимательские структуры, общественные институты, независимые средства массовой информации и общество в целом.

Характерно, что указанные субъекты, так или иначе, уже давно вовлечены в орбиту коррупции и борьбы с ней, в том числе как в качестве ее положительных, так и отрицательных игроков. К примеру, предпринимательские сообщества, представляющие средний и малый бизнес, будучи еще плохо консолидированными, сегодня практически испытывают на себе мощ-

ное пагубное воздействие современной коррупции, невольно перенося ее бремя на производственные, рыночные и общегосударственные управленческие отношения в стране. Мы полагаем, что при разумном взаимодействии государственного аппарата с указанными предпринимательскими звеньями, последние могли бы стать существенной опорой в антикоррупционной борьбе.

В то же время взаимные антикоррупционные обвинения в последнее время становятся важным средством корпоративных войн между отдельными олигархическими и политическими формированиями. Данные войны обнажают перед обществом все новые и новые сферы и схемы широкомасштабных коррупционных операций и невольно при этом воспитывают в нем чувство безысходности, готовя его к очередным фазам мнимой борьбы с коррупцией.

При этом средства массовой информации все более превращаются в главную арену развития коррупционных сюжетов и баталий вокруг них, что, заметим, пользуются огромным спросом и рентабельностью. И надо полагать, что за счет этого СМИ рискуют превратиться в инструмент борьбы между влиятельными коррупционными кланами. В целом же трудно переоценить позитивные возможности средств массовой информации в борьбе с коррупцией и эти возможности должны быть сполна задействованы в антикоррупционных программах государства.

На всем указанном выше фоне усиливается тенденция сильнейшего разочарования населения действующей властью. У граждан формируется устойчивый стереотип ее коррумпированности и безнаказанности. К тому же это оказывает чрезвычайно разлагающее влияние на общество. В этих условиях оказывается весьма низкой поддержка населения относительно реализации общегосударственных антикоррупционных мер. Выход из создавшегося положения может быть найден лишь в активизации широкой пропагандисткой деятельности среди населения общественных организаций, которые в меньшей степени заражены коррупцией.

В целом же общество нуждается в радикальных мерах со стороны государства по борьбе с коррупцией. Без этого не может быть и речи о достижении каких-либо успехов в позитивном продвижении Украины на ее политических, экономических и демократических реформистских путях.

На наш взгляд, сегодня следует признать абсолютно назревшим вопрос о разработке новой системно-комплексной Государственной программы борьбы с коррупцией. В этой программе на первом месте должны быть общегосударственные меры, направленные на устранение конкретных причин и иных факторов, порождающих и усугубляющих коррупцию, а также на решительное противодействие ей на всех направлениях жизнедеятельности государства.

Конкретизация данного направления должна предусматривать преодоление таких негативных явлений, как, например, наследство тоталитарного пе-

риода, выражающееся в сохранении элементов закрытости и неподконтрольности власти; экономическая и политическая нестабильность; несовершенство и противоречивость законодательства; неэффективность всех ветвей власти, отрыв ее от народа; слабость институтов гражданского общества; недоразвитость демократических и политических институтов государства; правовой нигилизм, традиция подчинения чиновников не закону, а диктату начальства и т.п.

В правовом отношении, по нашему мнению, на данном этапе упор нужно сделать на усиление роли уголовно-правового воздействия на коррупционные действия. При этом, как нам представляется, следовало бы определить уголовно-правовое понятие коррупции, отнесши к нему все, перечисленные нами выше, уголовно-наказуемые деяния и в, первую очередь, взяточничество, подкуп, злоупотребление служебным положением.

К слову сказать, активизация криминализации борьбы с коррупцией отвечает и требованиям Генеральной Ассамблеи ООН, резолюция которой от 15 ноября 2000 г. 55/25 одобрила Конвенцию, направленную на противодействие транснациональной организованной преступности.

В частности, статья 6 этой Конвенции предусматривает обязанности каждого государства-участника принимать в соответствии с основными принципами своего внутреннего законодательства законодательные и иные меры, которые могут криминализировать такие умышленные деяния, как: конверсия или перевод имущества, представляющего доходи от преступлений, с целью сокрытия преступного происхождения этого имущества, укрытия его местонахождения и перемещения; приобретение, владение или использование этого имущества при условии, если лицу известное его преступное происхождение, и т.п.

И, наконец, нужно однозначно признать самым главным и решающим фактором в борьбе с коррупцией политическую волю государства, которая, к сожалению, до сего времени демонстрируется не самым решительным и конструктивным образом.

К.А. Гусєва
науковий співробітник
(ДНДІ МВС України)

ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ЯК ОДНА З ВИЗНАЧАЛЬНИХ ФУНКЦІЙ СПЕЦІАЛЬНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПО БОРОТЬБІ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Криміногенна ситуація в Україні, починаючи з моменту проголошення її незалежності, залишається складною та напруженою. Це видно не стільки

з показників статистики, скільки з вкрай небезпечних та резонансних злочинів, які здебільшого вчиняються організованими угрупованнями і є доволі розповсюдженими в країні, підкреслюючи тим самим гостроту зазначеної ситуації та реальну загрозу, яку вона являє для нашого суспільства.

Аналіз структури сучасної злочинності показує, що основну її частку становлять злочини загально кримінального характеру, серед яких питома вагома корисливих посягань, зокрема всіх видів крадіжок, коливалася в межах 40-45% від усіх зареєстрованих злочинів.

Між тим, у цій частці злочинності відбуваються зміни якісно оновленого характеру. Так, зокрема, намітилася тенденція зниження крадіжок з квартир та крадіжок автомобілів. Можна допускати, що це пов'язано з реальним посиленням останніми роками охорони квартир за власною ініціативою їх мешканців, а також упорядкуванням бізнес-послуг щодо організованого паркування автомобілів на охоронюваних стоянках тощо. За умови посилення приватизації держмайна, зменшується кількість крадіжок державної власності, а щодо зниження крадіжок колективного чи приватного майна, то, зрозуміло, що нові власники приділяють значну увагу його охороні.

Проте, неоднозначною є ситуація з корисливо-насильницькими злочинами. Хоча за загальною тенденцією останніми роками відбувається зниження проявів бандитизму та вимагання (рекету), кількість розбійних нападів при цьому залишилася стабільної, а кількість грабежів істотно зростає. При певному зниженні загального рівня умисних убивств, дуже велику занепокоєність викликає значне поширення їх учинення на замовлення.

У структурі загально-кримінальної злочинності за категоріями злочинців за останні роки спостерігається тенденція зменшення рівня групової злочинності, злочинності неповнолітніх. Знижується також і загальний рівень рецидивної злочинності, але щодо її якісного стану, то останніми роками намітилася тенденція збільшення вчинення рецидивістами саме вмисних убивств на замовлення, у тому числі двох і більше осіб, а також тяжких тілесних ушкоджень, розбоїв, грабежів і шахрайства.

Зростає також рівень наркотичних злочинів. Проте, виявляється певна суперечність у практиці боротьби з ними. З одного боку, Україна все більше стає країною-споживачем наркотиків та транзитним коридором для їх руху на схід. З іншого ж боку, більшість виявлених злочинів даного виду становлять лише випадки споживання наркотичних засобів, але не масштабні організовані злочини, пов'язані зі збутом наркотичних засобів.

Щодо територіальної розповсюдженості злочинів загально-кримінальної спрямованості, то слід відмітити наступне. Починаючи з 1997 року частка злочинів, учинених у містах, зменшується, а в сільській місцевості зростає. При цьому зростає й коефіцієнт сільської злочинності. Можна припустити, що ця тенденція має певну кримінологічну закономірність.

Ідеться про процес реструктуризації, а від того й переорієнтування протиправної спрямованості міського і сільського населення.

Особливу небезпеку викликає тенденція зростання за осанні роки організованої економічної злочинності. Сьогодні в загальному масиві злочинів економічної спрямованості близько 40% становлять посягання в сфері службової діяльності, більш третини – проти власності та майже 20% – у сфері господарської діяльності.

Найчастіше злочини зазначеної категорії вчинялися у промисловості, зокрема у паливно-енергетичному комплексі, харчовій та вугільній промисловості. Розповсюджені також злочини в сільському господарстві, сферах банківської діяльності, торгівлі й громадського харчування та залізничного транспорту.

Не дивлячись на наступальні заходи, що приймаються з боку органів внутрішніх справ, організована злочинність продовжує поширювати свій вплив практично на всі сфери соціального життя. Вона, як свідчать результати наукових досліджень та власне практика правоохоронної діяльності, стає все більш агресивною, жорстокою, озброєною, технічно оснащеною, а також гнучко пристосованою до сучасних умов, значно змінюючи тактику й форми конкретної злочинної діяльності.

Про причини цієї злочинності вже багато сказано. Глибока соціально-економічна криза, що розпочалася в Україні на початку 90-х років минулого століття, виявилася фактором значної дестабілізації суспільства, серйозного послаблення його економічних, політичних і соціальних інститутів. Це зумовило значне падіння ефективності системи державного управління й рівня соціального контролю в країні, а також зростання злочинності, головним чином, організованої.

Особливо небезпечною в криміногенному відношенні виявилася втрата контролю з боку держави й правоохоронних органів за приватизаційними процесами, обігом національних фінансових ресурсів, діяльністю стратегічних державних підприємств, збереженням державного майна й т.ін. Ці розлади приваблювали увагу нечесних управлінців та господарників, спонукали їх до розбазарювання державних коштів чи шахрайства з ними, вчинення різного роду посадових злочинів, а також крадіжок у великих і особливо великих розмірах. До цього активно підключалися різного роду кримінальні групи, які стрімко набували статусу організованих злочинних угруповань.

На сьогодні організована злочинність перейшла в нову фазу свого небезпечного розвитку. У ній відбувається подальша ескалація насильства, посилення агресивності злочинного елемента, зрощування загально-кримінальної й організованої злочинності, оформлення останньої у могутню, розгалужену систему, що реально претендує на лідерство в економіці і політиці. Основна причина тут полягає в тому, що головні соціально-економічні чинники, які породжують це соціальне явище й обумовлюють його конкретні

прояви, у принципі, залишилися не усуненими. Вони лише тільки набули певних змін, адаптуючись до нових політичних, економічних і соціальних орієнтирів щодо розвитку країни й суспільства.

Отже у цілому боротьба з організованою злочинністю в країні оцінюється як незадовільна. Тому очевидно, що на сьогодні немає іншого перспективного шляху, ніж, як нарощування зусиль у попередженні цієї злочинності.

Головні передумови щодо цього вибору закладені, по-перше, у сучасних соціально-економічних і демократичних змінах, які відбуваються в нашому суспільстві, а, по-друге, у прогресуючому розвитку законодавства, яке все більше висовує проблему попередження злочинності на передній край. У цьому відношенні слід насамперед указати на Конституцію України, в якій, поряд з закріпленими гарантіями забезпечення особистих прав і свобод громадян, їхнього життя й здоров'я тощо, запроваджена норма (ст. 39), що прямо декларує завдання й мету запобігання злочинам. До того ж, ряд конституційних норм, гарантуючи особисті, майнові та інші права громадян, водночас проголошують і неприпустимість порушень цих прав. *Звідси визначається одна з найважливіших функцій держави – правоохоронна функція.*

Держава в питанні, яке розглядається, останніми роками пішла також і шляхом прямого законодавчого декларування запобіжної кримінальної політики.

Так, у Кримінальному кодексі України (ст. 1) попередження злочинів уперше віднесено до одного з основних завдань кримінального права. Він також передбачає кримінальну відповідальність за приготування до злочину (ст. 14 КК) та замах на злочин (ст. 15), чим створені легітимні можливості щодо кримінально-правового попереджувального впливу на ті чи інші дійові акти, які є початком злочинних дій або дійшли своєї завершальної фази. Окрім того, Особливою частиною КК визначається кримінальна відповідальність за різні порушення спеціальних правил тощо, унаслідок чого створюються умови вчинення окремих видів злочинів.

Кримінально-процесуальним кодексом України, окрім визначення загальних процесуальних механізмів реалізації норм кримінально-правового попередження злочинів, запроваджена принципово нова норма щодо кримінально-процесуального запобігання й припинення злочинів одночасно з розглядом заяв і повідомлень про їх учинення (ч. 2 ст. 97 КПК).

У Законі України "Про міліцію" попередження правопорушень і їх припинення віднесене до основних завдань міліції (ст. 2), а в якості відповідних обов'язків її співробітників віднесене: запобігання злочинам, припинення злочинів, виявлення й усунення причин і умов, що сприяють учиненню злочинів, а також прийняття з цією метою оперативно-розшукових і інших профілактичних заходів.

ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ У НАПРЯМКУ БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ

У Законі України "Про оперативно-розшукову діяльність" закріплена власне функція оперативно-розшукового попередження злочинів та відповідні обов'язки оперативних підрозділів щодо застосовування необхідних оперативно-розшукових заходів для запобігання злочинам, їх припинення, виявлення причин і умов, що сприяють учиненню злочинів, а також для здійснення профілактики злочинів (п. 1 ст. 7 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність").

У Законі України "Про боротьбу з корупцією" визначені правові та організаційні засади запобігання корупції, виявлення та припинення її проявів, поновлення законних прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, усунення наслідків корупційних діянь. Зокрема: ст. 5 Закону встановлює спеціальні обмеження щодо державних службовців та інших осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямовані на попередження корупції, а ст. 6 передбачає форми відповідного фінансового контролю.

У Законі України "Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними" з урахуванням міжнародних зобов'язань визначається система засобів по боротьбі з незаконним обігом психотропних речовин і прекурсорів та зловживання ними, а також визначає права й обов'язки юридичних осіб і громадян у зв'язку із застосуванням цього закону.

Зауважимо, що саме сучасне законодавство України визначає й диференціює в системі органів внутрішніх справ конкретних суб'єктів попередження злочинів, їхні специфічні загальні та спеціальні попереджувальні функції, у тому числі й ті, що складають завдання, зміст, форми й методи *загальної профілактики злочинів* (виявлення та усунення причин і умов, що сприяють учиненню злочинів); *індивідуальної профілактики злочинів* (виявлення осіб, від яких можна очікувати вчинення злочинів, і проведення відповідних стримуючих заходів по недопущенню протизаконних дій); *запобігання підготовлюваних злочинів*, а також *припинення злочинів* на стадії замаху на них.

Таким чином, перелічені вище законодавчі акти легітимізують діяльність спецпідрозділів БОЗ з попередження злочинів та складають вихідну правову основу щодо здійснення цієї діяльності як на загальному рівні, так і стосовно окремих напрямків боротьби з організованою злочинністю.

Але, як свідчить практика, зазначені правові основи, нажаль, ще залишаються здебільшого на рівні декларацій. За висновками нашого дослідження, діючі нормативно-правові акти, про які йдеться, страждають, по-перше, недоліком їх системного змісту, а, по-друге, – невизначеністю конкретної запобіжної ролі, зокрема, у напрямах: створення єдиної законодавчої бази у сфері запобігання злочинам, а також умов і механізмів щодо неухильного виконання й реалізації законодавчих приписів усіма суб'єктами запобіжної діяльності.

За всіх, зазначених вище умов, дійсні потенційні можливості згаданих спецпідрозділів органів внутрішніх справ у сфері запобігання, припинення та профілактики злочинів на сьогодні використовуються ще дуже слабко. Частка зареєстрованих попереджених цими підрозділами злочинів у загальному масиві відповідних показників за даними офіційної статистики щорічно зводиться лише до одиночних фактів.

Причини цього різні, але головне полягає в тому, що *взагалі практична робота органів внутрішніх справ щодо запобігання й профілактики злочинів на сьогодні носить суто формальний характер.*

Дуже недостатньо на даному напрямку використовується інформаційні джерела, у тому числі й статистичні. Так, зокрема, статистична ф. 3-1 (структура злочинності) дає змогу з'ясувати кількість зареєстрованих злочинів, які фактично відносяться до злочинного способу створення причин і умов, що сприяють злочинній діяльності. Це, скажімо, ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, порнографічних предметів, створення або утримання місць розпусти і звідництво, проституція або примушування чи втягнення до заняття проституцією, втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів тощо. На жаль ці можливості практично не використовуються.

Так само звертає увагу слабкість попереджувальної діяльності в напрямку боротьби з корупцією. На жаль, ця робота зводиться, головним чином, лише до складання протоколів і направлення їх до суду, де корупціонери підвергаються штрафам. Кримінальні ж справи підрозділами БОЗ порушуються в середньому не більше одного відсотку.

У той же час за цими, хоча й безплідними діями є доволі привабливе "поле" діяльності зазначених служб щодо попередження корупції. Це, наприклад, з'ясування секторів соціального й економічного життя суспільства, у яких корупціонерам діяти найбільш вигідно, виявлення сфер тіньового бізнесу чи підприємництва, у яких економічні злочини вчинюються під "дахом" корупціонерів тощо, й прийняття відповідних профілактичних заходів стосовно цих секторів і сфер. Ефективність запобіжної діяльності підрозділів БОЗ значною мірою знижується також слабким їх зв'язком з населенням.

Однією із найбільш суттєвих причин усього вищезазначеного можна визнати вади відповідної відомчої нормотворчої діяльності. Вивчення діючої на сьогодні нормативно-правової бази у сфері запобігання злочинам дає підстави вважати її не адаптованою до сучасних соціальних реалій. Зокрема, вона не має під собою цілком адекватного інформаційно-кримінологічного підґрунтя та слабко спирається на потенційну запобіжну функцію різних галузей права.

Недостає й чіткого функціонального та предметно-дійового структурування нормативно-правових актів, що регулюють запобігання злочинам

різними службами й підрозділами органів внутрішніх справ. У цій структурі відсутнє, як це видно із результатів вивчення діючих нормативних актів, системне охоплення таких елементів, як:

- об'єкти попереджувальної діяльності, тобто соціальні сфери й умови, що пов'язані із сучасним реформуванням суспільства й можуть за своїми можливими криміногенними наслідками або призвести до конкретних злочинів, або сприяти розвитку злочинної діяльності з боку окремих осіб, груп та соціальних прошарків;

- мета, конкретизовані завдання й безпосередні суб'єкти цієї діяльності, а також їхні предметно-дійові функції, обов'язки, повноваження тощо;

- диференційовані заходи, засоби, форми й методи, а також процесуальні механізми запобігання злочинам різними службами й підрозділами органів внутрішніх справ згідно з їхнім головним призначенням та функціями щодо участі в запобіганні злочинам;

- форми запобіжної діяльності та очікувані її результати тобто конкретні показники запобігання злочинам, їх припинення й профілактики, включаючи виявлення й усунення причин та умов, що сприяють учиненню злочинів, а також систему їх обліку, аналізу та критерії оцінки;

- допоміжні суб'єкти, особливо громадські формування, що створюються на тлі сучасних процесів демократизації, самоврядування, а також культурного та духовного відродження суспільства.

З урахуванням усього вище викладеного, вважаємо необхідним на загальному рівні діяльності органів внутрішніх справ:

- розробити концепцію удосконалення діяльності всіх служб і підрозділів щодо попередження злочинів у сучасних умовах;

- у рамках цієї концепції визначити функціональні обов'язки всіх служб і підрозділів органів внутрішніх справ щодо їх діяльності з попередження злочинів;

- відтворити самостійні структурні підрозділи з організації та координації діяльності всіх служб і підрозділів ОВС з попередження злочинів та інших правопорушень;

- переглянути й скоригувати існуючі форми статистичної звітності про злочини, які визнаються попередженими, з метою упорядкування фіксації результатів запобігання й припинення злочинів на стадіях їх готування та замаху на них, а також щодо виявлення й усунення причин та умов, які сприяють учиненню злочинів.

У контексті вищевикладеного особливі завдання слід покласти на підрозділи БОЗ. Сучасні вимоги до боротьби з організованою злочинністю потребують доповнення системи відповідної діяльності цих підрозділів функціями, заходами і засобами запобіжного характеру. При цьому, поряд з активізацією реалізації традиційних попереджувально-профілактичних заходів, на порядок денний об'єктивно висовується проблема подолання сучасного нігілістичного менталітету суспільства на загальному соціально-пси-

хологічному рівні. Сьогодні громадяни практично не виявляють протесту проти організованої злочинності і в цілому дана проблема не викликає в них особливого занепокоєння.

Наступ на організовану злочинність об'єктивно вимагає проведення широкої попереджувальної діяльності, у тому числі здійснення великомасштабних комплексних оперативно-профілактичних операцій, що неможливо без оперативно-розшукового прогнозуванні її проявів на загальнодержавному, міжрегіональному та регіональному рівнях.

Це, у свою чергу, зумовлює необхідність активного використання кримінологічних знань у діяльності підрозділів БОЗ, розвиваючи при цьому методи оперативно-розшукової кримінології та оперативно-розшукової профілактики організованої злочинності, особливо в сферах приватизації й інвестиційної діяльності, у банківських і фінансових установах, у сферах зовнішньоекономічної діяльності, промисловості, паливно-енергетичному й агропромисловому комплексі, на споживчому ринку, у соціальній і бюджетній сферах, у відношеннях інтелектуальної власності тощо.

За таких вимог складовими частинами аналізу й оцінки оперативної обстановки є криміногенна й конкретна кримінальна ситуації, тобто елементи кримінологічної характеристики злочинності. Саме така оцінка не може обійтися без кримінологічного аналізу організованої злочинності, її стану й динаміки, а також факторів, які детермінують її, особливо в регіональних масштабах.

До цього ж бажано б було реалізувати ідею, запозичену з японського законодавства, а саме щодо закріплення на законодавчому рівні права підрозділів БОЗ на здійснення офіційної реєстрації осіб, діяльність яких пов'язана з організованою злочинністю, із застосуванням стосовно них певних заходів адміністративної превенції, як от: перевірка легітимності фінансового стану та джерел його формування, контролювання придбань, які виходять поза межі офіційних фінансових доходів, уведення обмежень на свободу пересування тощо.

Крім того, доцільно розробляти та запропоновувати механізми виявлення й припинення спроб лідерів організованих груп і злочинних організацій використовувати у своїх інтересах засоби масової інформації, громадські об'єднання, рухи, молодіжні організації, багатолюдні акції тощо, насамперед, такі, що чинять тиск на владні структури, відволікають сили правоохоронних органів від виконання обов'язків по боротьбі з організованою злочинністю.

Необхідно також планувати й проводити заходи з підвищення рівня обізнаності громадськості про небезпечність організованої злочинності й корупції та зменшення громадського прийняття цих явищ, у тому числі за рахунок поширення виступів працівників підрозділів БОЗ у телерадіопередачах, підготовки ними цілеспрямованих відкритих публікацій, проведення

за ініціативою цих підрозділів за участю громадськості та запрошенням учених круглих столів, громадських слухань тощо.

Доцільним було б створення всіма підрозділами БОЗ довірчих каналів прямого зв'язку для добровільного повідомлення юридичними й фізичними особами про відомі їм факти злочинної діяльності організованих груп чи злочинних організацій, корупційних проявів тощо, а також уведення практики заохочування активних громадян грошовими або іншими винагородами й т.ін.

При цьому доцільно реалізувати низку наступних заходів:

1) упорядкувати автоматизовані інформаційно-пошукові бази даних з метою уніфікації та диференціації наявної оперативно-розшукової інформації. При цьому бази даних, що містять інформацію про організовані злочинні формування загальнокримінальної спрямованості, доцільно передати до підрозділів блоку кримінальної міліції.

На рівні МВС України слід створити централізовану довідкову базу даних з інформацією про склад, територіальні сфери впливу та кримінальну спеціалізацію загальнокримінальних організованих груп та злочинних організацій;

2) розробити та запровадити у практичну діяльність довгострокову програму поступового посилення та нарощування оперативних позицій у найбільш криміналізованих економічних та соціальних сферах, на окремих об'єктах тощо;

3) розробити й внести у відповідні інстанції пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства та практики діяльності правоохоронних органів за напрямком боротьби з легалізацією злочинно отриманих доходів;

4) розробити та запровадити програму заходів щодо сприяння правоохоронних органів безпеці бізнесу та підприємницької діяльності в країні;

5) розробити та внести на розгляд органів законодавчої влади обгрунтовані пропозиції про внесення доповнень до окремих законів України щодо можливості подовження строків ведення оперативно-розшукових та кримінальних справ по розкриттю та розслідуванню діяльності організованих злочинних структур. Одночасно з цим забезпечити розробку проектів відповідних підзаконних нормативно-правових документів;

6) з урахуванням передового досвіду країн близького та далекого зарубіжжя розробити типові комплексні моделі оцінки рівня організованої злочинності окремого регіону. На основі вказаних моделей здійснювати систематичний комплексний моніторинг та прогнозування стану й тенденцій розвитку організованої злочинності;

7) створити в центральному апараті ГУБОЗ МВС України окремий підрозділ превентивної оперативно-розвідувальної діяльності, основним завданням якого був би збір оперативної та розвідувально-аналітичної інформації про соціальну, економічну та криміногенну обстановку в тому чи

іншому регіоні, аналіз та оцінка якої дозволила б з великим ступенем вірогідності прогнозувати та контролювати виникнення й розвиток організованих злочинних формувань;

8) розробити та впровадити в практику механізм реалізації положень законодавства про захист учасників оперативно-розшукової діяльності, що ведуть боротьбу з організованою злочинністю, та забезпечення їх особистої безпеки;

9) розробити та запровадити програму взаємодії правоохоронних та інших державних органів у боротьбі з організованою злочинністю. У основу даної програми, окрім головних напрямів взаємодії та шляхів їх практичної реалізації, мають бути закладені питання, що практично забезпечуватимуть здійснення такої взаємодії. Зокрема, це встановлення відповідальності посадових осіб за приховування чи ненадання своєчасно підрозділам БОЗ необхідної інформації, розробка й прийняття системи статистичних показників і критеріїв оцінки спільної роботи тощо.

Е.В. Рижков
кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри ОРД
(Донецький юридичний інститут
Луганського державного університету внутрішніх справ)
О.П. Мельник
оперуповноважений
(УБОЗ ГУМВС України в Донецькій області)

ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПЕРЕШКОДИ В ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ БОЗ МВС ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Прийнятий у 1993 році Закон України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" [1], визначив основні напрями боротьби з організованою злочинністю:

- створення правової основи, організаційних, матеріально-технічних та інших умов для ефективної боротьби з організованою злочинністю, організація міжнародного співробітництва у цій сфері;
- виявлення та усунення або нейтралізація негативних соціальних процесів та явищ, що породжують організовану злочинність та сприяють їй;
- запобігання нанесенню шкоди людині, суспільству, державі;
- запобігання виникненню організованих злочинних угрупувань;
- виявлення, розслідування, припинення і запобігання правопорушенням, вчинюваних учасниками організованих злочинних угрупувань, притягнення винних до відповідальності;

- забезпечення відшкодування шкоди фізичних та юридичним особам, державі;

- запобігання встановленню корумпованих зв'язків з державними службовцями та посадовими особами, втягненню їх у злочинну діяльність;

- протидія використанню учасниками організованих злочинних угруповань у своїх інтересах об'єднань громадян і засобів масової інформації;

- запобігання легалізації коштів, добутих злочинним шляхом, використанню суб'єктів підприємницької діяльності для реалізації злочинних намірів.

Зазначений закон визначив правове поле для діяльності спецпідрозділів боротьби з організованою злочинністю, однак, на жаль, не дав змістовного тлумачення понять "організована злочинність" та "злочинна організація", фактично не визначив сам об'єкт, з яким повні вести боротьбу ці підрозділи.

До того ж протягом минулих років неодноразово здійснювалася перебудова спецпідрозділів з урахуванням обставин, які складалися в країні у напрямі боротьби з організованою злочинністю. Так, наприклад, до цього закону були внесені зміни, у відповідності з якими зі спецпідрозділів були виключені слідчі відділи, що призвело до "гонитви" за кількісними показниками, зниженням якості оперативних розробок.

В той же час, за останні роки злочинність значно змінилася, а структура підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю стала більш розмитою, не здатною сконцентруватися на роботі по найбільш актуальних проблемах, що відбивається на якості та результатах роботи спецпідрозділів.

Так, згідно з чинним законодавством лідерів стійких організованих злочинних груп та "авторитетів" злочинного світу можна притягнути до кримінальної відповідальності лише за вчинення конкретного злочину. Проте як свідчить практика, ця категорія осіб безпосередньо злочинів не вчиняє, а лише займається організацією злочинного угрупування, керуванням та сприянням його діяльності.

Вказівкою МВС України від 20.10.2006р. № 847 [2] визначені приоритетні напрямки оперативно-розшукової діяльності спецпідроізділів, один із яких є виявлення й ліквідація особливо небезпечних стійких ОЗГ. Однак, не зрозуміло, як визначати "особливо-небезпечні" та "стійкі" організовані злочинні групи. Згідно ст. 28 КК України [3] "...будь-яка ОЗГ - це стійке об'єднання осіб...", і без цієї ознаки не може бути організованої групи. Не зрозуміло, за якими принципами відділяти особливо небезпечні ОЗГ від "неособливо" небезпечних. З практики витікає, що найбільше загострення оперативної обстановки спричиняють угруповання бандитської спрямованості, що скоюють корисні злочини із застосуванням зброї. Для них не завжди характерні такі ознаки, як корумповані, міжнародні зв'язки, наявність економічної основи.

У той же час, інструкція про порядок здійснення контролю ГУБОЗ МВС України за виявленням та припиненням стійких особливо небезпечних

ОЗГ, особливого впливу на роботу не здійснює, а породжує лише зайву переписку між Главком і підрозділами на місцях. Адже в більшості випадків такі ОЗГ виявляються в процесі розкриття скоєних тяжких злочинів і на момент постановки на контроль ГУБОЗ їх учасники вже заарештовані та притягуються до кримінальної відповідальності. Тобто, необхідності постановки ОЗГ на контроль в ГУБОЗ не має.

Тому, критерії віднесення ОЗГ до категорії "стійких" є певною мірою умовними, а відповідально відноситися треба до розробки всіх організованих злочинних груп.

Значно ускладнює роботу спецпідрозділів відсутність правового механізму щодо позбавлення від відповідальності членів ОЗГ, що надають допомогу правоохоронним органам.

Для більш ефективної протидії організованій злочинності сьогодні актуальним є питання залучення до співпраці членів ОЗГ, як це робиться в багатьох країнах світу. Це дозволило б уникнути значних витрат коштів, необхідних для проведення оперативних заходів, заощадити час та більш цілеспрямовано використовувати можливості спецпідрозділів БОЗ.

Слід зазначити, що статтею 14 Закону "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" передбачається можливість часткового або повного звільнення від кримінального покарання члена злочинного угруповання, якщо він добровільно допомагає правоохоронним органам виявляти ОЗГ, розкривати їх злочинну діяльність та притягати їх учасників до кримінальної відповідальності. Водночас, це положення залишається нереалізованим через відсутність правового та процесуального механізму звільнення від відповідальності членів злочинних груп [4].

Ще одним напрямком, на який відволікаються зусилля спецпідрозділів БОЗ, є проведення різноманітних перевірок. Зокрема, Розпорядженням МВС від 24.09.2004 р. № 852 [5] підрозділам УБОЗ та ДСБЕЗ доручено із залученням працівників КРУ провести спільні перевірки суб'єктів підприємницької діяльності, банківських установ та органів місцевої влади.

Водночас, спецпідрозділи БОЗ – це правоохоронні, а не контролюючі органи, тобто повинні не контролювати безпідставно діяльність підприємств та організацій, дублюючи при цьому функції інших відомств, а працювати над отриманням і реалізацією оперативної інформації.

Крім того, не налагоджено і механізм взаємодії з контролюючими органами. Так, згідно ст. 14 Закону України "Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні" [6] та Інструкції "Про порядок проведення ревізій та перевірок органами державної контрольно-ревізійної служби України на вимогу правових органів" від 31.03.1998 р. [7], працівники КРУ проводять документальні ревізії лише при наявності кримінальної справи. Водночас, для порушення кримінальної справи за фактами розкрадань та інших посадових злочинів необхідно проведення документальної ревізії, без наявності

результатів якої процесуальне рішення не приймається. В результаті створюється замкнуте коло, вихід з якого є або в зміні законодавчих норм, що регламентують взаємодію міліції та КРУ, або у створенні при УМВС самостійних ревізійних підрозділів.

Особливо слід наголосити на негативних змінах, які відбулися внаслідок прийняття поправок до чинного Закону. У першій редакції цього основного нормативно-правового акту було закладено федеральний принцип побудови спецпідрозділів, їх суто вертикальну структуру та незалежність від місцевих органів влади. Однак, у 1994 році Верховною Радою України були прийняті зміни до закону, якими вертикальне підпорядкування було скасовано й управління БОЗ в областях підпорядковані керівництву обласних УМВС. Цим самим керівники обласних УМВС мають повноваження залучати працівників БОЗ до виконання не характерних для служби функцій, не пов'язаних з організованою злочинністю, навіть не беручи до уваги вимоги вказівки МВС України № 85 від 06.02.2006 р. [8].

До числа таких функцій відноситься, зокрема, робота по виявленню злочинів у сфері інтелектуальної власності та високих технологій. Працюючи над викриттям таких злочинів, служба БОЗ відходить від виконання своїх прямих функцій, бо навіть у диспозиції статей КК України, що визначають кримінальну відповідальність за ці злочини, відсутні кваліфікуючі ознаки скоєння їх у складі ОЗГ, крім того, жоден злочин цього виду не відноситься до категорії тяжких.

Виконання такого роду вказівок вимагає постійного відволікання зусиль співробітників БОЗ від виконання своїх прямих обов'язків по документуванню ОЗГ, що в подальшому негативно відбивається на дотриманні термінів оперативних розробок, призводить до зниження ефективності оперативно-службової діяльності по виконанню завдань, покладених на спецпідрозділи БОЗ відповідним Законом.

Ще одне проблемне питання, що назріло на сьогоднішній день, це – необхідність розмежування функцій по боротьбі з організованою злочинністю між УБОЗ та іншими оперативними службами, в першу чергу УКР, УДСБЕЗ та УБНОН. Наказом МВС України № 1239 від 21.10.2003 р. [9] відмінено "Інструкцію з організації роботи, взаємодії ОВС та галузевих служб щодо виявлення, постановки на облік, документування та ліквідації ОЗГ і ЗО", якою передбачалася участь усіх служб у припиненні діяльності ОЗГ. На сьогодні система оцінки роботи оперативних служб УМВС по боротьбі з ОЗГ, коли від кожної служби вимагають показники у цьому напрямку, кожна служба займається виявленням і розробкою ОЗГ самостійно і належна взаємодія між службами відсутні.

Разом з тим, Законом "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" передбачено, що всю наявну інформацію, інші матеріали стосовно ОЗГ всі підрозділи УМВС повинні передавати до УБОЗ,

що сприятиме більш якісному та професійному документуванню й викриттю таких угруповань.

Враховуючи викладене, доцільніше було б визначити такі пріоритетні напрямки щодо удосконалення діяльності по боротьбі з організованою злочинністю та наближення її до сучасних умов.

По лінії загальнокримінальної злочинності основними принципами діяльності служби УБОЗ повинно бути:

1. Розкриття злочинів із застосуванням вогнепальної зброї і вибухівки, а також інших тяжких злочинів, характер скоєння яких може свідчити про причетність організованої злочинності.

2. Робота "від особи" по кримінальних авторитетах, учасниках ОЗГ – це упереджуючи напрямки, а саме викриття злочинців, які займаються збутом наркотичних засобів, постачанням зброї, торгівлею людьми, а також осіб, що негативно впливають на криміногенну обстановку.

Тобто робота саме за цими двома напрямками сприятиме викриттю бандитських угруповань (ст. 257 КК України), злочинних організацій (ст. 255 КК України) та інших угруповань, що зазвичай мають високий ступінь латентності.

В сфері економіки, вважаємо за доцільне, чітко розмежувати функції УБОЗ і УДСБЕЗ у викритті організованих злочинних груп.

УБОЗ необхідно займатися тільки ОЗГ, діяльність яких наносить значну шкоду економіці держави (наприклад, припинення легалізації грошових коштів, протидія розкраданню значних сум бюджетних коштів, виділених під спеціальні державні програми).

Не менш важливим напрямком в діяльності УБОЗ повинна бути боротьба з корупцією. В цій сфері основні зусилля необхідно спрямувати на викриття корупціонерів, які займають відповідальні посади в органах влади та управління, керівників контролюючих органів. Однак, на кінцеві результати боротьби з корупцією негативно впливає недосконаліть чинного законодавства, в першу чергу Закону України "Про боротьбу з корупцією" [10], який передбачає не кримінальну, а адміністративну відповідальність і не дає законних підстав до застосування оперативно-розшукового арсеналу в повному обсязі.

Практика застосування Закону продемонструвала, що найчастіше його норми застосовуються до державних службовців найнижчого рівня, а правопорушення, які викривалися, – значно більше.

На наш погляд, назріла необхідність створення при УМВС розвідувально-аналітичних центрів. Функції РАЦ повинні будуватися у двох напрямках:

- по-перше, це моніторинг економічної та криміногенної ситуації з метою створення цілісної картини явищ, що відбуваються в регіоні, встановлення причин та умов розвитку криміногенної ситуації. Це дозволить завчасно вживати комплексні заходи щодо упередження кризових проявів та запо-

бігання деяких криміногенних процесів, своєчасно приймати управлінські рішення.

- по друге, це розвідувальна діяльність, спрямована на отримання різнопланової інформації для проведення такого моніторингу.

З цією метою РАЦ необхідно наділити оперативними можливостями, у тому числі покласти на нього організацію роботи з усіма штатними негласними співробітниками.

Крім того, для виконання покладених на РАЦ завдань необхідно розробити та впровадити на практиці механізм електронного доступу цього центру до несекретних баз даних різних відомств (ДПА, облстатуправління, митниці, прикордонних військ та ін.).

Необхідно змінити діючий порядок накопичення оперативної інформації. Реєстрації в АІПС "Скорпіон" повинна підлягати не будь-яка інформація, що надходить з місць, бо вона не завжди стосується організованої злочинності й носить загальний характер. Необхідно систематизувати цю роботу, зробити її більш конкретизованою та створити спеціалізовані бази даних:

- відносно осіб, підозрюваних у скоєнні особливо тяжких злочинів і причетних до операцій зі зброєю, наркотиками;
- осіб які можуть негативно впливати на криміногенну ситуацію;
- накопичення інформації про усі конфліктні ситуації у кримінальному середовищі та в економічних відносинах;
- про процеси та явища у фінансово-промислових групах;

Наявність таких інформаційних масивів надасть можливість не тільки контролювати усі процеси, що відбуваються в цьому середовищі, а й більш ефективно локалізувати конфлікти і розкривати тяжкі злочини, вчинені на ґрунті протистояння.

На сучасному етапі потребують перегляду існуючі різноманітні форми звітності по результатах боротьби з організованою злочинністю. Так, у наявних звітах перелічені майже всі статті кримінального кодексу, тому працівники та керівники спецпідрозділів, щоб "мати показники по всіх напрямках", змушені виявляти групи, що формально підпадають під ознаки організованої злочинності.

При такому підході виявлені злочинні групи відбиваються в статистичній звітності як рівнозначні, незважаючи на кількість учасників, тривалість існування, громадську небезпечність та число скоєних злочинів.

Недосконалість форм звітності призводить до необ'єктивної оцінки результатів роботи УБОЗ та не дозволяє повною мірою охарактеризувати ефективність діяльності спецпідрозділів.

Вкрай негативно впливає на роботу по боротьбі з організованою злочинністю недосконалість законодавства України та відомчих нормативно-правових актів, які до цього часу не приведені у відповідність до Конституції України й не узгоджені між собою.

Закон України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" є основним документом, який регламентує діяльність спецпідрозділів та визначає обов'язки інших державних органів.

Однак на практиці застосування норм Закону "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" сьогодні майже неможливо через те, що більшість його положень не діють в силу відсутності механізму їх реалізації, а також протиріччя з іншими нормативними документами.

При розробці нових законодавчих та нормативно-правових актів, відомчих інструкцій кожне відомство намагається захистити свої вузькі інтереси, огородивши себе від будь-якого втручання у власні справи. Страждають від цього інтереси держави.

Яскравий приклад цього – прийняття Закону України "Про банки та банківську діяльність" [11], яким спецпідрозділи БОЗ всупереч статті 12 Закону "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю", позбавлені права:

- отримувати інформацію про сумнівні банківські операції,
- накладати арешт на розрахункові рахунки підприємств,
- виступати позивачами щодо признання незаконними фінансово-господарських угод та припинення діяльності підприємств.

Таким чином, необхідно переглянути відповідні статті Закону "Про банки та банківську діяльність" та привести їх у відповідність до положень Закону "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю".

З 1 січня 2004 р. вступив в дію Митний кодекс України [12]. Згідно ст. 308 Кодексу інформація відносно експортно-імпортних операцій суб'єктів ЗЕД може надаватися лише органам досудового слідства в зв'язку з розслідуванням кримінальної справи.

Це положення перекреслило спільний наказ МВС України та Державної Митної служби від 07.03.2003 р., який регламентував порядок отримання інформації, а також позбавив спецпідрозділи можливості реалізовувати ст. 12 Закону України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю".

Тому необхідно або на законодавчому рівні вирішити ці питання, або взагалі виключити цей напрямок діяльності з функціональних повноважень спецпідрозділів БОЗ.

Потребує доопрацювання і Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" [13].

У зв'язку з тим, що злочинність набуває більш організованих форм, її діяльність стає більш досвідченою і багатоплановою, а документування ОЗГ вимагає розробки нових методик та значних витрат часу, тому було б доцільним збільшити передбачений на сьогодні термін початкової розробки по ОРС "З" відносно ОЗГ.

Крім того, необхідно внести зміни до ст. 8 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність", передбачивши можливість проведення оперативно-технічних заходів не лише при документуванні осіб, що підозрюються у скоєнні тяжких злочинів, а й деяких інших видів злочинів, зокрема збуту вогнепальної зброї та боєприпасів, незаконного виготовлення підакцизних товарів.

Крім того, значно ускладнює і без того не дуже легке завдання оперативних підрозділів по документуванню злочинної діяльності організованих злочинних угруповань та їх корумпованих зв'язків надмірне втручання в оперативно-розшукову діяльність з боку прокуратури.

Виходячи з викладеного, вважаємо, що в цілому існування служби БОЗ є необхідним і відповідає вимогам сьогодення. Разом з тим, відсутність чіткої концепції роботи цих спецпідрозділів та недосконаліть законодавчої бази негативно відбивається на якості виконання поставлених перед ними завдань.

Перелік використаних джерел:

1. Закон України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" від 31.08.1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 35. – Ст. 358.

2. Вказівка МВС України № 847 від 20.10.2006 р. "Про заходи щодо підвищення ефективності оперативно-службової діяльності спеціальних підрозділів БОЗ МВС України".

3. Кримінальний кодекс України. – Х.: ТОВ "Одіссей", 2001. – 240 с.

4. Див. детальніше: Рижков Е.В. Шляхи вирішення проблеми звільнення членів організованих злочинних груп від кримінальної відповідальності і покарання // Боротьба з організованою злочинністю та корупцією: Матеріали наук. – практ. конф. від 4-5 квітня 2000 р., м. Київ. – К.: РВВ МВС України, 2001. – С. 74-78.

5. Розпорядження МВС України № 852 від 24.09.2004 р. "Про організацію виконання постанов координаційної наради керівників правоохоронних органів від 27.08.2007, щодо стану законності та прокурорського нагляду при виявленні злочинів у сфері економіки і розслідування кримінальних справ цієї категорії".

6. Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні: Закон України від 26.01.1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 2.

7. Інструкція "Про порядок проведення ревізій та перевірок органами державної контрольно-ревізійної служби України на вимогу правових органів" від 31.03.1998 р.

8. Вказівка МВС України від 06.02.2006р. № 85 "Про підвищення ефективності оперативно-службової діяльності спеціальних підрозділів БОЗ МВС України".

9. Наказ МВС України від 21.10.2003 р. №1239 "Про визнання такими, що втратили чинність деяких нормативно-правових актів МВС України".

10. Про боротьбу з корупцією: Закон України // Відомості Верховної Ради України від 22.08.1995. – 1995. – № 34. – Ст. 266.

11. Про банки і банківську діяльність: Закон України № 2121-III від 7 грудня 2000 року // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 5-6. –Ст. 30.

12. Митний Кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 38. – Ст. 288.

13. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.

В.С. Кубарев
кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры ОРД
(Донецкий юридический институт
Луганского государственного университета внутренних дел)
И.В. Кубарев
преподаватель кафедры криминалистики
(Донецкий юридический институт
Луганского государственного университета внутренних дел)

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ МЕТОДИКИ РАСКРЫТИЯ ЛАТЕНТНЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СОВЕРШАЕМЫХ ОРГАНИЗОВАННЫМИ ПРЕСТУПНЫМИ СООБЩЕСТВАМИ

Организованная преступность в Украине, как и в целом в бывшем СССР, возникла в период начала осуществления, так называемых, демократических реформ, в средине 80-х годов прошедшего столетия [1], и рассматривать её, на наш взгляд, необходимо как противоправную деятельность организованных преступных сообществ* (далее – ОПС), каждое из которых является разновидностью управляемой социальной системы [2]. Но здесь необходимо и уместно подчеркнуть, что, в принципе, черты групповой организованности, постоянного повышения профессионализма свойственны преступности во все времена, но организованной, в нашем понимании настоящего развития мировых процессов, она становится тогда, когда начинает перебирать на себя отдельные функции государственных органов (обеспечение безопасности хозяйствующих субъектов, разрешение различных споров и конфликтов и т.п.).

* Сообщество – -а, ср. 1. Объединение людей, имеющих общие цели (преимущественно дурные, преступные). Тайное с. / Ожегов Сергей Иванович, словарь русского языка около 53000 слов. Изд. 5-е, стереотип. – М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1963. – С. 737.

ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ У НАПРЯМКУ БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ

В настоящее время необходимо исходить из того, что однозначного универсального определения организованной преступности в мировой практике нет, их существует несколько десятков. На наш взгляд, организованную преступность необходимо рассматривать как многофакторное социальное зло, общими признаками которого являются: тайная, неформальная, основанная на сложной системе взаимоотношений, внешне респектабельная, связанная с различными государственными органами (или же их структурами) деятельность группы лиц, направленная на получение сверхдоходов в нарушение норм действующего законодательства.

Основными определяющими признаками, которые характеризуют организованную преступность, является то, что это:

- теневая деятельность,
- обеспечивающаяся неформально организованной, и, что очень важно, – внешне респектабельной структурой и
- направленная на получение незаконных доходов.

Реалии сегодняшнего дня таковы, что организованная преступность в Украине объективно представляет угрозу не только её Национальной безопасности (во всех её составляющих) [3], но и Украинской государственности в целом [4].

Согласно Закону Украины "Об организационно-правовых основах борьбы с организованной преступностью" в структуре МВД были созданы соответствующие спецподразделения (далее – СП БОП). Как и на сотрудника других оперативных аппаратов (УР, БНОН, ГСБЭП и т.д.) на оперуполномоченного СП БОП возложены следующие функции: профилактическая, оперативно-розыскная, уголовно-правовая, уголовно-процессуальная и административно-правовая*. На наш взгляд, именно уголовно-правовая функция, обязывающая его "реализовать" ту или иную статью особенной части УК Украины, определяет его

---

* В контексте изложенного, нам представляется, что последнее время, к большому сожалению, в работах некоторых авторов идет, не вполне оправданное, смешение целей, функций и задач деятельности оперативных подразделений. Так, уважаемые Б.И. Бараненко и В.А. Силюков, к специальным функциям ОРД (хотя сама эта деятельность является функцией, и только, оперативных подразделений, что очень ярко просматривается в многочисленных спорах о наделении следователя возможностью осуществлять оперативную работу. Сразу же многие ученые говорят о недопустимости смешения оперативно-розыскной функции и функции досудебного следствия), задекларированным в Законе Украины "Об организационно-правовых основах борьбы с организованной преступностью" относят: предупреждение возникновения организованных преступных группировок (далее – ОПГ); предупреждение установления коррумпированных связей и т. д. Вполне очевидно, что в данном случае речь идет о реализации профилактической функции, т.к. оперуполномоченный осуществляет оперативно-розыскные мероприятия по выявлению лиц, которые с высокой степенью вероятности могут стать участниками ОПГ и т.п., и склонению их к отказу от преступных намерений, т.е. решает задачи индивидуальной профилактики. См.: Бараненко Б.І, Сілюков В.О. Удосконалення оперативної розробки об'єктів ОРД оперативними підрозділами органів внутрішніх справ (методологічні, правові, організаційно-тактичні проблеми) // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. Спеціальний випуск № 1 у двох частинах, ч. 1. – Луганськ, 2007. – С. 6.

компетенцию. Когда мы спрашиваем оперуполномоченного УР – почему он не ведет борьбу со взяточничеством, он отвечает, что это не входит в его компетенцию. То же отвечает сотрудник БНОН на вопрос – почему он не ведет борьбу с грабежами и разбоями. С этих позиций, представляется, довольно затруднительным четко определить компетенцию СП БОП, что, в свою очередь, при рассмотрении организационной основы их деятельности, не позволяет выделить такой её (основы) очень важный элемент (уровень) как – организационные принципы. Если для сотрудников БНОН он территориальный, для – ГСБЭП – объектово-отраслевой, линейно-объектовый, то как быть с СП БОП? Безусловно, это общие вопросы, но согласно, хорошо известному всем, классику без их решения, мы никогда не сможем решить частные задачи, о чем наглядно свидетельствует сложившаяся в стране оперативная обстановка по борьбе с организованной преступностью.

Немаловажно и то, что одним из существенных признаков оперативно-розыскной характеристики преступлений*, совершаемых ОПС, является их высокий уровень латентности [5]. Отсюда закономерность – без применения оперативно-розыскных сил, средств и методов, раскрыть их не представляется возможным, а эффективность этой работы, безусловно, во многом, если не полностью, зависит от оперативно-розыскной политики в стране*.

Сама же оперативно-розыскная деятельность по раскрытию латентных преступлений рассматривается в рамках такого раздела её науки как оперативно-розыскная методика [6].

В отличие от оперативно-розыскной тактики, вооружающей оперуполномоченного приемами применения в конкретной оперативно-тактической ситуации оперативно-розыскных сил, средств и методов, – методика призвана, на основе исследования практики, вырабатывать научно обоснованные

---

*На наш взгляд, оперативно-розыскная характеристика преступлений – это информационная модель, основывающаяся на учете специфики объектов противоправных посягательств и всестороннем, глубоком анализе механизма совершенных преступлений (прежде всего способов сокрытия) и призванная ориентировать оперуполномоченного на вероятные направления поиска признаков скрываемых следов, которые можно добыть только в результате использования оперативно-розыскного инструментария (сил, средств и методов).

* Оперативно-розыскная политика представляет собой направление правотворческой деятельности государства и правоприминительной деятельности соответствующих государственных органов по выработке и применению оперативно-розыскных мер борьбы с преступностью / Теория оперативно-розыскной деятельности: Учебник / Под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, Г.К. Синилова. – М.: ИНФРА-М, 2007. – Х., 832 с. – (Высшее образование). – С. 91. Безусловно, оперативно-розыскная политика является составной частью уголовной политики, которая, в свою очередь, взаимосвязана с избранной обществом стратегией (доктриной) влияния на преступность (это может быть: предупреждение преступности; война с преступностью; контроль над преступностью; воздействие на преступность; борьба с преступностью; противодействие преступности) и выражающейся, на наш взгляд, в политической воле.

пути быстрого и полного раскрытия преступлений [7], т.е. – выполнения задач уголовного судопроизводства (ст. 2, 22, 23 и др. УПК Украины).

Последнее время, на наш взгляд, вполне удачно, рассмотрены вопросы раскрытия оперативными подразделениями отдельных видов преступлений такими учеными как: А.М. Бандурка, Б.И. Бараненко, Г.М. Бирюков, А.Ф. Долженков, Э.А. Дидоренко, А.А. Дульский, Г.А. Душейко, В.П. Захаров, А.А. Киселев, И.П. Козаченко, В.И. Литвиненко, Д.И Никифорчук, В.А. Некрасов, С.И. Николаюк, И.В. Сервецкий, В.А. Силюков, А.П. Снигерев, П.М. Павлик, Н.Н. Перепелица, В.Д. Пчелкин, А.Г. Цветков, И.Р. Шинкаренко и рядом других. Однако авторы хотели бы заострить внимание на отдельных аспектах совершенствования методики раскрытия латентных преступлений.

С позиций системно-структурного подхода оперативно-розыскная методика раскрытия латентных преступлений состоит из следующих этапов*:

1) оперативно-розыскная деятельность по добыванию первичной информации [8, с. 11-24] о совершении замаскированных преступлений, которая находит свое отображение в такой оперативно-тактической форме – как оперативное обслуживание [9];

2) реагирование по материалам проверки первичной информации;

3) документирование преступной деятельности фигурантов оперативной разработки;

4) реализация информации добытой в процессе документирования;

5) оперативно-розыскное сопровождение уголовного судопроизводства (факультативный).

Оперативно-розыскная характеристика латентных преступлений, совершаемых ОПС, свидетельствует о том, что подавляющая их часть являются продолжаемыми или же длящимися, поэтому оперативно-розыскная методика их раскрытия предполагает проведение оперативной разработки, осуществляемой в рамках оперативно-розыскного дела категории "Защита" [10, с. 128-134].

Безусловно, начало оперативной разработки предполагает наличие на втором этапе перепроверенной первичной оперативно-розыскной информации, дающей основание обоснованно заподозрить конкретных лиц в совершении замаскированных преступлений, а разоблачить их без проведения комплекса взаимосвязанных оперативных мероприятий не представляется возможным.

Вопросы проведения оперативной разработки рассмотрены в работах целого ряда ученых: А.М. Бандурки, Б.И. Бараненко, А.Ф. Долженкова, Э.А. Дидоренко, А.А. Дульского, Г.А. Душейко, В.П. Захарова, А.А. Киселева, И.П. Ко-

---

* Этап, - отдельный, момент, стадия какого-нибудь процесса… / Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов / Под ред. Чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – 17-е изд., стереотип, - М.: Рус. яз., 1985. – С. 791.

заченко, В.И. Литвиненко, Д.И Никифорчука, С.И. Николаюка, И.В. Сервецкого, В.А. Силюкова, А.П. Снигерева, П.М. Павлика, Н.Н. Перепелицы, В.Д. Пчелкина, А.Г. Цветкова, И.Р. Шинкаренко и других.

Несомненно, что из последних публикаций, по своей актуальности заслуживает внимания статья Б.И. Бараненко и В.О. Силюкова. Так, они анализируя работы по проблематике оперативной разработки отмечают, что главная действенная суть "оперативной разработки" отдельными учеными усматривается в проникновении с помощью концентрированного использования всего арсенала ёё средств и методов в тайные сферы противозаконной деятельности преступников, выявление фактов и обстоятельств, необходимых для их изобличения, а также для предупреждения, раскрытия преступлений, установления виновных лиц, розыска преступников и т.п. [11, с. 4].

Само же документирование преступной деятельности разрабатываемых* рассматривается в рамках частной теории оперативно-розыскной науки – теории документирования, которая призвана изучать и раскрывать закономерности познания, осуществляемого в процессе ОРД. Она изучает следующие основные вопросы: документирование как разновидность познаний явлений объективного мира; установление объективной истины, как цели документирования; задачи и предмет документирования; источники и способы документирования; содержание процесса документирования; правовое регулирование документирования; особенности документирования при осуществлении форм ОРД и др. [12, с. 421].

Безусловно, документирование преступной деятельности фигурантов оперативной разработки является главным этапом в оперативно-розыскной методике раскрытия латентных преступлений, и особенно совершаемых ОПС.

Существенное внимание рассмотрению вопросов документирования преступной деятельности разрабатываемых уделил Д.И. Бедняков в своей монографии, где определил его, как "совокупность оперативно-розыскных мер в целях сбора сведений об обстоятельствах преступления, лицах, их совершивших, в случае, если эти сведения зафиксированы на соответствующих носителях" [13, с. 81].

Также, следует обратить внимание на определение, которое предлагают другие российские правоведы, указывая, что документирование – это деятельность сотрудников оперативных подразделений, которая осуществляется, преимущественно, негласным путем, по выявлению фактических

---

* Разрабатываемый. В ОРД человек, чье преступное (вероятно) деяние подлежит изучению в ходе опер.-розыск. процесса на стадии разработки, и чья деятельность дает основание для заведения одного из видов ДОУ – дела опер. разработки. / Словарь оперативно-розыскной деятельности / Авт.- сост. Проф. А.Ю. Шумилов. – М.: Изд-ль Шумилова И.И., 2004. – 168 с. – (Библиотека оперативника (открытый фонд). С. 117-118.

данных о событии преступления и лицах, причастных к его совершению, а также обеспечению возможности использования этих данных, в соответствии с требованиями уголовно-процессуального закона, в качестве доказательств при расследовании уголовного дела, проведении дознания или принятии других, предусмотренных законом мер [14, с. 82; 15, с. 167].

В 2006 году в Российской Федерации издан учебник "Теория оперативно-розыскной деятельности", где в отдельной главе (15) рассматривается теория оперативно-розыскного документирования [12, с. 421-445], а также под таким же названием короткий учебный курс, в котором в параграфе 1 раздела 5 размещен материал "Дело оперативного учета как средство документирования в оперативно-розыскной деятельности" [16, с. 245-248], что непосредственно относятся к теме, которая нами рассматривается.

В учебнике отмечается, что под документированием понимается осуществляемый по ДОУ (дело оперативного учета, – В.К., И.К.) процесс сбора и систематизации сведений, проверки и оценки результатов ОРД, а также принятие на их основе соответствующих решений ОРО (оперативно-розыскным органом – В.К., И.К.) [12, с. 421].

Уважаемые отечественные ученые А.М. Бандурка, Б.И. Бараненко, А.Ф. Долженков, Э.А. Дидоренко, А.А. Дульский, Г.А. Душейко, В.П. Захаров, А.А. Киселев, И.П. Козаченко, М.В. Корниенко, В.И. Литвиненко, В.А. Некрасов, Д.И Никифорчук, С.И. Николаюк, П.М. Павлик, Н.Н. Перепелица, В.Д. Пчелкин, В.Л. Регульский, И.В. Сервецкий, В.А. Силюков, А.П. Снигерев, А.Г. Цветков, И.Р. Шинкаренко и многие другие, также обращались к рассмотрению вопросов, связанных с документированием преступной деятельности лиц, которые разрабатываются.

Анализ смысловой нагрузки понятия "документирование" свидетельствует, что в центре его находится термин "информация". Следует отметить, что исследованию проблем теории оперативно-розыскной информации в последнее время отводится много внимания [17], так как "...она (информация, – В.К., И.К.) определяет вещи, предметы, факты, которые могут быть доказательствами; обладает теми сведениями, которые представляют собой содержание доказательств; указывает на людей, которые становятся источниками доказательств" [12, с. 616]. Вместе с тем, по нашему мнению, важно констатировать, что процессы глобализации, агрессивного вмешательства во все сферы жизнедеятельности человека и общества информационных технологий, активизация организованной преступности объективно ставит на повестку дня необходимость отдельного рассмотрения вопроса информационной составляющей документирования преступной деятельности фигурантов оперативной разработки.

Круг информации, интересующий оперуполномоченного в процессе документирования, определяется предметом последнего, вытекающим из предмета доказывания, содержание которого указано в ст. 64 УПК Украины

[18, с. 50-51]. Вместе с тем, обращает на себя внимание то обстоятельство, что рассматривать пункты ст. 64 УПК Украины, целесообразно как взаимозависимые. Так, обстоятельства, которые определяют характер и размер вреда (п. 4), имеют значение для характеристики события преступления (п. 1) и степени его тяжести (п. 3). Уместно также заметить, что сотрудник оперативного подразделения, осуществляя документирование, не должен терять из поля зрения и некоторые важные положения, которые вытекают из ст.ст. 22, 23 и других УПК Украины. Таким образом, можно сделать вывод, что оперуполномоченный, конкретизируя обстоятельства, которые подлежат установлению в процессе документирования, определяет и конкретный объект познания, предмет мышления.

Следует подчеркнуть, что и выявление оперативно-розыскным путем носителей информации, которое в ОРД получило название "направления документирования", также сформулировано, исходя из положений УПК Украины (ч. 2 ст. 65). На наш взгляд, можно согласиться с мнением Д.И. Беднякова, что этими направлениями являются: "установление лиц, могущих быть свидетелями по уголовному делу; выявление предметов, могущих быть источниками доказательств; фиксация действий преступников" [13, с. 83].

Для реализации перечисленных направлений оперуполномоченный использует, в зависимости от оперативно-тактической ситуации, соответствующие силы, средства и методы ОРД.

К сожалению, как показывает изучение и анализ практики, оперативные подразделения не перестроили пока свою работу на качественно более высокий уровень. Не используются в полной мере возможности негласного аппарата, легендированных предприятий и т.д.

Исходя из вышеизложенного, по нашему мнению, путями усовершенствования оперативно-розыскной методики раскрытия латентных преступлений, совершаемых ОПС, могут быть, прежде всего, меры, которые бы урегулировали:

а) оперативно-розыскную политику Украины по борьбе с преступностью;

б) организационную основу деятельности правоохранотельных органов по борьбе с организованной преступностью;

в) проведение "глубинных" оперативних разработок, в т.ч. и путем внедрения в преступные сообщества штатных и нештатных негласных сотрудников;

г) создание, с целью повышения результативности документирования преступной деятельности членов ОПС, легендированных предприятий;

д) систему оперативно-розыскных мероприятий по обеспечению государственной охраны работников суда и правоохранительных органов, участников уголовного судопроизводства и лиц, которые сотрудничают с оперативными подразделениями на конфиденциальной основе;

е) создание информационно-аналитической и технико-информационной разведки, где должен использоваться накопленный положительный опыт зарубежных спецслужб;

ж) наиболее эффективные формы и тактические приемы взаимодействия оперативных подразделений с различными субъектами исполнительной власти, правоохранительных органов и контролирующих ведомств.

Думается, что реализация этих мер даст возможность существенно активизировать борьбу с латентными преступлениями, совершаемыми организованными преступными сообществами.

Перечень использованных источников:

1. Бараненко Б.І, Сілюков В.О. Удосконалення оперативної розробки об'єктів ОРД оперативними підрозділами органів внутрішніх справ (методологічні, правові, організаційно-тактичні проблеми) // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. Спеціальний випуск № 1 у двох частинах, ч. 1 – Луганськ, 2007. – 220 с.

2. Дмитриев О.В. Экономическая преступность и противодействие ей в условиях рыночной системы хозяйствования / Отв. Ред. М.П. Клейменов – М.: Юристъ, 2005. – 396 с.

3. Лунеев В.В. Патологическая анатомия организованной преступности // Уголовное право. – 1999. – № 2. – С. 101.

4. Кудрявцев В.Н. Преступность и нравы переходного общества. – М.: Гардарики, 2002. – 238 с.

5. Об оперативно-розыскной методике как самостоятельном разделе науки см.: Оперативно-розыскная деятельность: Учебник. 2-е издание, доп. и перераб. / Под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, Г.К. Синилова, А.Ю. Шумилова. – М.: ИНФРА – М, 2004. – XIV, 848 с. (Серия "Высшее образование"), С. 39.

6. Синилов Г.К. О некоторых итогах развития теории оперативно-розыскной деятельности за последние 15 лет (1990-2005 гг.) и её актуальных проблемах на ближайшую перспективу (тезисы выступления на конференции, посвященной 80-летию со дня рождения профессора В.А. Лукашова) // Оперативник (сыщик). Всероссийское периодическое вневедомственное научно-практическое и информационное издание. 2005. – № 3 (4).

7. Атмажитов В.М., Бобров В.Г. Об основных направлениях дальнейшего развития теории оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел // Труды Академии управления МВД России. – М.: Академия управления МВД России, 2001. – С. 25, 26.

8. Кубарєв В.С., Кубарєв І.В. Оперативно-розшукова методика в структурі теорії оперативно-розшукової діяльності // Проблеми правознавст-

ва та правоохоронної діяльності: Зб. наук. праць – Донецьк – 2006. – № 2. – С. 182-186.

9. Кубарев В.С., Кубарев И.В. Методологическая основа ОРД. Оперативно-розыскная методика // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. Спеціальний випуск № 1 у двох частинах, ч. 1 – Луганськ, 2007. – 220 с.

10. Кубарєв В.С. Поняття, рівні та режими оперативного обслуговування оперативним уповноваженим ДСБЄЗ об'єктів господарського комплексу // Науковий вісник НАВСУ. – 2002. – № 3. – Ч. 2.

Д.Й. Никифорчук
кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри ОРД
(КНУВС)

ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НЕЗАКОННИМ ОБІГОМ НАРКОТИКІВ, У ПРОТИДІЇ НАРКОБІЗНЕСУ

Після проголошення незалежності України нелегальний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів в країні набуває все більш значних масштабів, стає досить серйозним соціальним чинником, який негативно впливає на стан здоров'я і благополуччя людей, розвиток суспільства в цілому. Різко збільшується кількість осіб, які незаконно вживають наркотики і психотропні речовини. Швидкими темпами зростає число злочинів, пов'язаних з наркотичними засобами. Прогресуюче зловживання ними і різке зростання цін на такі засоби створюють сприятливі умови для формування організованих груп, які займаються нелегальним наркобізнесом. Стає реальністю включення до цих процесів міжнародної наркомафії та її злиття з внутрішніми злочинними угрупованнями, що призводить до появи, існування і розвитку наркомафії на території України. Все виразніше проявляється прагнення українських та іноземних наркоділків до "відмивання" наркокоштів у різних комерційних структурах, корумпування представників органів влади та управління.

Україну, як і усі цивілізовані країни світу, не може не турбувати протиправна поведінка осіб, які страждають на наркоманію. Особливо це стосується злочинів, які вчиняють наркомани.

Проблема боротьби з розповсюдженням наркоманії в Україні, стоїть так же гостро, як і в інших країнах Європи та Америки. На рівні держави вживаються певні заходи по посиленню боротьби з нею.

Одним з найважливіших завдань та показником діяльності органів внутрішніх справ щодо боротьби з наркобізнесом є виявлення осіб, які

можуть вчиняти та вчиняють злочини у сфері незаконного обігу наркотиків. За рядом чинників виявлення таких осіб являє значні труднощі. Це пояснюється, по-перше, неочевидністю такого виду злочинів та конспірацією злочинних дій, обмеженістю кола осіб, обізнаних про джерела надходження наркотиків.

Виявлення осіб, причетних до незаконного обігу наркотичних засобів – це комплекс оперативно-розшукових та інших заходів, спрямованих на отримання, узагальнення та аналіз наявної інформації з метою встановлення можливих напрямків та сфер діяльності таких осіб, їх повних анкетних даних та зв'язків, а також конкретних фактів злочинної діяльності.

Можливість швидкого і вельми значного збагачення привертає до незаконного обігу наркотиків широке коло осіб. До них можна віднести розкрадачів, що мають доступ до джерел наркотичної сировини або до осіб які мають відношення до лікарських наркотичних засобів, а також злочинців, які здійснюють скупку макової соломи та марихуани використовуючи для цього інших "довірених" осіб. Як правило, самі організатори в здійсненні операції по скупці і продажу участі не беруть, а фінансують дрібних збувальників та здійснюють керівництво ними.

Тобто, існує декілька типів злочинців, відповідно до специфіки даного виду злочинів. Підставою їх класифікації можуть бути наступні критерії: професійна належність особи, що визначає доступ до тих або інших наркотичних засобів; місце (населений пункт, регіон тощо) проживання (кліматичний пояс, де є можливість вирощувати ту або іншу наркотичну рослину); роль організованої злочинної групи в збуті наркотиків; мотив вчинення злочину. Остання підстава дуже важлива, оскільки категорії осіб приведені нами вище, можна розмежувати на тих, які прагнуть нетрудового збагачення (мотив – користь), і тих, які прагнуть, отримати наркотики для особистого вживання і фізично та психологічно залежні від цього, а отже, і від основного постачальника.

Детальна класифікація особистості суб'єктів злочину, пов'язаних із збутом наркотиків, є одним із завдань нашого дослідження. Офіційна статистика МВС України, дозволяє нам в тій, чи іншій мірі судити про поведінку різних груп правопорушників, отримати характеристику стану злочинності, а також визначити роль загальної та індивідуальної профілактики стосовно попередження злочинів даного виду тощо.

Проведений нами аналіз статистичних даних стосовно незаконного вживання наркотиків свідчить, що протягом 1994-1998 років щорічно виявлялося та ставилося на облік від 10 до 15 тисяч осіб, які допускали їх немедичне вживання, а починаючи з 1998 по 2004 від 15 до 20 тисяч. У 2004 офіційно, на обліку, перебувало 124800, що на 77 тисяч або у 2,6 рази більше, ніж у 1994 році. Особливу занепокоєність викликає те, що майже

90 відсотків осіб, які сьогодні перебувають на обліку, – це молоді люди віком до 30 років, значний відсоток яких звикли до вживання наркотиків ще підлітками. Нагадаємо, що у світі (в нашій державі також), визнають офіційні показники такого плану нижчими за дійсні приблизно у 10 разів. Тобто реальна цифра становить 1,2 млн. осіб споживачів наркотиків.

Зростає і кількість неповнолітніх споживачів наркотиків, так у 1994 році на обліку перебувало 1799 неповнолітніх споживачів наркотиків, а у 2004 році – 4850, (більше ніж у 2,7 разів) .

Тобто, ми бачимо, що за офіційною інформацією постійно зростає і кількість хворих на наркоманію. Так у 1994 році хворих на наркоманію було зареєстровано 35800, а у 2004 році, відповідно – 83700 (більше ніж у 2,3 рази). У т.ч. хворих неповнолітніх наркоманів у 1994 році було – 562, а у 2004 році – 948 (у 1,7 рази більше).

Динаміка наркозлочинності в Україні за останні 10 років (1994-2004 рр.) має тенденцію до постійного зростання, і в цьому ми бачимо безпосередній зв'язок із постійним збільшенням кількості осіб, які вживають наркотичні засоби.

За указаний період кількість зареєстрованих наркозлочинів (злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів) збільшилася у 2,3 рази (з 28,3 тис. у 1994 р. до 65,7 тис. у 2004 р.). У 2004 році питома вага наркозлочинів склала 13% (58,5 тис. наркозлочинів) від загальної кількості злочинів – 450 тисяч. Це друге місце після злочинів проти власності. За прогнозами МВС України, у 2005 році буде вчинено приблизно 67000 наркозлочинів.

У структурі загальної кількості наркозлочинів більшу частку складають злочини, пов'язані з незаконним виробництвом, виготовленням, придбанням, зберіганням, перевезенням чи пересилкою наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту, хоча їх доля і зменшилася з 85% (1994 р.) до 55% (2004 р). Але абсолютна кількість таких злочинів за десятиріччя все ж таки зросла з 24 тисяч у 1994 році до 36 тисяч у 2004 році, тобто у 1,5 рази.

Дослідження свідчать, що кожний третій злочин, пов'язаний, з наркобізнесом, вчиняється особами у віці 18–29 років (41,9%). Значний відсоток молодих людей, що вчинили досліджувані злочини, на наш погляд, пояснюється тим, що наркотики потрібні їм самим для безпосереднього вживання. В зв'язку з цим вони, як правило, вчиняють злочини, пов'язані із зберіганням наркотичних засобів в невеликій кількості. Серед досліджуваного контингенту дещо більший відсоток осіб старшого віку – 55%. Це пояснюється наявністю серед основної маси дрібних збувальників, організаторів злочинних груп, які, як правило, є людьми, із солідним злочинним "стажем". До цієї групи також належать особи похилого віку (60 років і більше), які вчиняють злочини пов'язані із збутом наркотичних засобів, але при розгляді

кримінальних справ в судах, вони, як правило до позбавлення волі не засуджуються.

Відповідно до статі осіб, які вчинили злочини (протягом 1991-2004 рр.), пов'язані з наркотиками, вони розподіляються таким чином: переважна більшість злочинців – чоловіки (78,2%) і лише 21,7% – жіночої статі.

Аналізуючи дані про соціальний статус цих осіб, бачимо, що значно виділяється група, до якої входять особи які ні де не працюють і не навчаються – 71,5%. Такий значний відсоток осіб даної категорії можна пояснити не тільки тим, що хронічні наркомани не можуть працювати і навчатися, а також і тим, що розповсюдження наркотичних засобів приваблює безробітних, як "легкий заробіток". Безробітні досить активно використовуються з цією метою організованими злочинними наркогрупами. 28,5% – такий відсоток працюючих осіб, які вчинили наркозлочини. Це переважно молоді особи, які мають низький освітній та культурний рівень, поступово деградуючі внаслідок вживання наркотичних засобів. Щороку збільшується кількість злочинів, вчинених наркоманами та особами у стані наркотичного сп'яніння. Якщо у 1994 році було вчинено 7638 злочинів пов'язаних із незаконним обігом наркотиків, то відповідно у 1995 р. – 11047; у 1996 р. – 16261; у 1997 р. – 14587; у 1998 р. – 14150; у 1999 р. – 14506; у 2000 р. – 14360; у 2001 р. – 14490; у 2002 р. – 15723; у 2003 р. – 16693; у 2004 р. – 15932, тобто більше ніж у 2 рази більше, в порівнянні з 1994 роком.

Звертає на увагу і те, що, за аналізуємий період, наркоманами та особами у стані наркотичного сп'яніння з кожним роком вчиняється також все більше злочинів інших видів, так: вбивств (в тому числі із замахом у 1994 р. – 19, у 2004 р. – 45, тобто у 2,4 рази більше), розбоїв (відповідно: 42 та 82, тобто у 1,95 рази більше); грабежів (відповідно: 124 та 261, у 2,1 рази більше); викрадень державного майна (відповідно: 157 та 271, у 1,7 рази більше); крадіжок особистого майна (відповідно: 1290 та 2744, тобто у 2,1 рази більше).

Спостерігається зростання кількості злочинів пов'язаних із втягненням осіб у наркоманію з 97 фактів у 1994 році до 815 – у 2004 році, тобто більше ніж у 8,4 рази. Злочинці зацікавлені у розширенні ринків збуту та кола осіб, які вживають наркотики. З цією метою вони застосовують різні способи втягнення у наркоманію якомога більшої кількості осіб в тому числі і молоді.

Підводячи підсумок зазначаємо, що виявлення осіб, які вживають наркотики, необхідно і для призначення їм примусового лікування в період відбування покарання. Крім того викладені в статті аспекти не повністю розкривають характеристику особи злочинців, які вчиняють злочини пов'язані із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів. В той же час приведені дані дають певне уявлення про соціально-демографічну характеристику вивченого контингенту, що може бути використано для виявлення таких злочинців і організації відповідної профілактичної роботи із ними.

Таким чином, викладене свідчить про необхідність консолідації зусиль всіх зацікавлених відомств та організацій, на рівні держави, щодо цілеспрямованого та планомірного виявлення осіб, які вживають наркотики та вчиняють злочини. Важливу роль у цьому повинні відігравати належним чином організовані заходи стосовно обліку осіб, схильних до вживання наркотиків, взяття їх на облік і проведення з такими особами відповідної профілактичної роботи по недопущенню вчинення ними злочинів.

Перелік використаних джерел:

1. Довідка щодо основних показників боротьби з наркобізнесом за 1991-2005 рр. – К.: ДБНОН МВС України, 2005. – С. 1-3.
2. Дурдинец В.В. У протидії криміналітету: Виступи, статті, інтерв'ю / передмова член. кор. Академії правових наук Я.Ю. Кондратьєва. – К.: ВАТ "Видавництво "Київська правда", 2004. – С. 62-78.

С.О. Трофімов
начальник відділу інформаційного та оперативного забезпечення
(Департамент БНОН України)

ОРГАНІЗОВАНА ЗЛОЧИННІСТЬ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ НАРКОТИКІВ

Зайве нагадувати, що питання протидії незаконному обігу наркотиків та поширенню наркоманії є надзвичайно актуальним.

Рівень наркотизації населення постійно збільшується, на кожні 100 тисяч жителів України припадає 330 споживачів наркотиків, а загалом кількість наркозалежних осіб на початку 2007 року досягла відмітки в 154,5 тис. осіб. Тільки за минулий рік на профілактичні обліки поставлено майже 23,3 тис. осіб, які зловживають наркотиками, з яких понад 2 тис. – підлітки.

До кримінальної відповідальності притягнуто 42,5 тис. наркозлочинців, у тому числі 7,4 тис. збувальників наркотиків. Проведено 355 контрольованих поставок та 6885 оперативних закупівель наркотиків, викрито 249 міжнародних каналів переміщення наркотиків.

При цьому слід зазначити, що наркоманія – це не тільки соціальне, а й економічне явище, оскільки незаконний обіг наркотиків є тіньовим бізнесом, який дає можливість одержувати надприбутки, залучати до нього нових учасників, розширювати соціальну сферу наркоманів. За оцінками МККН ООН щорічні доходи злочинних організацій, які займаються наркобізнесом, складають 500 млрд. дол. США [1, с. 75]. Отже наркобізнес є однією з найбільш прибуткових і привабливих сфер злочинної діяльності.

ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ У НАПРЯМКУ БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ

Зростаючий попит на наркотики породжує їх пропозиції, які не можуть бути інакшими як злочинними. До незаконного обігу наркотиків залучається все більше осіб, які вбачають у цьому досить легкий і швидкий засіб збагачення. Серед них переважають непрацюючі особи у віці до 30 років, значний прошарок яких складають жінки та підлітки, які, як соціально незахищені верстви населення, все частіше використовуються наркоділками.

Якісна перебудова структури нелегального обігу наркотиків, поступове зрощення міжнародних злочинних угруповань з аналогічними кримінальними структурами в Україні, спроби залучення технологічного та наукового потенціалу хімічної промисловості нашої держави для організації підпільних лабораторій з виготовлення нових видів наркотиків, це реалії сьогодення наркозлочинності в Україні.

Особливе занепокоєння викликає той факт, що злочини, пов'язані з наркотиками, все помітніше набирають організованого характеру. Мережа учасників наркобізнесу стає все більш розгалуженою. Дії організованих злочинних угруповань стають активнішими, їх тактика постійно вдосконалюється. Все це потребує комплексного використання сил та засобів правоохоронних органів у документуванні та викритті наркоділків, саме тому одним з основних напрямків протидії злочинності в Україні є посилення боротьби з організованими злочинними угрупованнями та підриву їх економічного підґрунтя.

Минулого року органами внутрішніх справ виявлено 789 наркозлочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями, з яких безпосередньо підрозділами БНОН викрито 499 *(питома вага 63,2%)* злочинів, у тому числі 477 – тяжких та особливо тяжких, 14 злочинів економічної спрямованості, 1 розбій та 2 крадіжки.

Слід зазначити, що роль підрозділів боротьби з незаконним обігом наркотиків у протидії організованої наркозлочинності постійно зростає. Так, минулого року ними припинено злочинну діяльність 41 *(проти 39 за аналогічний період минулого року)* організованого наркоугруповання, до складу яких входило 159 осіб.

Вживаються відповідні заходи щодо підриву економічного підґрунтя організованої наркозлочинності та перекриття кримінальних схем використання доходів, одержаних від наркобізнесу. У той же час слід зазначити, що даний напрямок оперативно-службової діяльності потребує суттєвого покращання. Так, з 41 організованого наркоугруповання, задокументованого підрозділами боротьби з незаконним обігом наркотиків лише відносно третини (13) організованих злочинних наркоугруповань вдалося доказати факти використання доходів, одержаних від наркобізнесу, для продовження злочинної діяльності. Вказані організовані групи було викрито підрозділами БНОН у Волинській (2), Запорізькій (1), Одеській (3), Полтавській (1), Рівненській (2), Сумській (1), Тернопільській (1), Чернігівській (1) областях та в м. Києві (1). До складу цих угруповань входило 50 осіб, якими вчинено

222 злочини, у тому числі 19, пов'язаних з використанням коштів для продовження наркобізнесу.

Аналіз шляхів розповсюдження "важких" та синтетичних наркотичних засобів і психотропних речовин всередині країни та наявна оперативна інформація свідчать про те, що протягом останніх років територія держави активно використовується транснаціональними наркоугрупованнями не тільки для здійснення транзиту великих партій наркотиків до країн Західної Європи, але й розглядається як перспективний ринок їх збуту, насамперед, серед молоді в навчальних, розважальних закладах та на ринках. Спостерігається поступове насичення внутрішнього наркоринку героїном, кокаїном та психотропними речовинами, які мають іноземне походження та ввозяться на територію країни контрабандним шляхом.

За даними ДНДЕКЦ МВС України цього року проведено 87,1 тис. (проти 86,2 тис.) досліджень вилучених наркотичних засобів та психотропних речовин. Зареєстровано 1620 (проти 1145) фактів незаконного обігу наркотиків іноземного походження – кокаїну, героїну та амфетаміну. Питома вага проведених досліджень наркотичних засобів та психотропних речовин, які потрапляють на територію держави контрабандним шляхом, на сьогодні складає 1,9% (проти 1,3%) від загальної кількості проведених досліджень наркотиків, але їх частка продовжує постійно збільшуватися.

Протягом 2006 року вполовину більше ніж за аналогічний період минулого року викрито міждержавних каналів переміщення наркотичних засобів та психотропних речовин – 249 проти 166, у тому числі в особливо великих розмірах.

Так, 17.07.2006 працівниками бюро оперативних розробок при ДБНОН МВС України спільно з УБНОН УМВС України в Дніпропетровській області в м. Ужгород здійснено оперативну закупівлю найбільшої партії психотропних речовин – 15 тис. пігулок "екстазі" на загальну суму 52,3 тис. дол. США в членів злочинної групи з числа осіб циганської народності, які займалися постачанням в Україну психотропних речовин у особливо великих розмірах з території Угорщини. Усіх членів зазначеної групи затримано, триває слідство.

У результаті взаємообміну оперативною інформацією 21.11.2006 до Департаменту БНОН від турецьких правоохоронних органів надійшло повідомлення про спробу переміщення на територію України великої партії героїну, прихованої в тайнику вантажного автомобіля, який прямував до України через територію Ірану, Азербайджану та Росії.

30 листопада 2006 року о 00.40 до контрольно-пропускного пункту "Новоазовськ" Донецької області прибув вантажний автомобіль "Рено" під керуванням громадянина Туреччини. У ході опитування даного водія стало відомо, що останній займається вантажними перевезеннями на турецькій

фірмі "Дживахір", 15.11.2006 водій виїхав з Туреччини на вищезазначеному автомобілі через Іран до м. Баку (Азербайджан) з вантажем пластику. 17.11.2006 після прибуття в м. Баку пластик було розвантажено, після чого поромом "Rono" прибув до м. Астрахань (Російська Федерація).

22.11.2006 зі слів водія в м. Астрахані він особисто та транспортний засіб поглиблено перевірялись представниками правоохоронних органів Російської Федерації протягом 4 діб (автомобіль детально розбирався, а водій був підданий особистому догляду). Предметів контрабанди виявлено не було.

Після цього вказаний автомобіль продовжив слідування через територію Російської Федерації в м. Київ (Україна) з метою завантаження деревини для виготовлення виробів з ДВП.

Під час проведення огляду вантажного автомобіля на КПП "Новоазовськ" представниками митниці та прикордонної служби в подвійному піддонні картера виявлено поліетиленові пакети з пресованою речовиною коричневого кольору (муляж брикетів героїну, виготовлений з деревини), які повинні були відволікти увагу правоохоронних органів у випадку детального огляду автомобіля. У той же час при проведенні подальшого огляду в спойлері, розташованому над кабіною водія, виявлено 46 кг героїну.

На даний час проводиться подальша робота з встановлення зв'язків наркоділків на території України, а також спільні заходи з представниками МВС Азербайджану та Російської Федерації щодо виявлення можливих проміжних пунктів перевантаження героїну. Ураховуючи великий розмір даної партії героїну, можна спрогнозувати, що вона призначалася для подальшого контрабандного переправлення до країн Європейського Союзу.

Підсумовуючи викладене вище можна зробити висновок, що одним з перших кроків у визначенні подальших пріоритетних напрямків протидії розповсюдженню наркоманії на території України є розроблення нової стратегії, яка б передбачала ефективну протидію злочинної діяльності організованих наркоугруповань, насамперед, з міждержавними зв'язками, та застосування ефективних правоохоронних заходів щодо перекриття каналів нелегального надходження наркотиків. А отже на сьогодні ми маємо об'єктивну необхідність створення єдиного державного органу, який має розробляти та координувати всю антинаркотичну політику держави, а саме головне – нести повну відповідальність за наслідки її реалізації.

Перелік використаних джерел:

1. Гриненко І.М. Наркобізнес та національна безпека. – К.: Сфера, 2004. – 282 с. – Рос. мовою.

В.Ф. Ущаповський
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник, начальник відділу
(ДНДІ МВС України)

ПРОБЛЕМИ ЩОДО ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СПЕЦПІДРОЗДІЛІВ ПО БОРОТЬБІ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ МВС УКРАЇНИ

Злочини, вчинені організованими групами і злочинними організаціями являють найбільшу небезпеку як для держави – її економічної та політичної, системи управління, так і для належної організації громадянами їх конституційних прав та свобод. Тому висвітлення сутності дослідження проблем, підходів, оцінок та потреб нормативного визначення законодавства про забезпечення діяльності правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю є складною, де гостро стоїть питання про захист суспільних відносин кримінально-правовими засобами від злочинних посягань.

З огляду на це, ефективна протидія організованій злочинності можлива за умов її системності, яка включає: створення законодавцем досконалого, узгодженого та повного правового поля для ефективного застосування поставлених завдані та реалізації наданих повноважень спеціальними підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю.

Так, протидія організованій злочинності у правовій демократичній державі можлива лише на правовій основі. З цього випливає, що правове забезпечення – це прийняття, формування та вдосконалення правових норм, спрямованих на створення, забезпечення діяльності організаційної та інформаційної структури спецпідрозділів з виконання поставлених перед ними завдань. Треба зазначити, що політичне значення цих завдань вимагає спеціального розгалуженого правового регулювання діяльності спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю шляхом правового визначення конституційних та інших засад правоохоронної діяльності у сфері боротьби з ОЗГ, її стратегії, основних напрямів.

Прийняття Закону України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" у 1993 році відігравши позитивну роль, водночас не дало чіткої картини стану організованої злочинності в Україні.

Визначаючи в Законі загальне поняття "організована злочинність", фактично законодавець не вказав спецпідрозділам по боротьбі з організованою злочинністю на види та ознаки цих злочинів, а також на кримінально-правові заходи щодо осіб, які вчинили такі злочини. Не містив змістовного тлумачення поняттю "організована" злочинність у Кримінальному кодексі, що діяв з 1961 року.

Відсутність законодавчого визначення поняття "організованої" злочинності та єдиних критеріїв віднесення до категорії таких, що вчинені саме у

складі організованої групи, призвело до відображення у державній статистичній звітності такої кількості організованих злочинних груп у наведених мною вище даних. До їх кількості були віднесені виявлені звичайні групи осіб з більш простою формою співучасті, які діяли, як правило, у складі лише 2-3 осіб, протягом нетривалого часу, вчиняючи 1-2 злочини загально кримінального спрямування за попередньою змовою (іноді навіть малозначні, дріб'язкові крадіжки майна громадян чи окремі вимагання).

Кримінальний кодексу України у новій редакції (2001 рік), статтею 28 визначає поняття організованої групи та злочинної організації, встановлює відповідальність за створення злочинної організації, керівництво або участь в ній, за сприяння учасникам злочинних організацій (ст. 255-258). Крім того, визначаючи існуючі типи злочинних об'єднань не дає чіткого розмежування ознак, не враховується характер сучасної організованої транснаціональної злочинності, її транснаціональний характер.

Таким чином, можна довго теоретизувати про кримінологічні ознаки групи, злочинної організації, проте, поки законодавець не дасть чітку дефініцію цих явищ, не можна говорити про ефективність реалізації цих кримінально-правових норм на практиці.

Разом з тим, розробники нового Кримінального кодексу України та інших нормативних актів не виписали норми щодо можливостей застосування кримінально-правових засобів боротьбі з організованою злочинністю, використання найскладніших оперативно-розшукових, розвідувальних, процесуальних та інших заходів.

У ряді випадків ряд положень цього Закону не узгоджуються з чинним законодавством, а це приводить до того, що його положення не діють і не можуть застосовуватися на практиці. Зокрема, стаття 12 цього Закону надає спеціальним підрозділам по боротьбі з організованою злочинністю певні повноваження, які не можуть бути реалізовані без узгодження з Законами України "Про оперативно-розшукову діяльність", "Про банки і банківську діяльність", "Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні" та "Інструкцією про організацію проведення ревізій і перевірок органами державної контрольно-ревізійної служби в Україні" за зверненнями правоохоронних органів.

Стаття 14 Закону України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" вимагає внесення відповідних змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України (щодо можливості звільнення від покарання учасників організованих злочинних груп).

Практично не діє стаття 18, якою визначені обов'язки державних органів, що мають контрольні повноваження, щодо сприяння боротьбі з організованою злочинністю.

Існує нагальна потреба у законодавчому вирішенні питань, пов'язаних з порядком проведення оперативно-розшукової діяльності та дізнання.

Виписані у ст. 8 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" права підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність в більшій мірі не мають можливостей для практичного застосування через невизначеність механізму їх реалізації та підстав для здійснення тих чи інших заходів.

Прийняття рішення у встановлені за вимогами КПК України терміни у порушеній кримінальній справі щодо злочинів, вчинених членами організованих груп та злочинних організацій економічної спрямованості, зокрема у сфері зовнішньоекономічної діяльності, на практиці неможливо. Це зумовлено значною затратою часу на проведення слідчих дій, пов'язаних зі збиранням доказової бази: отримання актів ревізій, судово-бухгалтерських, будівельно-технічних, товарознавчих та інших експертиз, тим паче, у справах, де при вчиненні злочинів використовувалися фінансово-господарські відносини з закордонними партнерами.

Серед причин правового характеру, що сприяють криміналізації економіки, влади і суспільства загалом, найбільше вирізняються непослідовність здійснення правової реформи, необґрунтовані коливання судової практики, спрямованість чинної законодавчої бази у сфері боротьби з організованою злочинністю на ліквідацію наслідків злочинної діяльності, а не на причини, що її породжують.

Останніми роками у судових органах укорінилася хибна практика винесення судами м'яких вироків особам, які вчинили тяжкі злочини. Відомі простому народові злочинні "авторитети" розгулюють на волі, продовжуючи злочинну діяльність. Недосконаліть законодавчої бази дає можливість адвокатам без зусиль робити зі злочинця законослухняного громадянина. Як результат – зневіра населення у реальність законів, звикання до злочинної поведінки і правопорушень, що фактично перестають розглядатися з точки зору буденної свідомості як недозволені.

Скориставшись прогалинами у законодавстві, злочинці прикриваючись підприємницькою діяльністю стали швидко накопичувати тіньовий капітал, який став поживним середовищем появи численних кримінальних угруповань. Центр організованої злочинності змістився у фінансово-кредитну та банківську системи, сферу зовнішньоекономічної діяльності та приватизації, приоритетні галузі економіки. Доходи, отримані злочинними угрупованнями у цій сфері, залишаються одним з основних їх джерел.

Є певні проблеми у спільній роботі з протидії злочинності на кордоні.

Так, згідно з вимогами Закону України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" (п. 3 ст. 18) митні органи України зобов'язані надавати необхідну допомогу при проведенні оперативно розшукових заходів у зоні митного контролю. Однак досі УБОЗ не урегульоване питання отримання інформації про експортно-імпортні операції суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності у вигляді бази даних, що значно полегшило б процес проведення аналізу та виявлення злочинних схем із контра-

бандного переміщення товарів через кордон України, а також фактів приховування валютної виручки за кордоном, інших економічних злочинів. Створення інтегрованого банку даних ДМС та ДПА України дозволило б отримання правоохоронними органами інформації про експортно-імпортні операції суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності надасть можливість виявляти ці злочинні схеми.

Нехтуючи вимогами закону про обов'язкове надання необхідної допомоги при проведенні оперативно-розшукових заходів у зоні митного контролю, працівники митних органів, посилаючись на відомчі нормативні документи, відмовляють у її наданні. Отже, відомчі документи ДМС України у вказаній частині необхідно привести у відповідність до вимог чинного законодавства.

Набули розповсюдження різноманітні зловживання під час купівлі і розподілу акцій підприємств, що приватизуються, заниження вартості об'єктів приватизації, незаконного списання матеріальних цінностей і окремих об'єктів, факти хабарництва при передачі в оренду державного майна і земельних ділянок, набули широкого розповсюдження факти незаконного захоплення підприємств (рейдерства). Лібералізація сфери зовнішньоекономічної діяльності та послаблення державного контролю призвело до одержання суб'єктами господарювання неврахованих державою прибутків, зростання фактів приховування валютної виручки за межами України, збільшення обсягів відтоку грошових коштів з офіційного обігу.

Фінансові афери, шахрайства, економічно необґрунтований вивіз капіталу за кордон і т. ін., все це стає можливим значною мірою з причин розвитку корумпованості державного апарату, послаблення або втрати етичних, моральних норм як важливих цінностей суспільства.

В той же час, змінами та доповненнями до Кримінально-процесуального кодексу (ст. 112) суттєво звужено правове поле безпосередньої участі МВС у забезпеченні протидії кримінальним проявам корупції, оскільки у переважній більшості злочинів, які можна віднести до корупційних, провадження досудового слідства покладена суто на слідчих прокуратури. Крім того, з 1 вересня 2001 року до підслідності слідчих прокуратури передано всі кримінальні справи про злочини, передбачені статтею 191 КК України (присвоєння, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем). З даного приводу МВС України було підготовлено законопроект щодо встановлення альтернативності підслідності 11 складів злочинів, у т.ч. і вище зазначених. Але ж ця проблема не вирішена. Постає питання створення незалежного, позавідомчого апарату і визначення його підслідності з врахуванням тих злочинів, які відносяться до корупції.

У нашій країні на боротьбу з організованою злочинністю і корупцією мобілізовані не лише підрозділи УБОЗ, а практично всі державні органи, однак вагомих результатів, нажаль, не досягнуто. Чому ж зусилля наших

спецслужб не дають потрібного результату? Скоріше за все, з тих самих причин, що і в інших цивілізованих, не менш розвинутих державах.

До того часу, поки держава не зніме гарантій недоторканості своїх високо посадовців від дії закону, число тих, хто лобіює інтереси організованої злочинності не зменшиться. Країна буде приречена на існування з нею.

Залишилися на сьогодні не розв'язаними ціла низка організаційних, кадрових, фінансових, методологічних, інформаційних і наукових питань та координацією діяльності органів державної влади.

Отже, відповідні зміни у характері злочинної діяльності і умовах боротьби з нею наочно демонструють недостатність засобів і методів правової, організаційної і тактичної протидії злочинності і вказують на необхідність їх істотного вдосконалення і розвитку, поновлення правової бази боротьби з організованою злочинністю, приведення її у відповідність реального стану злочинності в країні.

В.П. Сапальов
кандидат юридичних наук, доцент СК № 1
(Інститут підготовки слідчих кадрів для Служби безпеки України у складі Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого)

РОЗВИТОК ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ: ТЕНДЕНЦІЇ ЇЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Стратегії національної безпеки розробляються й затверджуються Президентом України згідно визначених Законом України "Про основи національної безпеки України" засад державної політики, які спрямовані на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства та держави від зовнішніх і внутрішніх загроз у всіх сферах життєдіяльності [1, с. 31-46]. Цей документ слугує основою для розробки конкретних програм за складовими державної політики національної безпеки.

Отже, у відповідному Указі Президента було зазначено, що наша країна стала об'єктом зростаючої зацікавленості міжнародних злочинних угруповань, зокрема у сферах відмивання брудних грошей, незаконної міграції, торгівлі людьми, зброєю, небезпечними матеріалами, наркотичними речовинами тощо [2].

На жаль, довгий час злочинність не розглядалася як дійсна загроза національній безпеці й тому не існувало інтегрованого підходу до вирішення цієї проблеми. Хоча вже відразу після розпаду Радянського Союзу стало зрозуміло, що на шляху демократичного розвитку України, існують перепони, які породжені саме злочинністю.

ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ У НАПРЯМКУ БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ

В Україні організована злочинність також скористалася тим, що державні інститути знаходяться в процесі становлення і тому ще не мають сили та досвіду щодо виявлення, знешкодження цієї протиправної форми діяльності, а також ведення боротьби з нею. Внаслідок цього вона за короткий час швидко змогла трансформуватися в транснаціональну.

Стан боротьбі з цим негативним явищем погіршує такий фактор, як невідповідність сучасного стану організованої злочинності, масштабів її діяльності та організаційно-управлінської структури спеціальних підрозділів, які здійснюють боротьбу з нею. З цього приводу, російський вчений В.Г. Гріб справедливо зауважив, що ні серед вчених, ні серед практичних співробітників до кінця не склалося єдиної думки відносно організаційно-структурної побудови системи боротьби з організованою злочинністю, яка відповідала сучасному стану її розвитку [3, с. 54].

Все ж таки, вчені продовжують досліджувати цю проблему не тільки у нашій країні, а й на всьому пострадянському просторі. Так в Росії цей напрямок досліджують В.М. Грігор'єв, А.І. Гуров, В.С. Овчинський, А.А. Шишков, М.П. Яблоков та інші. В Україні вирішенням цієї проблеми займаються такі вчені як О.Ф. Долженков, О.О. Дульський, Н.С. Карпов, Я.Ю. Кондратьєв, С.В. Корнаков, С.Д. Максименко, В. Некрасов, М.А. Погорецький, В.Г. Пилипчик, В.С. Сідак, І.Р. Шинкаренко та інші.

Сьогоднішні дослідження організованої злочинності та аналіз заходів протидії їй правоохоронними органами дає підстави вважати, що особлива небезпека організованої злочинності проявляється в тому, що вона в більшості випадків посягає на цілий комплекс найбільш значимих соціальних цінностей, таких як життя і здоров'я людей, державна й приватна власність, нормальна діяльність фінансових, господарських, управлінських структур, органів правосуддя. Організована злочинність виходить за межи традиційного кримінального бізнесу, вона активно намагається проникнути в життєво важливі сфери діяльності суспільства та держави – встановити контроль над фінансово-промисловими групами, окремими підприємствами, суб'єктами підприємницької діяльності, лобіює свої інтереси в законодавчих органах та органах державного управління, в тому числі й правоохоронних органах та судах. Організована злочинність нерідко має можливості активно протистояти органам досудового слідства та суду. Організована злочинність становить загрозу внутрішній національній безпеці України [4, с. 148-152].

Треба відзначити, що виникнення і діяльність міжнародних злочинних організацій піддають загрозі саме існування міжнародного правопорядку. Тобто дотримання загальновизнаного принципу сучасного міжнародного права принципу територіального верховенства, що в тому числі, крім невід'ємного права – держави, додатково набуває характер обов'язку вже не тільки перед своїм народом, а і світовим співтовариством, ефективного здійснення карної

юриспруденції в межах своєї території і, відповідно, потребує співробітництва держав [5, с. 210].

У той же час, поряд з дослідженнями тенденцій, що відбуваються в злочинному світі, важливе значення має вивчення нових якостей та ознак, які відбуваються у ньому, а також в сфері боротьби з нею. До них відносяться:

- транснаціональність злочинності, яка швидко розвивається на сьогодні. На пострадянському просторі ця ознака приймає специфічний відтінок.

До речі, вплив Заходу і транснаціональних фінансових інститутів та механізмів на злочинність – самостійне питання, яке не отримало практично ніякого висвітлення у літературі. Між тим існує проблема, що підтверджується напрямком спеціального семінару за темою "Методи боротьби із злочинністю в епоху МВФ", який відбувся у Сеулі на рубежі двох тисячоліть;

- відбулося своєрідне роздержавлення сфери боротьби із злочинністю;

- у правоохоронних органах, на які покладено завдання боротьби із злочинністю, відбувається депрофесіоналізація. Один із помітних аспектів цього явища – це деформація співробітників правоохоронних органів: від формування негативних професійних установок – до вчинення злочинів за "ідейними мотивами" [6, с. 21-22, 29-31].

Отже, у силу свого характеру, транснаціональна злочинність поставила перед правоохоронними органами ряд правових, організаційних і інших проблем, рішення яких вимагає нетрадиційного мислення, особливої цілеспрямованості й бажання до співробітництва, а також значних витрат зусиль і ресурсів. Проблема правового й методичного забезпечення виступає у двох формах: з одному боку, недостатнього нормативного врегулювання самого явища транснаціональної злочинності, з іншого боку – відсутності у практичних співробітників достатньої інформації про вже чинні правові рішення, а також методичних рекомендацій і розробок щодо конкретних питань розкриття й розслідування транснаціональних злочинів.

Таким чином, організована злочинність стає транснаціональною, яка на сьогодні за своєю суттю є одним із вищих рівнів кримінальної еволюції, якщо:

1) вона пов'язана з незаконними операціями щодо переміщення матеріальних та нематеріальних засобів через державні кордони, які надають значні економічні вигоди;

2) при їх здійсненні використовуються сприятлива ринкова кон'юнктура інших держав, значні розходження у системах кримінального правосуддя різних країн, а також проникнення в їх легальну економіку за допомогою корупції та насилля.

Таким чином, характеристика ознак транснаціональної злочинності дозволяє зрозуміти сутність цього явища, відокремити від традиційного

розуміння організованої злочинності, оцінити її загрози, які несе це явища як окремій державі, так і в цілому світовому суспільству.

Перелік використаних джерел:

1. Правові основи боротьби з тероризмом: Збірник документів. – К.: СБ України, 2006. – 519 с.

2. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України № 105/2007 від 12 лютого 2007 року.

3. Гриб В.Г. Противодействие организованной преступности: Учебное пособие для вузов / Под ред. А.И. Гурова, В.С. Овчинского. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 94 с.

4. Подолання протидії організованої злочинності у ході досудового слідства // Науковий вісник НА СБ України. – К., 2005. – № 13. – С. 148-152.

5. Мукоіда Р.В. Основні організаційно-правові напрямки боротьби з міжнародною злочинністю Україні // Проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю та контрабандою: Міжвідомчий науковий збірник. – Т. 22. – К., 2001. – 209-213 с.

6. Организованная преступность: тенденции, перспективы борьбы. Монография. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та. 1999. – 375 с.

Л.Г. Шарай
кандидат юридичних наук, доцент,
заступник начальника кафедри криміналістики
(*Київський національний університет внутрішніх справ)*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ

Поняття спеціальні знання з'явилося в криміналістиці тоді, коли для вирішення питань, які торкалися збирання, дослідження й оцінки доказів почали запрошувати осіб, які володіють знаннями в певній галузі науки, техніки, мистецтві чи ремеслі.

Серед криміналістів нема єдиної точки зору щодо визначення поняття спеціальні знання. Одні автори вважають, що спеціальні знання – це ті, якими не володіє або володіє в неповній мірі суб'єкт доказування (слідчий, орган дізнання, суддя), інші вважають, що це знання, які не є загальнодоступними, загальновідомими, а отримані в результаті спеціального навчання і професійного досвіду [1, с. 92; 2, с. 15; 3, с. 64; 4, с. 34].

В юридичній літературі давно дискутується питання про можливість проведення експертиз до порушення кримінальних справ. При розгляді

даного питання на протязі тривалого періоду часу висловлюються різноманітні припущення: від повного заперечення такої можливості до повного визнання її. [5, с. 220-221; 6, с. 67-69; 7, с. 5-55; 8, с. 119-123]

Аналіз розкриття й розслідування неочевидних злочинів взагалі, і, зокрема, в сфері обігу наркотичних засобів, привів ряд вчених-криміналістів до висновку про необхідність проведення криміналістичної експертизи паралельно з оглядом місця події. Оскільки об'єктом експертного дослідження є обстановка місця події, яка підлягає вивченню в своєму початковому, не порушеному діями слідчого стані.

Зрозуміло, наскільки суттєвими при цьому є економія часу, можливість оперативно використати результати експертизи, реально включити їх в комплекс засобів і методів розкриття злочинів за "гарячими слідами".

Але реалізація рекомендацій про проведенні експертизи на місці події паралельно з його оглядом є неможливою з причин процесуального характеру: на практиці огляд місця події проводиться до порушення кримінальної справи, що не дозволяє слідчому до прийняття рішення про її порушення призначити експертизу. Між тим, виявити ознаки злочину в сфері обігу наркотичних засобів та закріпити його сліди відповідно до вимог законодавства неможливо без проведення експертного дослідження. Тому, виходячи із реалій слідчої практики, ми підтримуємо пропозиції вищезазначених вчених внести відповідні зміни в процесуальне законодавство, дозволив, поряд з оглядом місця події, за необхідності чи в певних випадках призначення судових експертиз до порушення кримінальної справи.

Як відомо, одним із головних завдань на стадії порушення кримінальної справи за злочинами, вчиненими у сфері обігу наркотичних засобів є наявність приводів до порушення кримінального переслідування або в його відмові. На даній стадії кримінального процесу слідчий встановлює наявність законних підстав для початку проведення досудового слідства за кримінальною справою. Проводиться попередня перевірка, яка дозволяє попередити необґрунтоване порушення кримінальних справ та надає гарантії, які виключають обмеження законних прав громадян, що зачіпаються проведенням слідчих дій.

А.Ф. Коні справедливо вважав, що кримінальне переслідування дуже серйозна річ, щоб не викликати самого ретельного обдумання. Ні наступне виправдання судом, ні, навіть, припинення справи до придання суду дуже часто не можуть загладити матеріальної та моральної шкоди, спричиненої людині поспішним та необґрунтованим притягненням його до кримінальної справи [9].

Кримінальна справа по факту незаконного обігу наркотичних засобів може бути порушена тільки у випадку виявлення та вилучення у конкретної особи речовини, яка після проведення попереднього кількісного та якісного дослідження буде визнана як наркотична. Підставою для цього дослідження

є письмові завдання працівників органів дізнання. Такі дослідження виконуються в експертно-криміналістичних підрозділах органів внутрішніх справ. У довідці фахівця повинні міститися відомості про характер дослідження й обґрунтовані відповіді на поставлені питання. Довідка фахівця є оперативним документом і не виключає проведення за розслідуваною справою судової експертизи.

Іншими словами, приводом до порушення кримінальних справ даної категорії є не засновані на процесуальному законодавстві відомчі дослідження, результати яких оформляються довідками. При цьому такі непроцесуальні дослідження називаються попередніми й відрізняються від судової експертизи обмеженим об'ємом матеріалів, наданим для дослідження [10]. Хоча існує немало випадків, коли попереднє дослідження і, в подальшому, проведення судової експертизи проводилися в одній і тій же установі, одним і тим же спеціалістом і в одному і тому ж об'ємі. Різниця лише в тому, що результати дослідження оформлялись різними документами. В першому випадку – довідкою, а в іншому – висновком експерта.

До найбільш значущих недоліків подібного дублювання, як свідчить судово-слідча практика, можна віднести таке: один і той же об'єкт (речовий доказ за справою) в процесі розкриття та розслідування злочину два рази піддається спеціальному дослідженню, а саме, після проведення попереднього криміналістичного дослідження для проведення судової експертизи, як правило, надходять видозмінені об'єкти (порушена цілісність упаковки вилученого речового доказу, зміна об'єму, ваги наркотичного засобу або психотропної речовини), а не ті, які були виявлені та вилучені. В той же час у висновку експерта вказується первинна міра виміру, а також зазначається факт відсутності порушення цілісності упаковки.

Подібні обставини у слідчій практиці сприймаються по-різному. Ми вважаємо, що "попереднє дослідження" при порушенні та розслідуванні кримінальних справ у сфері обігу наркотичних речовин необхідно виключити. Складений згідно ст. 200 КПК України документ про результати проведеного попереднього дослідження назвати висновком експерта, оскільки ним проводиться саме експертиза.

Перелік використаних джерел:

1. Гончаренко В.И. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве. – К., 1980. – С. 92.

2. Крылов И.Ф. Очерки истории криминалистики и криминалистической экспертизы. – Ленинград, 1975. – С. 15.

3. Шиканов В.И. Проблема использования специальных знаний и научно – технической новизны в криминальном судопроизводстве. – М., 1981. – С. 64.

4. Горский Г.Ф. Некоторые проблемы уголовно – процессуального доказывания в свете научно – технического прогресса // Проблемы доказательств в советском уголовном процессе. – Воронеж, 1978. – С. 34.

5. Подольский А.Е. К вопросу о криминалистической экспертизе и особенностях расследования преступлений, связанных с наркотическими средствами // Проблемы правоведения в современный период. – Томск, 1990. – С. 220-221.

6. Коваленко Е., Лысов Н. О целесообразности назначения отдельных видов экспертиз в стадии возбуждения уголовного дела // Радянське право. – 1986. – № 5. – С. 67-69.

7. Галаган В.И. К вопросу о проведении экспертизы в стадии возбуждения уголовного дела // Теоретические и практические проблемы обеспечения раскрытия и расследования преступлений криминалистическими методами и средствами. – К., 1992. – С. 50-55.

8. Весельский В.К., Лукьянчиков Е.Д. Собирание криминалистической информации о преступлениях в сфере наркобизнеса на начальном этапе их раскрытия // Теоретические и практические проблемы обеспечения раскрытия и расследования преступлений криминалистическими методами и средствами. – К., 1992. – С. 119-123.

9. Кони А.Ф. Избранные произведения. Воспоминания. – Т. – М.: Госюриздат, 1959. – С. 401.

10. Арсеньев В.Д. Использование специальных медицинских знаний до возбуждения уголовного дела // Соц. законность. – 1976. – № 7. – С. 62; Степанов В.В. Предварительная проверка первичных материалов о преступлениях. – Саратов, 1972. – С. 104.

О.М. Стрільців
начальник наукової лабораторії
з проблем боротьби з незаконним обігом наркотиків
(Київський національний університет внутрішніх справ)

ОБ'ЄКТ КОНТРОЛЬОВАНОЇ ПОСТАВКИ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН ТА ПРЕКУРСОРІВ

Питання визначення об'єкту контрольованої поставки наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів (далі – контрольована поставка), займає одне з найголовніших місць в її структурі, так як основні сили та засоби оперативних підрозділів органів внутрішніх справ, які приймають участь у здійсненні контрольованої поставки, спрямовані на виявлення безпосередніх учасників наркопостачання та документування їх протиправної діяльності.

ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ У НАПРЯМКУ БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ

Проведене інтерв'ювання працівників підрозділів БНОН, які проходили спеціалізацію та підвищення кваліфікації на Факультеті підготовки кадрів для підрозділів боротьби з незаконним обігом наркотиків Київського національного університету внутрішніх справ засвідчило, що більшість з них визначають об'єктом контрольованої поставки всього три категорії: відправник наркотичних засобів, їх отримувач, а також наркокур'єр (перевізник). Зазначене підтверджується вивченням справ оперативного обліку, в рамках яких проводились контрольовані поставки.

Враховуючи викладене, можна зробити висновок, що в практичній діяльності підрозділів БНОН, основні заходи сил та методів оперативно-розшукової діяльності направлені саме на встановлення зазначених трьох категорій. Проте у Конвенції Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20 грудня 1988 року під об'єктом контрольованої поставки зазначено осіб, які беруть участь у здійсненні правопорушень, визнаних такими самою конвенцією. Під такими діяннями розуміється посів, вирощування, культивування, збір врожаю наркотиковмісних рослин; виробництво, виготовлення, екстрагування, виготовлення препаратів (обробку), пропозиції, пропозиції з метою придбання, розподілу (володіння) (постачання) (зберігання), купівлю (придбання), продажу (призначення за рецептом), постачання на любих умовах, посередництво, переправлення, направлення по пошті, транзитне переправлення, транспортування, ввезення чи вивезення (та обіг в любій формі) [1].

Що стосується національного законодавства, то у статті 4 Закону України "Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними" [2] та у статті 317 Митному кодексі України [3] визначено об'єкти, на виявлення яких спрямовано проведення контрольованої поставки: особи, які беруть участь у незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

В свою чергу під незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів відповідно до чинного законодавства [4] розуміють діяння, пов'язані з культивуванням рослин, що містять наркотичні речовини, розробкою, виробництвом, відпуском, виготовленням, зберіганням, розподілом, торгівлею, використанням, переміщенням на території України та за її межі наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які здійснюються з порушенням вимог Закону України "Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів".

На мою думку, поняття об'єкту контрольованої поставки потребує більш точного тлумачення виходячи з мети та суті поставки, специфіки її проведення, а також чіткого визначення видів та основних категорій осіб, які

можуть брати участь у протиправній діяльності, пов'язаної з незаконним обігом наркотиків. та на які повинні бути спрямовані оперативно-розшукові заходи.

По-перше, це надасть змогу чітко встановити коло осіб, які можуть бути причетні до протиправних діянь, пов'язаних з нелегальним обігом наркотиків, та протиправну діяльність яких необхідно документувати під час проведення поставки. В умовах дефіцити часу, що майже завжди відбувається під час проведення поставки, це дозволить здійснювати гнучкість, оперативність та наступальність правоохоронних органів сконцентрувати зусилля на основних напрямках поставки.

По-друге, спрямує оперативних працівників на ефективне, цільове та раціональне використання сил, методів та засобів правоохоронних органів, які будуть брати участь у контрольованій поставці, що призведе до економії коштів та матеріальних ресурсів.

За результатами вивчення вітчизняного та міжнародного досвіду протидії незаконному обігу наркотиків, аналізу практичної діяльності підрозділів БНОН, судової практики за результатами викритих міжнародних і міжрегіональних наркопостачань, можна кваліфікувати об'єкти контрольованої поставки за наступними категоріями:

а) в залежності від участі в протиправній діяльності, це особи, які причетні до:

– протиправного посіву, вирощування (культивування) рослин виду мак снотворний, кокаїнового куща або рослин роду канабіс;

– закупівлі (придбання) наркотиковмісної сировини та її пожнивних залишків у осіб, які здійснюють її культивування;

– розкрадання наркотиковмісної сировини, наркотичних засобів та психотропних речовин з місць їх легального чи протиправного вирощування;

– незаконного зберігання, виробництва та виготовлення наркотичних засобів і психотропних речовин;

– розкрадання, зберігання, виготовлення, транспортування або розповсюдження обладнання, матеріалів або прекурсорів призначених для використання з метою незаконного виробництва або виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин;

– перевезення та пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;

– забезпечення безпеки транспортування наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів шляхом їх супроводження (гласного або негласного контролю);

– забезпечення безпеки перетинання нарковантажу чи наркокур'єра через державний кордон України, а також інших держав;

– проведення контррозвідувальних заходів відносно конкуруючих злочинних угруповань та правоохоронних органів з метою забезпечення безперешкодного проходження наркотиків до адресату;

– отримання, посередництва та подальшого розповсюдження наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів;

– організації, керівництва або фінансування будь-яких вищевказаних правопорушень, а також "відмивання" отриманих наркокоштів;

б) в залежності від характеру дій наркоділків щодо предмету правопорушення:

– безпосередні перевізники наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів (вантаж знаходиться при ньому);

– супроводжувачі нарковантажу або наркокур'єра на відстані чи контролери їх проходження в окремих місцях (пунктах) (наприклад, під час проходження митного контролю або видачі поштового відправлення на об'єкті поштового зв'язку);

в) в залежності від отриманої інформації за фактом виявлення незаконного переміщення наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів:

– невстановлені особи, які причетні до постачання нарковантажу;

– встановлений тільки один з учасників наркопостачання, як правило це наркокур'єр або отримувач нарковантажу;

– встановлені окремі учасники ланцюга наркопостачання;

– всі учасники повністю встановлені до початку проведення контрольованої поставки;

г) в залежності від обізнаності осіб, які приймають участь у постачанні наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів:

- особи, які усвідомлюють протиправний характер незаконного переміщення контрольованих предметів;

- особи, які не поінформовані про протиправний характер переміщення та використовуються злочинцями "в темну";

д) в залежності від цивільного статусу відправником або отримувачем нарковантажу може бути:

- фізична особа;

- юридична особа;

Таким чином, до міжрегіональних та міжнародних постачань наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів, причетна значна кількість осіб з числа наркоділків, на встановлення яких саме й направлена контрольована поставка. Але в більшості випадків на початковому етапі її проведення в поле зору правоохоронних органів потрапляє один з фігурантів: відправник чи отримувач або наркокур'єр. Проте не виключено, що наркоділки взагалі не відомі і є тільки нарковантаж. Не поодинокі випадки, коли з метою приховування дійсного володаря нарковантажу, дані про його

відправника та отримувача роблять фіктивним. Кінцевою адресою може бути неіснуюче підприємство, установа, організація або фізична особа, яка не має ні якого відношення до незаконного обігу наркотиків. Або навпаки, адресою вантажу є велике підприємство без конкретизації отримувача (відправника). При цьому необхідно забувати, про можливу причетність представників правоохоронних органів до наркопостачання і відповідно вони також можуть стати у подальшому об'єктом контрольованої поставки.

Перелік використаних джерел:

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20 грудня 1988 року.
2. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживання ними: Закон України від 15 лютого 1995 року // Відомості Верховної Ради України – 1995. – № 10. – Ст. 62.
3. Митний кодекс України від 11 липня 2002 року // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 38-39 (27.09.2002). – Ст. 288.
4. Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів: Закон України від 15 лютого 1995 року // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 10. – Ст. 60.

І.Ф. Хараберюш
кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри
спеціальної техніки, інформатики та інформаційних технологій
(Донецький юридичний інститут
Луганського державного університету внутрішніх справ)

ВИКОРИСТАННЯ ПЕРЕДОВИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЩОДО ВИРІШЕННЯ ОКРЕМИХ ПРОБЛЕМ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

У всесвітній Хартії про глобальне інформаційне суспільство 22 червня 2000 р. підкреслюється, що інформаційно-комунікативні технології (ІТ) є однією з найвпливовіших та наймогутніших сил, які формують суспільство XXI сторіччя [1, с. 447-458]. Міжнародна практика та досвід протидії організованій злочинності свідчать, з одного боку, про появу і широке розповсюдження злочинів у сфері нових інформаційних технологій та використання злочинцями сучасних науково-технічних засобів, а з іншого – про збільшення ролі нових методів отримання доказів і перспективності використання високих технологій у цій діяльності.

Тому розширення використання інформаційних технологій у злочинній діяльності вимагає від правоохоронних органів адекватної реакції щодо розвитку нових напрямків інформаційно-технічної протидії організованим формам злочинності. Досвід такої протидії свідчить про збільшення ролі нових методів отримання доказів і перспективності використання сучасних інформаційних технологій у цій діяльності. Більшість практичних працівників рахують неможливим протидію організованій злочинності без використання досягнень науково-технічного прогресу [2].

Якщо розглянути розвиток наукової думки стосовно питань використання оперативно-технічних засобів (ОТЗ) в діяльності ОВС, то побачимо, що цей напрямок вивчався такими вченими як П.П. Артеменко, А.Д. Безруков, П.А. Єрмаков, О.В. Золотар, С.В. Ігнатов, І.П. Козаченко, А.І. Комаров, Е.І. Низенко, В.Н. Омелін, Ю.Ю. Орлов, С.С. Паламарчук, В.П. Сапальов, Є.Ф. Толмачов та інші. Вони значною мірою вплинули на удосконалення теорії та практики застосування окремих технічних засобів та комплексного використання ОТЗ.

Але при всій начебто ясності цього напрямку удосконалення діяльності органів внутрішніх справ щодо протидії організованій злочинності, виникають проблеми відносно теоретичних, правових та організаційних основ застосування та використання оперативно-технічних засобів; удосконалення інформаційного забезпечення при застосуванні ОТЗ; виявлення джерел отримання оперативної інформації та форми її використання; удосконалення організації застосування ОТЗ та взаємодії оперативних підрозділів, які здійснюють протидію організованій злочинності, з іншими правоохоронними органами.

Стрімке зростання обчислювальної техніки, локальних та глобальних мереж, повсюдний перехід на технології цифрового запису мовних повідомлень та візуальної інформації вимагає також перегляду усталених поглядів на засоби спостереження та фіксування. Досить актуальним стає використання в таких умовах *веб-камер* для проведення оперативно-технічних заходів при реалізації методу візуального спостереження, а також з урахуванням перспективи введення в дію автоматизованої системи забезпечення оперативно-розшукових заходів. В порівнянні з аналоговими камерами мережеві веб-камери мають наступні переваги:

- дають більш чіткі зображення при різних швидкостях переміщення об'єкта;
- можливість створення централізованого резервного живлення;
- інтелектуалізація спостереження та відеозапису – камери оснащуються функціями виявлення переміщень об'єкта, розпізнання номерних знаків, визначення кількості людей тощо;
- інтегроване керування функціями камери;

- можливість реєстрації звукової інформації, синхронізації її з відеосигналом та інтеграції до того ж відеопотоку;

- можливість шифрування відеосигналу, що не дає змогу стороннім особам проводити перегляд відеозображення або підмінювати його;

- можливість маршрутизації відеосигналу на необмежену відстань в глобальних інформаційних мережах;

- низькі експлуатаційні затрати [3].

Взявши за основу визначення поняття *"спеціальна техніка"* як *сукупність технічних, програмно-технічних та програмних засобів, спеціальних пристроїв, речовин, науково обґрунтованих тактичних прийомів та способів, що використовуються органами внутрішніх справ із суворим дотриманням законності для виконання покладених на них функцій* [2, с. 233], ми можемо окреслити деякі напрямки вирішення проблеми протидії організованим злочинним угрупуванням на основі використання засобів спеціальної техніки.

Прикладом комплексного використання програмно-технічних засобів в оперативно-розшуковій діяльності щодо протидії організованій злочинності є "Система технічних засобів щодо забезпечення оперативно-розшукових заходів" (СОРЗ), яка функціонує в Російській Федерації. СОРЗ в автоматичному режимі забезпечує можливість вилучення й контролю змісту повідомлень, переданих і прийнятих будь-яким користувачем (абонентом) у процесі надання будь-яких послуг електрозв'язку, у тому числі Інтернет. Ця автоматизована інформаційна система спеціального призначення дозволяє не тільки перехоплювати інформацію про повідомлення й абонентів, що відіслали і прийняли їх, але і здійснювати моніторинг (сканування) за різними технічними й лексичними параметрами (номеру телефону, Ір-адресу, IMEI-ідентифікатору стільникового радіотелефону, позивному пейджера, ключовим словам, фразам і ін.) зміст абсолютний всієї електронної пошти й іншої комп'ютерної інформації, переданої за всіма можливими каналами електрозв'язку (провідним, оптоволоконним, супутниковим, радіотелефонним і ін.). З цією метою використовуються відповідні засоби апаратно-програмних комплексів СОРЗ. У такий спосіб досягається повна ідентифікація абонентів і окремих користувачів, що цікавлять правоохоронні органи, і здійснюється контроль за інформацією, що циркулює в мережах електрозв'язку та Інтернеті [4].

Аналоги російської автоматизованої інформаційної системи "СОРЗ" існують в усьому світі і впроваджуються в експлуатацію вже досить довгий час усіма ведучими світовими державами. Вони формуються відповідними державними органами, виходячи з особливостей національного законодавства. Конструктивні і тактико-технічні розходження цих систем обумовлені не тільки їхніми додатковими можливостями, але і використовуваною

архітектурою побудови, середовищем доставки інформаційного сигналу й способом побудови загальної моделі взаємодії компонентів системи.

Розгляд програмно-технічних систем забезпечення оперативно-розшукових заходів дозволяє нам зробити висновок щодо необхідності впровадження такої системи в Україні. Для її впровадження необхідно вирішити проблеми наступного плану:

1. Правові, які потребують узгодження усіх питань, пов'язаних з контролем, вилученням, моніторингом інформаційних ресурсів та забезпеченням гарантованих конституцією прав громадян на державному та міжгалузевому рівні. Потребує чіткого визначення на державному рівні перелік оперативно-технічних заходів.

2. Організаційні, які потребують вирішення низки питань з: розподілу обов'язків між суб'єктами оперативно-розшукової діяльності та власниками й провайдерами мереж електро-радіозв'язку щодо розміщення та встановлення апаратних засобів системи; підготовку кадрів для експлуатації та профілактичного обслуговування апаратно-програмних засобів; порядку впровадження системи; використання програмних засобів та надання інших послуг забезпечення оперативно-технічних заходів; порядок проведення оперативно-технічних заходів; форми взаємодії суб'єктів оперативно-розшукової діяльності з представниками інших відомств та установами тощо.

3. Технічні – установлення експлуатаційно-технічних вимог до засобів та мереж електрозв'язку (аналогового та цифрового), радіозв'язку, персонального радіовиклику; розробку та придбання сертифікованого програмного та програмно-технічного обладнання та проведення сертифікації; встановлення технічних умов щодо спеціальних ліній та мереж зв'язку тощо.

Характеризуючи діяльність ОЗУ в сучасних умовах ми не можемо не звернути увагу на те, що притаманним для них є використання персональних комп'ютерів та телекомунікаційних мереж. Тому інколи застосування звичних заходів не дає бажаного результату. З огляду на це вкрай необхідні нові адекватні заходи з боку ОВС, які, на нашу думку, будуть полягати у якісно новому виді документування на базі програмних та програмно-технічних засобів спеціальної техніки.

Означене потребує використання в оперативно-розшуковій діяльності сучасних інноваційних технологій. Застосування стандартних оперативно-технічних заходів, безперечно, дозволяє підвищити ефективність документування будь-яких видів злочинів, однак, у повному обсязі задокументувати злочинну діяльність, яка проводиться із застосуванням нових інформаційних технологій неможливо без використання сучасних програмно-технічних і програмних засобів та професіональних фахівців з відповідних інформаційних технологій. Таким чином, нами запропоновані нові оперативно-технічні заходи щодо протидії ОЗУ: *"моніторинг телекомунікаційних мереж"* та *"огляд або вилучення інформації з віддаленого комп'ютера"* [5, с. 140-150].

Для визначення оперативно-технічного заходу "моніторинг телекомунікаційних мереж" необхідно спочатку визначитись з терміном "моніторинг". Він дуже широко використовується в юридичній літературі, однак, чіткого визначення не отримав. Для цього ми, по-перше, будемо урахувати його етимологію – це спостереження, оцінка й прогноз [6, с. 825], по-друге, його значення, яке мається у проекті Закону України "Про моніторинг телекомунікацій" – це спостереження, відбір, за визначеними ознаками, оброблення та реєстрація сеансу зв'язку в мережах телекомунікацій із застосуванням системи моніторингу мережі телекомунікацій [7].

Таким чином, ми пропонуємо таке визначення моніторингу телекомунікаційних мереж – це захід, який проводиться з суворим дотриманням принципу законності з метою спостереження, відбору, за визначеними ознаками, оброблення та реєстрації інформації, яка передається по телекомунікаційним мережам. Одним із найважливіших ознак цього заходу є можливість активної дії суб'єктами, які його проводять при отриманні необхідної інформації.

Першими із правових джерел, які б підтверджували необхідність та регламентували моніторинг телекомунікацій, є Резолюції Ради Європейського Союзу від 17 січня 1995 р. "Про законне перехоплення телекомунікацій", від 20 червня 2001 р. " Про оперативні запити правоохоронних органів стосовно громадських телекомунікаційних мереж та послуг" та Європейська конвенція про кіберзлочинність, яка була підписана Україною 23 листопада 2001 р. і передбачає можливість кожної сторони надання компетентним органам повноваження збирати або записувати за допомогою технічних засобів дані про рух інформації, яка передається за допомогою комп'ютерних систем. При цьому термін "дані про рух інформації" означає будь-які комп'ютерні дані, пов'язані з комунікацією за допомогою комп'ютерної системи, які були створені комп'ютерною системою. Далі ст. 21 зазначеної Конвенції наголошує, що кожна сторона вживає таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними до певних серйозних злочинів, що визначаються внутрішньодержавним законодавством [8, с. 30].

Огляд або вилучення інформації з віддаленого комп'ютера полягає у безпосередньому негласному проникненні у закриту комп'ютерну мережу або окремий віддалений комп'ютер, ознайомленні та копіюванні інформації, що представляє оперативний інтерес з конкретної оперативно-розшукової справи, відносно конкретної особи або конкретних осіб, за конкретний період часу або її перетворення чи знищення, якщо ця інформація була отримана несанкціоновано і мала обмежений доступ користування.

Як будь-які оперативно-технічні заходи, ці заходи слід проводити тільки в рамках заведеної оперативно-розшукової справи. Використовувати зазначені заходи необхідно, насамперед, для попередження й розкриття

злочинів, що становлять підвищену суспільну небезпеку. Неправомірне, недосконале застосування цих ОТЗ може привести до незаконного порушення прав громадян та завдати шкоди інтересам держави та суспільства. У зв'язку з цим, дозвіл на їх проведення повинен видавати тільки суд.

В повному обсязі ці оперативно-технічні заходи можуть бути реалізовані тільки після введення в дію автоматизованої системи оперативно-розшукових заходів. На даному етапі можуть бути реалізовані тільки їх окремі елементи. Першочерговим на шляху створення системи оперативно-розшукових заходів є прийняття Закону України "Про моніторинг телекомунікацій", а також, у відповідності до Указу Президента України від 7 листопада 2005 р. № 1556/2005 "Про додержання прав людини під час проведення оперативно-технічних заходів", розробка та затвердження єдиної інструкції про порядок отримання підрозділами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, дозволів на проведення відповідних оперативно-технічних заходів та використання одержаних при цьому матеріалів.

Перелік використаних джерел:

1. Овчинский С.С. Оперативно-розыскная информация / Под ред. А.С. Овчинского и В.С. Овчинского. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 367 с.

2. Хараберюш І.Ф. Деякі особливості визначення терміна "спеціальна техніка" в умовах протидії злочинам у сфері нових інформаційних технологій // Вісник Луганської АВС, спецвипуск № 4. – 2005. – С. 230-236.

3. Яковенко А.В. Десять причин купить сетевую камеру // Бізнес и безопасность. – 2005. – № 1. – С. 54-55.

4. Хараберюш І.Ф. Проблеми впровадження автоматизованої системи оперативно-розшукових заходів в Україні щодо протидії злочинам у сфері нових інформаційних технологій // Проблеми застосування інформаційних технологій, спеціальних технічних засобів у діяльності ОВС, навчальному процесі взаємодії з іншими службами: Матеріали науково-практичного семінару 1 грудня 2006 р. – Львів: ЛьвДУВС. – 2006. – С. 9-20.

5. Хараберюш І.Ф., Мацюк В.Я., Некрасов В.А., Хараберюш О.І. Використання оперативно-технічних засобів у протидії злочинам, що вчиняються у сфері нових інформаційних технологій: Монографія., – К.: КНТ, 2007. – 196 с.

6. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. – М.: Сов. Энциклопедия, 1985. – 1600 с.

7. Проект Закону України "Про моніторинг телекомунікацій" / http:/www.rada.gov.ua.

8. Литвиненко В.І., Шеломенцев В.П. Оперативно-технічне документування злочинної діяльності у сфері високих технологій / Бюлетень з обміну досвідом роботи. – 2003. – № 149. – С. 26-32.

К.Л. Федоров
начальник лабораторії з проблем організації ОРД
(Державний науково-дослідний інститут МВС України)

ПРОБЛЕМА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ТА ЗАХИСТУ ОПЕРАТИВНИХ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

За період 2002-2006рр. в Україні загинуло 174 та отримали поранення 1218 працівника ОВС, у т.ч. під час виконання службових обов'язків загинуло 38, поранено – 801. Для порівняння, у Німеччині щорічно гине під час виконання службових обов'язків 2-3 правоохоронця.

Про те, що професія оперативного працівника ОВС одна з найбільш ризикованих і небезпечних, особливих доказів не потрібно. Одним з чинників цього є зростаюча жорстокість та витонченість сучасного злочинного елемента, що загострює актуальність питання відносно підвищення гарантії безпеки відповідних працівників під час виконання ними завдань оперативно-розшукової діяльності.

Контент-аналіз матеріалів ЗМІ та проведені опитування показують, що в останні роки у громадян підвищилася мотивація щодо застосування насильства по відношенню до працівників правоохоронних органів узагалі й, зокрема, до оперативних працівників. І це є природно, бо первинний конфлікт між громадянином та правоохоронцем (поліцейським), старий як світ. А цей конфлікт останнім часом у нашому суспільстві тільки зростає та загострюється. Відповідно, переважна більшість оперативних працівників, що безпосередньо здійснюють боротьбу зі злочинністю, постійно мають почуття великої небезпеки.

З погляду статистичної імовірності, вказані працівники в будь-який момент можуть стати жертвами злочину. Це відповідає дійсності, і про це свідчить повсякденна практика. Причому жертвами стають як новачки, так і "ветерани" – з роками вони втрачають обережність.

Розрізняються об'єктивні й суб'єктивні причини загибелі. На жаль, бувають ситуації, коли смерті не уникнути: підступництво злочинців непередбачене, або має характер чітко спланованої дії злочинців. Ряд причин, які криються у суб'єктивних факторах та здебільшого можуть і повинні бути передбачені, не враховуються заздалегідь. Це треба чітко усвідомлювати. І все-таки, головна причина загибелі оперативників криється в суб'єктивних факторах, у здатності розрізняти, прогнозувати небезпечні і безпечні ситуації, в умінні діяти в надзвичайних умовах, та у специфічному і психологічному просторі злочинного середовища, що, як правило, негативно впливає на виконання завдань по боротьбі зі злочинністю.

ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ У НАПРЯМКУ БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ

У переважній більшості випадків, за свідченням експертів, правоохоронці гинуть тому, що порушують службові інструкції і зневажають правилами забезпечення особистої безпеки, проведення заходів попереджуючого характеру. Найчастіше порушення бувають обумовленими слабким рівнем професійно-психологічної підготовки суб'єктів правоохоронної діяльності, матеріально-технічного оснащення, його неадекватність відповідному оснащенню злочинця. Крім того, сучасний рівень інформаційної забезпеченості злочинного середовища буває більш досконалим ніж інформаційне забезпечення працівників оперативних підрозділів. Не в повній мірі використовуються оперативні позиції.

Повертаючись до аналізу сумної статистики загибелі працівників міліції, слід зауважити, що найбільш уразливими є працівники кримінального блоку і підрозділів та служб міліції громадської безпеки. Про це свідчить те, що протягом останніх трьох років кількість загиблих та поранених працівників у розрахунку на 1000 осіб не тільки не знижується, але має стійку тенденцію до зростання. Підвищується відсоток кількості надзвичайних наслідків (поранення, загибелі) під час виконання службових обов'язків з 53,7% у 2002 році до 66% у 2006 році.

Під час попереднього вивчення проблеми забезпечення безпеки працівників органів внутрішніх справ від загибелі та поранень, було звернуто увагу на збіг обставин щодо погіршення ситуації надходження оперативної інформацій про злочинні наміри з боку злочинців стосовно посягань на працівників суду та органів внутрішніх справ. Значно погіршилася робота з особами, які сприяють боротьбі зі злочинністю.

Причин такого становища декілька. Одна з головних, це відсутність можливості надання гарантій безпеки працівникам органів внутрішніх справ, які безпосередньо знаходяться на передньому краї боротьби зі злочинністю та членам їх сімей. І нажаль, зведено нанівець забезпечення гарантії безпеки особам, які надають допомогу в боротьбі зі злочинністю, здійснюють конфіденційне співробітництво з оперативними підрозділами.

З цього приводу, в рамках наукового дослідження науковцями НДІ, у поточний час проведено вивчення думки керівників оперативних підрозділів та досвідчених оперативних працівників щодо вдосконалення оперативного супроводження державного захисту працівників органів внутрішніх справ, особливо суб'єктів ОРД, членів їх сімей та осіб, які сприяють попередженню та розкриттю злочинів. Робота проводилася з урахуванням того, що ряд поставлених питань має витоки з вивчення аналогічної проблеми за кордоном (Німеччина, Російська Федерація).

Отримані результати дають змогу стверджувати, що до *основних чинників, які призводять до трагічних наслідків, можна віднести такі.*

Безтурботність і зазнайство. Виконання завдань по боротьбі зі злочинністю вимагає бездоганної уваги й стовідсоткової зосередженості та спе-

цифічного прагматизму. У молодих працівників ці якості або ще не сформувалися, або не достатньо закріплені, а в старих – з роками притупилися. На зміну увазі й зосередженості приходить легковажність, а натомість різко зростає ризик виявитися жертвою обставин.

Слабка професійна (спеціальна), психологічна та фізична підготовка. Не підготовленість у цих відносинах безпосередньо межує зі стовідсотковою поразкою у будь-якому двобої зі злочинністю. Відсутність навичок оперативного спілкування з об'єктами розробки, правопорушниками і психологічної установки на перемогу, слабке володіння зброєю, спеціальною технікою й недостатньою фізичною та психологічною витривалістю є головними причинами загибелі правоохоронців. Не секрет, що супротивники, що знаходяться в кращій формі, під час протиборства стають переможцями.

Відомо, що значна частина працівників органів внутрішніх справ намагається ухилитись від різного роду занять, серед яких: навчання вогневій підготовці, тренування по прикладних видах спорту, розборів небезпечних ситуацій, психологічна підготовка й вивчення засобів самозахисту. Слід також зазначити, що й програми таких занять потребують значного удосконалення та докорінного перегляду з відмовленням від формалізму.

Відсутність аналізу небезпечних ситуацій і програм по їхньому усуненню. Кожний регіон України має свою специфіку, а тому й різними специфічними небезпечними ситуаціями. Їх треба знати на рівні кожного району, міста, області, країни. І не тільки знати, але й аналізувати, передбачати їхню активність, випереджати розвиток. Поки ретельного аналізу небезпечних ситуацій в країні немає. Відсутні також програми по їхньому усуненню.

Слабка підготовка до несення служби й проведення оперативно-слідчих заходів, спецопераций тощо. Нерідко особовий склад при несенні служби погано інструктується перед тим, як вийти на завдання. Звідси незнання умов, в яких треба діяти, непідготовленість до виходу зі складної ситуації.

Наявність складної криміногенної обстановки в регіоні, зокрема діяльності організованих злочинних груп. Чим складніша криміногенна обстановка, чим більше організованих злочинних угруповань, чим більше стріляють, тим вище небезпека стати жертвою.

Як одна з причин, є зволікання працівників ОВС щодо підвищення свідомості та "інтелектуального зростання" злочинного середовища, стрімкого поширення інфраструктури злочинного середовища, його корупційних зв'язків серед державних службовців, у тому числі й серед представників силових відомств та інформаційних установ.

Недостатнє технічне оснащення. Нерідко працівників міліції підвоить неякісне технічне оснащення, відсутність портативної апаратури для зв'язку, електроімпульсних пристроїв, сучасної надійної зброї, бронежилетів, пулезахистного скла в автомобілях, зручної кобури, і т.д.

Слабка медична підготовка. При багатьох пораненнях існує реальна можливість вижити. Однак відсутність при собі медичного пакета, знеболюючих засобів, а також невміння скористатися ними є реальними причинами загибелі працівників міліції.

Перелічені негативні чинники мають більш загальний характер. Однак, значна їх кількість набуває особистої спрямованості.

Безумовно, до найбільш об'єктивних причин та умов незадовільної роботи у зазначеній проблемі є, перш за все, відсутність Державної програми захисту працівників правоохоронних органів, членів їх сімей та осіб, які сприяють попередженню та розкриттю злочинів, а також "символічне" фінансування цього напрямку діяльності на державному рівні.

Узагальнюючи проведену роботу щодо характеру здійснених заходів безпеки оперативно-службової діяльності підрозділів органів внутрішніх справ, серед яких були й цільові профілактичні заходи, що здійснювались за безпосередньою участю працівників підрозділів внутрішньої безпеки, можна поділити на такі категорії:

1. Встановлення та затримання осіб, які скоїли вбивства, поранення з використанням вогнепальної та холодної зброї, спричинили інші тілесні ушкодження, розбої, пограбування, хуліганські дії, крадіжки особистого майна, а також чинили опір законним діям працівників органів внутрішніх справ. За результатами цього, як правило, порушуються кримінальні справи, складаються протоколи про адміністративні правопорушення.

2. Проведення заходів з метою недопущення висловлених погроз застосування насильства відносно працівника міліції та членів його сім'ї, наклепницьких дій, шантажу з метою вимагання тієї чи іншої матеріальної винагороди за припинення цих погроз, а також дача хабара за не притягнення до відповідальності винних осіб.

Враховуючи думку працівників служби внутрішньої безпеки, основними причинами протидії, опору та невиконання законних вимог представників правоохоронних органів, зокрема органів внутрішніх справ, є:

– невиконання законів та почуття вседозволеності, впевненість окремих громадян у тому, що законні вимоги працівників міліції можна безкарно не виконувати, а дії оскаржувати;

– бажання осіб, які вчинили правопорушення або злочини, будь-яким шляхом уникнути свого покарання;

– перебування осіб, які вчинили правопорушення, у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, що не дає їм змоги адекватно сприймати ситуацію;

– упевненість правопорушників у тому, що працівник міліції не наважиться на застосування вогнепальної зброї;

– упевненість правопорушників у безкарності за вчинення ними дій стосовно працівників міліції та членів їх сімей;

– негативне ставлення до працівників міліції окремих громадян, що знаходить своє відображення у проявах агресії.

За узагальненою практикою, що склалася при отриманні повідомлень про негативні прояви відносно конкретного працівника органів внутрішніх справ чи члена його родини, оперативно-профілактичні та розшукові заходи мають здійснюватися за наступною типовою схемою:

1) попередньо вивчається та аналізується отримане повідомлення про погрозу чи іншу протиправну дію відносно працівника, або членів його родини;

2) здійснюється вивчення оперативної обстановки та характеру службової діяльності співробітника;

3) вивчається образ життя, джерела прибутків, наявність компрометуючих (у разі їх наявності) та характеризуючих матеріалів;

4) орієнтування всіх зацікавлених служб, у першу чергу оперативних, з обов'язковим залученням підрозділів УБОЗ, ДОС, ОТУ, спецпідрозділів "Беркут", "Сокіл";

5) проведення оперативної установки за місцем проживання співробітника;

6) приближення маршрутів патрулювання нарядів ППСМ, ДСО, ДАІ до місця проживання та роботи працівника;

7) обов'язковий інструктаж працівника та членів його родини про лінію поведінки у тій, чи іншій ситуації (контроль телефонних розмов, зустріч з фігурантом, або з його представниками, надходження анонімних листів, явна загроза життю та здоров'ю тощо);

8) екіпірування працівника табельною вогнепальною зброєю, засобами індивідуального захисту та засобами зв'язку;

9) додаткове планування робочого дня працівника, з урахуванням обставин, що передували погрозам;

10) обов'язкове орієнтування негласного апарату та оперативних служб на виявлення осіб, схильних до вчинення протиправних дій відносно працівника ОВС;

11) вилучення відомостей про працівника та членів його сім'ї з довідкових бюро, телефонної станції, МРЕВ ДАІ тощо;

12) зміна, у разі необхідності, місця служби працівника, роботи, навчання, проживання членів його сім'ї.

У залежності від обставин та конкретної ситуації, оперативно-розшукові та профілактичні заходи можуть змінюватися чи доповнюватися.

У разі застосування заходів безпеки за ініціативою органу, що їх планує, а не за проханням працівника (членів його родини), про це в обов'язковому порядку повинно здійснюватися інформування працівника та членів його родини з відповідним отриманням від них згоди.

Як свідчить аналіз вивчених заходів, що здійснювались, у випадках, коли ці заходи були спрямовані на встановлення обставин уже скоєного

злочину відносно працівника міліції чи члена його сім'ї, необхідно підтримувати постійний контакт з підрозділами карного розшуку, підрозділами БОЗ, оперативної служби та оперативно-технічного управління, з відповідним узгодженням та плануванням усіх заходів. У супротивному випадку це може призвести до непорозуміння у діях між цими оперативними службами, неякісного проведення тих чи інших відпрацювань, а в деяких випадках може поставити під загрозу життя працівників, задіяних на їх виконання.

Викладена вище схема має достатньо системний характер і її дотримання на практиці може сповна забезпечувати ефективність діяльності щодо захисту відповідних суб'єктів. Але, на жаль, це поки що є тільки благим побажанням.

На підставі аналізу пропозицій, які ґрунтуються переважно на практичному досвіді керівників підрозділів внутрішньої безпеки, були також сформовані узагальнені висновки й пропозиції щодо удосконалення законодавчо-правової бази та проведення заходів, пов'язаних із захистом працівників міліції і членів їх сімей від злочинних посягань.

Ці висновки зводяться до розробки, насамперед, типового нормативного акту щодо організації проведення оперативно-розшукових, профілактичних та інших заходів по захисту працівників міліції від можливих протиправних дій, у якому передбачити для кожної, залученої до проведення заходів, галузевої служби чіткі, конкретні завдання, а на службу внутрішньої безпеки покласти функції організації взаємодії служб з цих питань, участь у безпосередній розробці необхідних для захисту життя працівника ОВС, членів його сім'ї оперативно-профілактичних заходів.

У зазначеному документі слід передбачити окремим розділом питання зміни місця служби працівника міліції, відносно якого проводяться заходи захисту, його переводу на деякий час до підрозділу ОВС іншого регіону. Конкретно зазначити, хто має цим займатися. Доцільно вважати підставою для переведення працівника мотивований спільний висновок служби внутрішньої безпеки і керівництва підрозділу, погоджений з начальником УМВС та затверджений керівництвом МВС України.

Для проведення заходів щодо захисту працівників ОВС і членів їх сімей від злочинних посягань в ДВБ необхідно заводити оперативно-розшукові справи категорії "Захист", у межах яких необхідно проводити комплексні заходи із залученням та використанням можливостей ОТУ, УРПД, УБОЗ УМВС та інших задіяних служб. Необхідно передбачити, що кінцевим результатом та підставою для припинення ОРС може бути: проведення профілактичної роботи та відмова фігурантів від протиправних дій відносно працівника міліції; притягнення фігуранта до кримінальної відповідальності; тривала хвороба, смерть фігуранта, тощо.

Але треба враховувати, що облікова справа, яка заводиться службою внутрішньої безпеки для проведення відповідних оперативно-розшукових

заходів щодо захисту працівника ОВС, не є виключною підставою їх проведення. Так, згідно з чинною нормативно-правовою базою, у рамках зазначених облікових справ не представляється можливим використовувати всі ресурси підрозділів ОТУ, УРПД УМВС у проведенні оперативних комбінацій тощо. На даний час усі необхідні заходи з використанням можливостей оперативних служб проводяться в рамках інших оперативно-розшукових справ, що створює деякі незручності в роботі та не забезпечує зосередження отриманих матеріалів в одній справі.

Окрім вищезазначеного, з метою забезпечення особистої професійної безпеки працівників ОВС слід також розробити систему правових, тактичних, психологічних заходів, які дозволяють забезпечити збереження життя, фізичного та психічного здоров'я працівників ОВС за умови підтримки високого рівня ефективності професійних дій.

На нашу думку, доцільним було б використання рекомендацій психологічної науки щодо забезпечення безпеки працівників та формування їх психологічної готовності до будь-яких несподіванок у повсякденній службовій діяльності. Цьому повинно передувати проведення діагностичної, психокорекційної та реабілітаційної (постстресової) роботи, надання психологічної допомоги працівникам ОВС, членам їх сімей, які відчувають (відчували) небезпеку. Безумовно, здійснюватися це треба на підставі типового плану захисту працівників ОВС з відпрацюванням та проведенням оперативно-практичних навчань.

У межах вимог Законів України "Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів", "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві", "Про оперативно-розшукову діяльність", "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" слід також налагодити взаємодію з іншими правоохоронними органами з питань виконання завдань стосовно безпеки працівників органів внутрішніх справ, розробити відповідний міжвідомчий документ.

До всього вище викладеного слід додати, що висунута проблема потребує додаткового дослідження та ретельного вивчення питань щодо:

1) перегляду організації роботи підрозділів по забезпеченню безпеки працівників суду, правоохоронних органів, осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей і близьких родичів та для охорони судових експертів, а також захисту осіб, які сприяють органам внутрішніх справ у попередженні та розкритті злочинів;

2) практики щодо попередження та припинення фактів провокації дачі хабара працівникам органів внутрішніх справ і тим самим втягування їх у протиправну діяльність.

Як результат цього, у міліцейських колективах буде закріплюватися довіра до служби внутрішньої безпеки, як до захисника їх прав та інтересів. Працівники зможуть якісно виконувати свій службовий обов'язок і не

боятися, що незаконні наклепницькі дії відносно них залишаться без покарання. Своєчасне та об'єктивне висвітлення таких фактів у інформаційних відомчих документах та засобах масової інформації дозволить підняти рейтинг, як служби, так і органів внутрішніх справ узагалі.

А.О. Михайличенко
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри ОРД та СТ
(Луганський державний університет внутрішніх справ)

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

У сучасний період коли боротьба з організованою злочинністю залишається однією із першочергових задач держави, нагальною проблемою є широке впровадження спеціальних знань та наукових положень у формі використання матеріалів ОРД, в кримінальне судочинство, та в практику правоохоронних органів. Виникають проблемні питання, щодо використання матеріалів ОРД при реалізації інформації, як правило оперативної, та застосування цих матеріалів в кримінальному судочинстві як доказів.

Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" від 18 лютого 1992 р., із наступними змінами, відкрив нові перспективи щодо використання в доказуванні матеріалів, отриманих оперативним шляхом, вніс цілу низку концептуально нових положень у правові основи, теорію і практику збирання та досліджування доказів в кримінальному судочинстві.

У відповідності з цим Законом *оперативно-розшукова діяльність (ОРД)* – це система гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, здійснюваних із використанням оперативних і оперативно-технічних засобів і спрямованих на пошук і фіксацію фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб та груп, розвідувально-підривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки суспільства та держави.

За своїми цілями, змістом і засобами оперативно-розшукова діяльність має багато спільних рис з кримінально-процесуальною діяльністю державних органів досудового розслідування, які зобов'язані в межах своєї компетенції протидіяти злочинності, але у той же час у ОРД є суттєві відмінності від процесуальної діяльності, які заважають використовувати в доказуванні матеріали, отримані оперативним шляхом.

Протягом багатьох віків у політиці, економіці, дипломатії та інших галузях людської життєдіяльності використовуються негласні методи роботи (оперативно-розшукова діяльність, таємний розшук), мета, прийоми й

методи якої зумовлюють її глибоко конспіративне, таємне становище.наліз зарубіжного досвіду свідчить, що правове регулювання оперативно-розшукової діяльності відповідними відкритими законами, а також використання результатів цієї діяльності в якості доказів стає загальним правилом. Наприклад, відповідно до правил кримінального судочинства Пенсільванії, копії і записи зведень, отриманих в результаті використання електронного стеження, приєднуються до справи і пред'являються обвинуваченому і його захисникові для ознайомлення [4, с. 740-759]. За законами США в суді може бути допитаний співробітник поліції про відомості, які стали йому відомі від негласних співробітників. Водночас згідно із Законом "Про захист особового складу розвідки" від 23 червня 1982 р. за одне лише розголошення відомостей про агента до винного може бути застосовано штраф в розмірі до 50 тис. доларів. [5, с. 128].

Залежно від характеру правового регулювання країни класифікують таким чином:

1. Країни, законодавство яких регулює повноваження поліції щодо використання негласних співробітників (Данія, Македонія, Угорщина);

2. Країни, законодавство яких дозволяє використовувати негласних співробітників тільки для розслідування окремих видів злочинної діяльності (так, в Італії і Туреччині законодавець дозволяє використання агентів у боротьбі з організованою злочинністю і наркобізнесом).

3. Країни, в яких спеціальні законодавчі акти регулюють оперативно-розшукову діяльність органів внутрішніх справ, передбачаючи використання негласних співробітників як один з її базових методів у Білорусії, Естонії, Латвії, Росії, Словаччини та Україні [6, с. 56].

У пошуках шляхів вирішення проблем, що виникають, деякі вчені пропонують запозичити досвід зарубіжних країн – наприклад, США, де, як відомо, у якості засобів доказування використовуються показання поліцейських, засновані на відомостях, що повідомляються їм негласними співробітниками, а також отриманні в результаті зовнішнього спостереження за правопорушниками.

У 15 країнах Європи, де відсутня законодавча база, що регламентує використання негласних співробітників, існують окремі норми, згідно з якими такі особи можуть бути розкриті. В Австрії особа негласного співробітника може бути розкритою, якщо вона сама виступає суб'єктом кримінального розслідування. У Бельгії і теорія, і практика роботи поліції передбачає право збереження у таємниці особистості негласного співробітника в суді з метою забезпечення як його безпеки, так і охорони інтересів, стосовно питань боротьби зі злочинністю. Одночасно королівський прокурор може вимагати від поліції повідомлень про особу, від якої отримані конфіденційні відомості, якщо він вважає за необхідне виконувати свої функції як обвинувач.

У Фінляндії поліція може не розкривати особу негласного співробітника під час судового слідства. Однак існує обмеження: "Суд має право вимагати розшифровки особи інформатора, якщо розглядається справа, по якій передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк 6 років і більше".

У Франції особа і конфіденційність отриманих від неї відомостей захищені гарантіями, які складають службову таємницю, але ж в окремих випадках поліція може прийняти рішення про "розкриття" особистості негласного співробітника. Це можливе і в тому випадку, якщо цього побажає й сам негласний співробітник. В ряді країн ці питання вирішуються інакше, що викликає певну наукову і практичну зацікавленість [6, с. 57-59]. Так, у ФРН допустимий допит "за судовим дорученням" негласного співробітника поліції "спеціально уповноваженим суддею-доповідачем" з оголошенням змісту протоколу допиту в суді [7, с. 37]. У практиці боротьби з організованою злочинністю має місце анонімність не тільки допитуваного, а й допитувача. Так, у Колумбії ведення процесів у справах стосовно організованої злочинності здійснюється "суддею без обличчя". Підсудний відповідає перед телекамерою на запитання судді, який нікому не відомий, крім президента країни, котрий його призначав [8, с. 8-13]. На нашу думку, об'єктам доказування слід самим визначитися, які й у якій якості використовувати дані, отримані оперативним шляхом.

Проте щодо зазначеного не виключено можливостей легалізації оперативної інформації, отриманої не від негласних співробітників, а з джерела, яке може бути саме легалізоване. По-перше, це регламентування всієї оперативно-розшукової діяльності, в силу чого матеріали, отримані в процесі її здійснення, втратили властивості "даних, які не підлягають розголошенню" або "матеріалів, добутих негласним шляхом і які не мають доказової перспективи". Навпаки, тепер більшість з них може мати значення "даних, отриманих у передбаченому законом порядку". На цій підставі їм відкривається шлях у кримінально-процесуальне доказування. Позитивно може вирішуватися питання про їхню допустимість.

По-друге, – значно достатньо розширена система гласних, регламентованих законом дій, спрямованих на виявлення і закріплення слідів злочину й інших фактичних даних, що згодом можуть набути значення доказів у кримінальній справі.

По-третє, законодавець встановив, що матеріали оперативно-розшукової діяльності можуть бути подані для використання в кримінальному процесі безпосередньо, без дотримання умови, яка раніше мала обов'язкову силу, і що джерело та засіб отримання таких даних не повинні розголошуватись.

У процесі здійснення оперативно-розшукових заходів можуть бути отримані різноманітні джерела і носії доказової інформації (відеоплівки з

записом дій злочинців, фотокопії документів, зброя, наркотики, матеріали звукозапису, кінозйомки, похідні речові докази й ін.). Чи можуть вони бути використані в якості доказів у порушених згодом кримінальним справах? І якщо можуть, то за яких умов?

Відповідно до п. 1 ст. 10 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" такі фактичні дані можуть використовуватись в якості приводів і порушення кримінальної справи. Якщо припускати, що в якості підстав для порушення справи виступають докази, то можна стверджувати, що матеріали оперативно-розшукової діяльності мають доказове значення. Проте на основі аналізу цього положення можна дійти іншого висновку. До того ж КПК України до теперішнього часу про такі приводи й підстави щодо порушення кримінальної справи не згадує, а самі поняття "приводи" і "підстави" аж ніяк не змішує, а чітко розмежовує.

Не прояснює до кінця ситуацію й аналіз п. 3 ст. 10 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність". Що означає фраза: "...матеріали оперативно-розшукової діяльності можуть використовуватись для розслідування злочинів"? В якій якості? Для висування версій, визначення місця перебування доказів як підстави для обшуку або ж як докази? Доказування - основний зміст діяльності у розслідуванні злочинів. І якщо закон припускає можливість використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в розслідуванні в цілому, то, отже, і в доказуванні як одній із складових розслідування. Але сумніви все ж залишаються.

Залишаються вони і після аналізу п. 2 ст. 10 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність", де зазначено, що матеріали оперативно-розшукової діяльності "...використовуються для отримання фактичних даних, що можуть бути доказами у кримінальній справі". Виявляється, що дані ОРД можуть служити відомостями, які орієнтують (допоміжною інформацією), тобто вони можуть використовуватися для отримання інших фактичних даних, "...які можуть служити доказами". Проблема безпосереднього використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в доказуванні по кримінальних справах залишилася відкритою. У науці і на практиці вона вирішується по-різному.

Очевидно, під матеріалами оперативно-розшукової діяльності варто розуміти не матеріали оперативно-розшукової справи, а фактичні результати пеативних або пошукових заходів – фактичні дані про злочин та осіб, які його вчинили.

Між іншим потрібно вирішити принципово важливе питання: чи усі оперативно-розшукові дії можуть служити засобом отримання фактичних даних, що мають доказове значення і при яких умовах отримані дані можуть мати доказову перспективу – використовуватися в кримінальному судочинстві. Наприклад, чи може мати доказове значення фотокопія документа або

ж сам документ, які були отримані оперативним співробітником у процесі так званого негласного проникнення в житлове приміщення і візуального спостереження в ньому (п. 7 ст. 8 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність")? Проаналізуємо дану ситуацію.

Конституція України передбачає право недоторканності житла громадян. Як виняток КПК України припускає можливість вилучення схованих там предметів або документів шляхом обшуку, що здійснюється по кримінальній справі, із санкції прокурора і, як правило, в присутності квартиронаймача або власника житлового приміщення або осіб, які спільно проживають із ним. Отже, встановлюючи такий порядок отримання зазначених доказів, закон тим самим виключає будь-який інший. По суті, законодавець вже висловився про недопустимість вторгнення в житло громадян до порушення кримінальної справи, тим більше в таємниці від мешканців або власників житлового помешкання, тобто в іншій формі, ніж у тій, яку передбачає кримінально-процесуальний закон. Вилучення будь-яких предметів або документів із житла громадян у їхню відсутність і без упорядкування документів, які фіксують, що і де вилучено, суперечить конституційній гарантії недоторканності житла, позбавляє громадянина можливості захистити свої законні права й інтереси. Адже він, якщо йому невідомо про подібні дії, не може ні оскаржити їх, ні витребувати вилучене, якщо навіть має на те підстави. По суті такого роду діями правоохоронні органи змінюють правовідносини власності, не вступаючи при цьому в будь-які правовідносини із самим власником вилученої речі.

При жодних обставинах не можуть мати значення доказів у кримінальній справі відомості, матеріали, предмети або документи, отримані під час негласного проникнення оперативного робітника в жилі або інші приміщення і здійснення там візуального спостереження. Вони не відповідають вимогам допустимості, оскільки закон передбачає іншу форму вилучення у громадян предметів і документів, які мають значення для справи і знаходяться у їхньому володінні, а також містить більше гарантій від необгрунтованих вторгнень у їхнє житло і сферу особистого життя, захисту їхніх прав і законних інтересів.

Аналогічно повинні вирішуватися і питання про можливість використання в судовому доказуванні результатів прослуховування телефонних розмов або зняття інформації з каналів зв'язку. Подібні заходи повинні мати характер лише негласних розвідувальних оперативно-розшукових заходів і не можуть служити засобами отримання доказів.

Було б нелогічним, якби кримінально-процесуальний закон надавав слідчому менше повноважень при провадженні розслідування по кримінальній справі, тобто тоді, коли вже встановлені ознаки злочину, чим оперативному працівнику для виявлення ознак злочину й підстав для порушення кримінальної справи.

При розв'язуванні можливої або наявної конкуренції правових норм різноманітних законів має діяти такий принцип. Якщо ті або інші дії потрібно здійснити у зв'язку з фактом вчинення злочину і ці дії пов'язані з втручанням у сферу прав людини, які охороняє Конституція, а кримінально-процесуальний закон містить конкретні вказівки на підставі провадження цих дій і достатньо жорстко їх регламентує, то такі дії не можуть здійснюватися в інший, більш вільній формі поза кримінальним процесом і поза його процесуальною формою, як гарантії захисту прав і законних інтересів громадян. Регламентація дій, спрямованих на отримання доказових матеріалів, не повинна суперечити ституції та прийнятим міжнародним правовим актам, виходити за межі вимог загальних принципів теорії доказів і доказового права, а навпаки, вона має гарантувати можливість відновлення прав і законних інтересів громадян, які були порушені або змінені проведеними діями з отримання доказів. Такий принцип має стати основним при вирішенні конкуренції правових норм та під час вирішення питання стосовно допустимості використання в кримінально-процесуальному доказуванні матеріалів, отриманих у процесі оперативно-розшукових або інших непроцесуальних дій [9, с. 102-105]. V На нашу думку, не можуть використовуватися в якості доказів показання оперативного робітника про факти, що стали йому відомі від негласних співробітників або з інших конфіденційних негласних джерел, а також інформація, отримана за винагороду. По-перше, достовірність такої інформації сумнівна, а перевірка її практично неможлива. По-друге, кримінально-процесуальний закон (ч. 3 ст. 68 КПК України) визначає: "Не можуть служити доказами повідомлені свідком дані, джерело яких невідоме. Якщо показання свідка грунтуються на повідомленнях інших осіб, то ці особи повинні бути також допитані". У цьому зв'язку вищезгаданий досвід США для нас непридатний, оскільки це суперечить принципам кримінального судочинства, зокрема безпосередності, змагальності та рівноправності сторін.

Проте, висловлене зовсім не означає, що матеріали оперативно-розшукової діяльності взагалі не можуть використовуватися в доказуванні по кримінальних справах. Здається, що немає перешкод для використання у кримінальному процесі в якості доказів фактичних даних, отриманих у процесі дій, передбачених п. 1, 2, 4, 11 ст. 8 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність", як-от: опитувати осіб із їхньої згоди; робити контрольні закупки товарів з метою виявлення фактів протиправної діяльності; витребувати, збирати вивчати документи та дані, що характеризують діяльність підприємств, установ, організацій, а також спосіб життя окремих осіб, підозрюваних у підготовці або вчиненні злочину, джерело і розміри їхніх прибутків; здійснювати візуальне спостереження в громадських місцях із застосуванням фото-, кіно- і відеозйомки, оптичних і радіоприладів, інших технічних засобів.

Матеріали, отримані в процесі здійснення зазначених дій, можуть бути в порядку ст. 66 КПК України надані слідчому для використання в кримінальній справі або ж витребувані останнім за своєю ініціативою. Після належної перевірки і визначення їхньої належності, допустимості і достовірності вони можуть бути використані в судовому доказуванні.

Для цього щонайменше повинні бути відомі як джерело фактичних даних, так і засоби їх отримання і закріплення.

Безумовно, при неможливості простежити рух доказових матеріалів до основного суб'єкта їхнього використання – суду, рекомендується визначити їхню достовірність, використовуючи для цього весь процесуальний арсенал засобів перевірки (провести впізнання, призначити експертизу тощо).

Визначення достовірності та доброякісності доказових матеріалів передбачає можливість перевірки і засобу їхнього отримання: чи законно вони одержані, чи можуть вони бути допустимими. Якщо ми робимо висновок про доброякісність фактичних даних, то це значить, що ми впевнені в тому, що вони достовірні, а при їхньому отриманні дотримані всі передбачені законом правила, не порушені законні інтереси громадян і організацій, не застосовувалося безпідставне і протизаконне насильство, всім учасникам гарантувалася можливість реалізації їхніх прав і обов'язків. Для цього повинні бути відомі як джерело фактичних даних, так і спосіб їхнього отримання.

На наш погляд, одним з основних недоліків Закону "Про оперативно-розшукову діяльність" є те, що він недостатньо диференціює пізнавальні, засвідчувальні і розвідувальні дії, не містить необхідних правил провадження оперативно-розшукових дій, спрямованих на отримання доказової інформації, не визначає, хто і як повинний їх провадити, які мають при цьому права інші учасники, як документувати хід і результати провадження цих дій. В силу цього наявна можливість отримання доказів не завжди перетворюється в дійсність.

У літературі вже висловлювались думки стосовно доцільності й необхідності ретельної правової регламентації як процедури здійснення оперативно-розшукових заходів, так і визначення в законі документів, в яких можна було б засвідчувати всі відомості про рух, послідовність і наслідки здійснюваних дій [10, с. 14-19].

В якості доповнення до цих пропозицій зазначимо, що в Законі "Про оперативно-розшукову діяльність" варто було б виділити окремим розділом, в якому безпосередньо регламентувалися б спеціальні пізнавальні, комунікативні й засвідчувані дії, спрямовані на отримання доказових фактичних даних, й дати йому назву "Розшукове дізнання" або "Оперативно-розшукове доказування". У ньому повинно регламентувати дії, які мають служити засобами легалізації негласної інформації, отриманої до початку кримі-

нального процесу. Вони повинні забезпечувати не тільки отримання інформації, але й її закріплення, тобто належну фіксацію для наступного використання в кримінально-процесуальному доказуванні.

Інші оперативні дії можна було б іменувати "оперативно-розвідувальні" і також регламентувати у відповідному розділі. Інформація, отримана в процесі їх здійснення (зняття інформації з каналів зв'язку, негласне проникнення і візуальний огляд жилого помешкання, отримання повідомлень від негласних співробітників та ін.), не підлягатиме використанню в якості доказів з причини конфіденційності джерела й засобу її отримання.

Поряд зі сказаним мова може йти і про розширення саме схеми гласних оперативно-розшукових дій як засобів отримання доказів. Зокрема, її можна доповнити такими діями, як технічне документування протиправних дій і слідів злочину, вилучення зразків сировини і продукції, а також інших зразків для порівняльного дослідження.

У рамках оперативно-розшукової діяльності, що служить важливим засобом виявлення злочинів (наприклад, які вчиняються шляхом порушення технологічних операцій і недовкладання визначеного виду сировини в напівфабрикати, виготовлення наркотичних засобів і ін.), було б виправданим, на наш погляд, проведення експертних досліджень. Закон може видати органам оперативно-розшукової юрисдикції право призначення експертизи. її форма повинна стати універсальною і єдиною як для стадії виявлення злочину, так і для інших стадій кримінального процесу, містити в собі всі гарантії достовірності висновків експерта, закладені в кримінально-процесуальному законі.

Разом з тим в законі, стосовно до регламентації оперативно-розшукових дій, спрямованих на отримання доказової інформації, повинні бути закріплені загальні положення доказового права. Мають бути законодавчо встановлені як мінімум основні вимоги до пізнавально-комунікативної діяльності, характерні для доказування: складання письмових актів, що фіксують хід і результати виконаних дій: ретельне віддзеркалення у таких документах обставин і умов отримання фактичних даних, індивідуальних ознак предметів, які вилучаються; виду, умов і результатів застосування технічних засобів; посвідчення підписами учасників істинності записів в актах, які складалися.

У сучасних умовах боротьби зі злочинністю та її організованими формами, які вимагають розширення доказової бази в кримінальних справах, існує гостра потреба у законодавчій регламентації використання результатів ОРД в кримінальному судочинстві. Це стосується, зокрема, запису телефонних розмов та інших переговорів, відеозапису, речових доказів та документів, одержаних під час проведення оперативно-розшукових заходів; усної та письмової інформації, наданої негласними працівниками і особами, які співпрацюють з правоохоронними органами на конфіденційній основі.

Перші кроки в цьому напрямі зроблені: нормами Закону урегульовані питання використання негласних співробітників та учасників організованих злочинних угруповань, залучених до співробітництва, у процесі проведення ОРД, провадження досудового слідства чи судового розгляду кримінальної справи (ст. 14 Закону "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю"), а також забезпечення конфіденційності даних про цих осіб (Закон від 23 грудня 1999 р. "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві"). Але у чинний Кримінально-процесуальний кодекс наведені зміни не ввійшли.

Ми не виключаємо того, що в перспективі деякі з оперативно-розшукових дій можуть бути ретельніше регламентовані кримінально-процесуальним законом і одержати статус слідчих дій. Особливий інтерес у цьому плані подають такі з них, як візуальне спостереження в громадських місцях і провадження контрольних закупок.

У той же час, виходячи з того, що ст. 103 КПК України покладає на органи дізнання обов'язок прийняття оперативно-розшукових дій для з'ясування, хто вчинив злочин, на нашу думку, в Кримінально-процесуальний кодекс України необхідно включити правила, які визначили б основні засади оперативно-розшукових дій та умови, при яких їх наслідки залучатимуться до кримінальної справи і могли б бути використані в доказуванні.

Допускаючи до використання в кримінально-процесуальному доказуванні матеріали оперативно-розшукової діяльності, дуже важливо подбати про те, щоб кримінально-процесуальне доказування виключало б використання сумнівних джерел і недоброякісних носіїв, а також недостовірних даних. У цьому зв'язку в законі повинно бути прямо зазначено, що не можуть служити доказами дані, джерело або засіб отримання яких невідомі або не передбачені законом.

Реалізуючи дану концепцію, ст. 62 Конституції України визначила: "Обвинувачення не може грунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом, а також на припущеннях".

Перелік використаних джерел:

1. Кондрат'єв Я.Ю. Психологічне забезпечення діяльності оперативних підрозділів МВС України. – К.: НАВСУ, 1999.

2. Бандурка А.М., Горбачев А.В. Оперативно-розыскная деятельность. – К., 1994; Гевко В.В. Використання процесуальної інформації під час доказування у стадії попереднього розслідування: Автореф. дис... канд. юрид. наук. – К., 1996; Іванов В.В. Взаємодія оперативних підрозділів органів внутрішніх справ і слідчого на досудових стадіях кримінального процесу: Автореф. дис... канд. юрид. наук. – К., 1998; Павлик П.М. Оперативно-розшукове

забезпечення розслідування злочинів у досудових стадіях кримінального процесу: Автореф. дис... канд. юрид. наук. – К., 1998.

3. Тертишник В.М. Проблеми теории и практики доказывания на досудебньїх стадиях современного уголовного процесса. – Сумы, 1995.

4. Овдеенко Н.І., Мельник В.П. Франция – Украйна: некоторые итоги Европейской встречи // Бюллетень по обмену опитом работы. – К., 1996. – № 119.

5. Брусницын Л. Обеспечение безопасности потерпевших и свидетелей. // Законность. – 1997.

6. Тертышник В.М. Уголовный процесс. – Х., 1999. – С. 205-206; Тертышник В.М. Научно-практический комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Украины. – Х., 1998.

7. Бандурка А.М. Правовое регулирование оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел // Бюллетень по обмену опытом работы. – К., 1995. – № 118.

М.Ю. Валуйская
кандидат юридических наук, доцент
(Национальная юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого)

ПРОБЛЕМА ПРИЧИН ОРГАНИЗОВАННОЙ ПРЕСТУПНОСТИ В АСПЕКТЕ ТЕОРИИ ПРИЧИННОСТИ В КРИМИНОЛОГИИ

Изучение причин преступности – один из важнейших элементов криминологической науки. При этом преступность в современной криминологической науке рассматривается как относительно массовое исторически изменчивое явление, обладающее свойствами общественной опасности, деструктивности, системностью, самовоспроизводимостью, отличающееся качественными характеристиками, несвойственными отдельным ее элементам и т.д.

Однако следует отметить, что подход к познанию преступности фактически не выходит за рамки исследования *совокупности преступлений.* Таким образом, системно-структурному аспекту не уделяется должного внимания, а изучение различий между целым и частью, всеобщим и единичным не получает надлежащего научного развития. То, что необходим качественно иной подход к исследованию причинности преступности роли и места этого феномена в развитии человеческой цивилизации, отчетливо просматривается на примере организованной преступности.

Проблеме организованной преступности посвящено немало научных трудов [1; 3; 4; 6; 7; 9 и др.]. Представляет интерес взгляд на современную организованную преступность как на постоянно мутирующий интрузивно-деструктивно-мимикрийный (ИДМ) объект исследования. Авторы предлагаемой позиции, используя технические термины "экструзия" (технологическая операция выдавливания пластического материала в свободное пространство через жесткие отверстия) и "интрузия" (процесс вдавливания пластического материала в пустоты между волокнами композиционного материала с последующим затвердеванием и образованием монолита), предлагают выделять экструзивную и интрузивную преступность [7, с. 68-78].

К экструзивной преступности относят криминальные явления, которые достаточно четко осознаются обществом как социально опасные, осуждаются и, образно говоря, экструдируются (выдавливаются) из общественных отношений существующей в обществе системой правовых институтов. Будучи "выдавленными" за пределы легального, эта часть преступности создает собственные отношения, формирует специфическую структуру, обзаводится традициями, порождает субкультуру. Этот вид преступности и все его атрибуты имеет ярко выраженный антисоциальный характер.

В отличие от экструзивной, интрузивная преступность проникает в легально существующие социальные институты, встраивается в их структуру и, используя властные рычаги, начинает играть существенную роль в правовых, финансовых, экономических и других общественных отношениях, постепенно формируя из "под себя". При этом сущность интрузивной преступности остается деструктивной: она извлекает криминальные доходы из разрушения экономических и социальных отношений, подрывая основы государственности, уничтожая духовные и моральные устои общества.

Наиболее опасными формами проявления деструктивных качеств современной организованной преступности является террористическая деятельность, транснациональные организации по торговле оружием, наркотиками и "живым товаром" (людьми, органами), развязывание военных конфликтов. Социальные потрясения, вызываемые указанными деяниями организованной преступности, открывают перед ней новые возможности для извлечения сверхприбылей, а потому одновременно являются и целью и средством ее действий.

Авторы предлагаемой концепции совершенно справедливо акцентируют внимание на одном из опаснейших свойств современной организованной преступности – ее мимикрийности, то есть нераспознаваемости для правового иммунитета социума и, как следствие, неуязвимости перед его правоохранительной системой.

Среди признаков организованной преступности как ИДМ-объекта можно выделить:

1. Ее генетическую связь с управленческими и экономическими структурами всех уровней (включая высшие эшелоны законодательной и исполнительной власти).

2. Реальную для ИДМ-преступности возможность влияния на формирование выгодного ей правового поля (в первую очередь в финансово-кредитной и инвестиционной сферах, которые способствуют совершенствованию многообразия механизмов криминального обогащения).

3. Повышенную сложность в доказывании преступного умысла и противозаконности деяний, совершенных руководителями преступных организаций, в рамках действующего уголовного и уголовно-процессуального законодательства.

4. В отличие от экструзивной ("классической") преступности, занимающейся запрещенными видами деятельности и криминальным контролем за легальной экономикой, ИДМ-преступность концентрирует свои усилия на дальнейшей интеграции в ключевые социальные институты, в результате чего происходит обогащение узкого круга лиц за счет обнищания широких слоев населения.

5. Чаще всего для получения криминальной прибыли ИДМ-преступностью используются: 1) изъятие средств из бюджета (так называемые нецелевые расходы), из производства (невыполнение обязательств по инвестированию предприятий), у отдельных граждан (невыполнение обязательств по возврату вкладов); 2) существенное занижение стоимости объектов недвижимости с последующей неоднократной их перепродажей.

ИДМ-преступность поднимает коррумпированность общественных отношений на качественно иной уровень, поскольку позволяет выводить из-под уголовной ответственности практически любое деяние путем воздействия на правоохранительный аппарат изнутри. Примером тому наиболее резонансные заказные убийства, исполнители и другие соучастники которых успешно избежали уголовного преследования.

К сожалению, на современном этапе развития общества противодействие преступности (особенно организованной!) не соответствует ни уровню ее технического обеспечения, ни масштабности. Организованная преступность, оформившись в достаточно масштабные иерархически структурированные блоки с жестко поддерживаемой дисциплиной, сконцентрировала в своем распоряжении огромные финансовые ресурсы. Преступная деятельность таких организаций приобретает все больший размах: на сегодняшний день они делят между собой сферы влияния в рамках определенных видов деятельности (в промышленности, политике, инфраструктуре и т.д.), но очень часто эта деятельность не ограничивается рамками одного государства и тяготеет к распространению своего "ареала" на несколько государств.

ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ У НАПРЯМКУ БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ

Организованная преступность очень быстро осваивает передовые методы управления, воздействия на людей с помощью новейших достижений науки, использует высокотехнологичное оборудование для проникновения в засекреченные базы данных. Организованная преступность как бы "отзеркаливает" структуры государственного аппарата, имея при этом тактическую цель слиться с ним, стратегическую – разрушить его, вытеснить, либо же полностью подчинить своему влиянию.

Масштабность организованной преступности – это не просто большие размеры. Это качественно новый вид преступности, для изучения которого необходимо переосмыслить методологию ее исследования. На сегодняшний день предлагается два подхода к изучению причинности в криминологии: 1) социологический, заключающийся в анализе крупных социальных явлений, с последующим вычленением криминологических детерминант и установлением их взаимосвязи с преступным поведением; 2) психологический, при котором априорно проводится анализ преступного поведения, выявления его генезиса на уровне причин и условий, способствующих совершению конкретного преступления [5, с. 3].

Для исследования причин организованной преступности более приемлем первый подход. Однако, необходимо учитывать, что традиционно криминологическому анализу подвергалась феноменальная сторона преступности, т.е. совокупность видовых разновидностей преступных деяний и отдельных преступных актов (явлений) в конкретных условиях времени и места. Для исследования организованной преступности такой подход является слишком ограниченным, поскольку ей имманентно присуща внутренняя системность и качественно новая для преступности интрузивная интеграция в легально существующие социальные институты. Наличие феномена организованной преступности диктует необходимость исследовать не только феноменальную сторону преступности, но и ее ноуменальный (сущностный) аспект. Категории сущность и явление являются первыми двумя ступенями тетрактиды Аристотеля, представляющий из себя своеобразный алгоритм исследования первопричинности, где первый элемент есть сущность или суть бытия вещи; второй – ее материя (субстрат); третий – то, "откуда начало движения"; и четвертый – благо ибо оно "есть цель всякого возникновения и движения" [2, с. 70].

Остановимся более подробно на сущности (сути) бытия преступности. Само понятие сущность означает смысл исследуемой вещи, то, что она есть сама по себе, в отличие от всех других вещей и в отличие от изменчивых состояний вещи под влиянием тех или иных ситуаций [8, с. 442]. Сущность определяется совокупностью наиболее значимых свойств вещи, ее наиболее устойчивых взаимосвязей и местом в различных системных измерениях.

Сущность неразрывно связана с явлением. В нем она находит свое воплощение в объективной реальности. Справедливым является утверждение о том, что сущность и явление переходят друг в друга: то, что в одно время (или в одном отношении) является сущностью, может в другое время (или в другом отношении) стать явлением. "Сущность является. Явление существенно" [8, с. 443]. Такая "подвижность" обусловлена внутренним противоречием: взаимосвязью и полюсностью сущности и явления, обеспечивающим онтогенетическое изменение вещи. Отсюда и диалектически противоречивый характер познания вещи на различных этапах ее развития и исследования.

В свете изложенного преступность необходимо понимать как надситуативную субстанцию, проявляющейся в совокупности реально существующих общественно опасных проявлений (преступлений), но, в то же время, характеризующаяся особенностями, обусловленными диалектическими различиями между сущностью и явлением.

Сущностный элемент первопричинности преступности имеет информационную природу, поскольку в обществе от причины к следствию передается не вещество или энергия, а, главным образом, информационная связь [5, с. 10]. Будучи опосредованной человеческим фактором, деструктивная информация является в объективную реальность, материализовавшись в общественно опасном деянии (преступлении). Исследования в данном направлении сопряжены с необходимостью расширения круга наук, используемых криминологией для познания своего предмета за счет присоединения технических дисциплин, что сопряжено с определенными сложностями. Однако, теоретическое и практическое значение продвижения научной мысли в данном направлении трудно переоценить, поскольку общественная опасность преступности (особенно организованной!) потенциально распространяется даже на те государства, где почти отсутствуют ее наиболее тяжкие проявления. И даже относительно благополучные страны могут пострадать от преступности извне, так как изоляция одного государства от остального мира в наше время не реальна.

Исследование преступления как явления в свете второго элемента аристотелевской тетрактиды с учетом энерго-информационных сущностных свойств преступности будет способствовать углублению познаний механизма преступного поведения и природы криминогенных свойств личности преступника. А постижение третьей и четвертой составляющих элементов первопричинности (начальной точки движения и конструктивного аспекта деструктивного по сути явления) может стать основой новой доктрины по предупреждению преступности, снижения ее уровня, успешного прогнозирования и установления реального контроля над ней.

Перечень использованных источников:

1. Антонян Ю.М. Криминология. Избранные лекции. – М.: Логос, 2004. – 448 с.
2. Аристотель. Соч. в 4-х т. – М.: Мысль, 1976. – Т. 1. – 550 с.
3. Гилинский Я.И. Криминология: Курс лекций. – СПб.: Питер, 2002. – 384 с.
4. Даньшин І.М. Усталені форми злочинності (кримінологічний нарис). – Х.: Акта, 2002. – 110с.
5. Кудрявцев В.Н. Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования: Учебное пособие. – М.: ФОРУМ – ИНФРА-М, 1998. – 216 с.
6. Лунеев В.В. Преступность XX века: мировые, региональные и российские тенденции. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – 912 с.
7. Овчинский А.С., Чеботарева С.О. Матрица преступности. – М.: Норма, 2006. – 112 с.
8. Философский словарь / Под ред. М.М. Розенталя и П.Ф. Юдина. – М.: Изд. полит. лит., 1963. – 544 с.
9. Шостко О.Ю. Організована злочинність в Україні: деякі питання боротьби з нею // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2004. – Вип. 68. – С. 91-101.

Ю.А. Гришин
кандидат юридических наук, доцент
доцент кафедры уголовного процесса и правосудия
(Луганский государственный университет внутренних дел)

О СИСТЕМЕ ПООЩРИТЕЛЬНЫХ УГОЛОВНО-ПРАВОВЫХ НОРМ ДЛЯ ЧЛЕНОВ ПРЕСТУПНЫХ СООБЩЕСТВ

Изучение мирового опыта борьбы с организованной преступностью свидетельствует о том, что одним из наиболее эффективных способов разоблачения преступных организаций является использование в этом процессе самих участников таких криминальных формирований. Стимулом к такому сотрудничеству с государством выступает как освобождение этих лиц от уголовного наказания, так и его смягчение.

В США, например, достаточно активно и весьма эффективно используется в этих целях институт "сделки с правосудием" [1]. Его действие, в частности, связано с закреплением в законодательстве страны так называемых иммунитетов "использования" и "сделки". Первый означает, что показания, данные свидетелем, не могут быть в дальнейшем использованы против него ни в каких процессуальных действиях, они также не могут быть

использованы для возбуждения уголовного дела. Иммунитет "сделки" предоставляет такому лицу полное освобождение от судебного преследования в связи с конкретным преступлением.

Именно благодаря действию указанных иммунитетов, в огромном большинстве случаев обвинению в США удается склонить к сотрудничеству членов преступных сообществ, которые, вступив с ним в сделку, активно разоблачают соучастников организованной преступной деятельности.

Современное украинское законодательство, в отличие от уголовного процесса США и некоторых других стран, не содержит норм, допускающих такого рода уголовно-правового компромисса в борьбе с преступностью. При этом, как нам представляется, оно не содержит и иных эффективных правовых форм стимуляции желания членов преступных сообществ давать показания против своих соучастников. С нашей точки зрения, это существенным образом затрудняет борьбу с организованной преступностью.

Однако необходимо отметить, что отечественный законодатель, учитывая сложность доказывания по групповым делам в условиях интрузивно-системного характера организованной преступности [2, с. 311], предпринимал конкретные шаги по введению в отечественную правовую систему аналогов норм, допускающих компромисс между государством и теми ее участниками криминальных сообществ, которые сотрудничали в его разоблачении. При этом им, в частности, не был взят курс на введение в законодательство страны института "сделки с правосудием", который традиционен для англосаксонской, а не континентальной системы права, к которой тяготеет правовая система нашей страны.

Так, в 1993 году Законом "Об организационно-правовых основах борьбы с организованной преступностью" в законодательство Украины было введено частичное или полное освобождение от уголовной ответственности и наказания участника преступной группировки, активно содействующего ее разоблачению. Законодатель предусмотрел применение такой нормы в отношении тех, кто "в процессе оперативно-розыскной деятельности, предварительного расследования или судебного рассмотрения дел содействует разоблачению организованных преступных группировок и совершенных ими преступлений, привлечению виновных к ответственности, возмещению ущерба физическим и юридическим лицам и государству" (п. 2 ст. 14 Закона).

Однако, данная норма так и не нашла своего применения в практике борьбы с организованной преступностью. И это вполне закономерно, так как законодатель не установил механизма реализации данной нормы закона путем введения соответствующих новелл в уголовное право и уголовно-процессуальное законодательство, которые практически не содержали предписаний, позволяющих в нормативно-правом порядке освобождать от

уголовной ответственности определенного участника преступного сообщества путем частичного или полного прекращения обвинения.

Например, до введения в действие нового Уголовного кодекса Украины (2001 года) не допускалось прекращение уголовного преследования по отдельным эпизодам организованной преступной деятельности при частичном сохранении обвинения отдельных ее участников на основании ст.ст. 7-10 УПК Украины. В этих статьях были закреплены нормы, позволяющие принимать решения, связанные с освобождением от уголовной ответственности вследствие изменения обстановки, в связи с привлечением лица к административной ответственности, передачей материалов дела на рассмотрение товарищеского суда, применением к несовершеннолетнему принудительных мер воспитательного характера и передачей лица на поруки общественной организации или трудовому коллективу. Такая уголовно-процессуальная практика в тот период была вполне объяснима.

Частичное прекращение уголовного преследования свидетельствовало о том, что обвиняемый не перестал быть общественно опасным и не мог быть исправлен и перевоспитан без применения мер уголовного наказания (ст.ст. 50-51 УК Украины), т.е. без тех условий, которые обязательны для применения ст.ст. 7-10 УПК Украины.

Таким образом, оставляя в силе часть обвинения, следователь, прокурор или суд были не вправе прекращать уголовное преследование в отношении другой части, ссылаясь при этом на основания, предусмотренные ст.ст.7-10 УПК Украины.

Полное прекращение обвинения в отношении определенного участника преступного сообщества в рассматриваемый период также исключалось. Это было обусловлено, прежде всего, несовершенством действовавшего института соучастия лиц применительно к преступной деятельности (ст. 19 УК). Связанные с ним нормы закона, регламентирующие прекращение уголовного дела, были также ориентированы на совместное участие двух и более лиц применительно к отдельно взятому преступлению. По существу их конструкция формально исключала применение содержащихся в них норм в отношении участников деятельности, носящей характер групповой, так как практически не предусматривала возможности мотивированной оценки социальных черт преступной деятельности и личности каждого обвиняемого. Это наглядно проявлялось, в частности, в том, что, определяя перечень обстоятельств, влияющих на определение степени общественной опасности и личности обвиняемых (ст.ст. 40-41 УК Украины), законодатель не увязывал их с характером и степенью участия лиц в деятельности преступного сообщества (ч. 7 ст. 19 УК Украины).

Теперь вполне очевидно, что в тот период с позиции действующего УК Украины для квалификации действий как соучастия в преступной деятель-

ности группового характера не столь уж и важно было установить общую связь обвиняемых вне ее зависимости от конкретных эпизодов преступной деятельности. Это означало не что иное, как подмену законодателем психологической характеристики преступного сообщества ее вариантами для конкретных действий обвиняемых, т.е., по сути, соучастие в преступной деятельности подменялось соучастием в преступлении.

Следователь, не имея возможности мотивированно охарактеризовать действия и личность членов преступного сообщества с позиции их социальной оценки, по существу был лишен и права обоснованно применять соответствующие нормы закона, предусматривающие прекращение уголовного преследования тех, кто не представлял общественной опасности. Это значительно ограничивало возможности следователя, прокурора и суда дифференцированно подходить к решению вопроса об ответственности лиц, являющихся членами преступных сообществ.

Прошло более 13 лет, однако, возможность применения обозначенной правовой меры, закрепленной в Законе "Об организационно-правовых основах борьбы с организованной преступностью" по существу так и не появилось.

Прежде всего, не изменил анализируемой ситуации в законодательной сфере борьбы с организованной преступностью новый Уголовный кодекс Украины (2001 года), при разработке проекта которого учеными и практиками высказывались обоснованные предложения относительно целесообразности введения в уголовное законодательство страны различных поощрительных норм в отношении участников преступных сообществ, активно способствовавших его разоблачению [3]. К сожалению, многие из них так и не нашли законодательного закрепления.

В настоящее время УК Украины по существу содержит такие нормы, но носят они характер бессистемных, внутренне несогласованных предписаний ограниченного диапазона правового действия. Эти нормы предусматривают возможность принятия решений о частичном или полном освобождении от уголовного наказания или смягчения наказания в отношении весьма ограниченного круга участников организованной преступной группы или преступной организации (пп. 3 и 4 ст. 28 УК), с которыми можно встретиться в практике борьбы с организованной преступностью лишь теоретически. Это ограничивает правовые возможности правоохранительных органов по противодействию организованной преступности.

Так, содержащиеся в действующем уголовном законодательстве варианты освобождения от уголовной ответственности, связанные с социальной переориентацией личности (ст. 45 УК – в связи с действенным раскаянием, ст. 46 УК – в связи с примирением виновного с потерпевшим, ст. 48 УК – в связи с изменением обстановки), предполагают совершение лицом преступ-

лений небольшой или средней тяжести. А это исключает возможность их применения в отношении участников преступных сообществ даже при наличии известного условия их прямого дублирования законодателем в ст.ст. 7, 7-2 и 8 УПК Украины.

Во-первых, введение данной нормы в Уголовный кодекс, обусловлено целью эффективной борьбы государства с преступлениями невысокой степени общественной опасности без применения уголовного наказания, что вполне логично с точки зрения глобального действия института освобождения от уголовной ответственности, который учитывает возможность и предоставляет шанс социальной переориентации личности преступника.

Во-вторых, в Особенной части УК Украины нет ни одного состава преступления небольшой или средней тяжести, в котором бы в качестве квалифицирующего признака было предусмотрено его совершение организованной группой лиц.

В-третьих, п. 2 ст. 67 УК Украины "Обстоятельства, отягчающие наказание" относит совершение преступления организованной преступной группой или преступной организацией к числу таких социальных свойств (обстоятельств) события преступления, которые увеличивают степень его общественной опасности и отягчают наказание.

С нашей точки зрения, не разрешает рассматриваемую проблему освобождения от уголовной ответственности обозначенных лиц и ч. 2 ст. 255 УК Украины "Создание преступной организации". Содержащиеся в ней предписания предусматривают освобождение от уголовной ответственности того участника преступной организации, который, не будучи ее руководителем или организатором, добровольно заявил о создании преступной организации или участии в ней и активно способствовал ее раскрытию.

Вместе с тем, такие нормативные правила могут действовать только в отношении тех лиц, которые, вступив в преступную организацию, не принимал участие в совершении ее членами преступлений. Этот вывод основан на сопоставительном анализе указанного положения и предписаний ч. 1 ст. 255 УК Украины, которая четко разграничивает такие действия, связанные с созданием и деятельностью преступной организации, как "участие в преступной организации" и "участие в преступлениях, совершаемых такой организацией".

Представляется, что такая позиция законодателя логически вытекает из содержания ч. 2 ст. 30 УК Украины. Согласно данной норме участники преступной организации подлежат уголовной ответственности за преступления, в подготовке и совершении которых они участвовали, независимо от той роли, которую выполняли в преступлении. Однако, как показывает анализ практики борьбы с организованной преступностью, категория участников преступных организаций, указанная в ней, не может оказать дейст-

венной помощи в раскрытии деятельности преступной организации, так как они, как правило, не играют в ней существенной роли.

По нашему мнению, данная норма закона не основана на знаниях ее разработчиками современной теории и практики борьбы с организованной преступностью. В частности, она абсолютно не учитывает особенностей психологической и организационной характеристик современных преступных сообществ (4, 287-288), в которых социальная проверка ее потенциальных участников со стороны организаторов и руководителей осуществляется именно через совершение различного рода тяжких преступлений.

В контексте изложенного, целесообразно акцентировать свое внимание и на анализе положений ст. 43 УК Украины, согласно которой выполнение специального задания по предупреждению или раскрытию деятельности организованной группы или преступной организации одним из ее участников признается законодателем обстоятельством, исключающим преступность деяния. Такое обстоятельство по смыслу п. 2 ст. 6 УПК Украины выступает в качестве основания для прекращения уголовного дела.

С нашей точки зрения, редакция данной статьи крайне ограничивает возможности государства в привлечении к сотрудничеству участников преступных организаций, так как действие ст. 43 УК Украины распространяется лишь на деяния, совершенные такими лицами после дачи согласия на сотрудничество. Это не исключает привлечение их к уголовной ответственности за ранее совершенные деяния, даже при условии оказания государству содействия по разоблачению деятельности преступного сообщества.

Интересно отметить, что разработчики первого Судебно-практического комментария к Уголовному кодексу Украины по существу подтверждают отсутствие в стране практики применения положений ст. 43 УК в производстве по уголовным делам [5, с. 60].

С нашей точки зрения, учитывая такое состояние уголовного закона, необходимо включить в Общую часть Уголовного кодекса поощрительную норму, предусматривающую смягчение наказания для лиц, вступивших в организованную преступную группу или преступную организацию и совершивших в их составе преступления, а затем содействовавших ее разоблачению (в том числе и путем выполнения специального задания).

Учитывая разветвленный характер деятельности преступных сообществ, их стремление влиять на судебный корпус при принятии решений по уголовным делам, а также степень его коррумпированности, крайне важно жестко регламентировать законодательную процедуру принятия такого рода решений.

В конструкции такой поощрительной нормы целесообразно четко обозначить условия (например, добровольность дачи показаний, их правдивость) и порядок применения предписания, сориентированный на харак-

тер и степень участия лица в преступной организации, а также характер и степень общественной опасности совершенных им в ее составе деяний.

В теории уголовного права фактически признано, что санкции статей Уголовного кодекса представляют собой не что иное, как отражение общественной опасности деяния. Это, по существу, признает и законодатель, дифференцируя, в частности, степень таких уголовно-правовых последствий в отношении тех участников преступных организаций, которые совершили особо тяжкое преступление, выполняя специальное задание (ч. 3 ст. 43 УК Украины).

Основываясь на этом положении, необходимо предусмотреть, чтобы в поощрительной норме содержались аналогичные положения, закрепляющее право суда на смягчение наказание в пределах, строго установленных Уголовным кодексом. Вопрос такого характера окончательно должен решаться судом только в зависимости от степени тяжести преступлений, совершенных лицом в составе преступного сообщества. Такая мера явилась бы существенным стимулом к сотрудничеству участников преступных формирований с правоохранительными органами.

И последнее. Общеизвестно, что связь и взаимная обусловленность уголовного процесса и уголовного права тесна и неразрывна. Они неотделимы друг от друга, так как через уголовный процесс находит свое осуществление и применение уголовно-материальное право.

Вполне очевидно, что с этой позиции несовершенство обозначенных правовых норм Уголовного кодекса Украины, служащих ориентиром для реформирования института прекращения уголовных дел, затрудняет разработку проекта нового Уголовно-процессуального кодекса.

Именно поэтому разработчики действующего проекта УПК [6], абстрагировано определяя пути усовершенствования уголовно-правовых норм, регламентирующих освобождение от уголовной ответственности членов преступных сообществ или ее смягчения, вынуждены отказаться от разработки предложений относительно оснований и уголовно-процессуального порядка прекращения уголовного преследования лиц, участвующих в организованной преступной деятельности (глава 26).

Перечень использованных источников:

1. Сейкора Д.И. Особые вопросы, решаемые при рассмотрении дел с участием присяжных // Международное сотрудничество в борьбе с организованной преступностью. Материалы международной научно-практической конференции. – СПб., 1997. – 27-29 мая.

2. Овчинский С.С. Оперативно-розыскная информация / Под ред. А.С. Овчинского и В.С.Овчинского. – М.: ИНФРА-М, 2000.

3. См. напр.: Усатий Г.О. Сутність кримінально-правового компромісу та його можливості // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 1999. – № 1; Шаронов С.Ш. Рэкет в условиях многоукладной экономики // Прокурорская и следственная практика. Орган генеральных прокуроров стран СНГ. – 1997. – № 1.

4. См. напр.: Лунев В.В. Преступность XX века. Мировой криминологический анализ. – М., 1997.

5. Судово-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Упорядник і автор передмови М.І. Хавронюк. – К.: Юрисконсульт. – 2006.

6. Кримінально-процесуальний кодекс України // Проект №3456дП від 18.11.2005 р., підготовлений народними депутатами Мойсиком В.Р., Бандуркою О.М., Вернидубовим І.В. та ін.

О.В. Темніков
заступник начальника кафедри кримінального процесу та правосуддя
(Луганський державний університет внутрішніх справ)

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ ПО БОРОТЬБІ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ

Закон України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" від 30 червня 1993 року визначив систему органів, які здійснюють та беруть участь у цьому напрямку державної діяльності. Стаття 11 названого закону встановлює межі компетенції спеціальних підрозділів органів внутрішніх справ і Служби безпеки України по боротьбі з організованою злочинністю. Зокрема, визначаючи матеріально-правову базу такої діяльності, вказується, що вона повинна здійснюватися на основі законів України "Про міліцію", "Про службу безпеки України", "Про оперативно-розшукову діяльність", Кримінально-процесуального кодексу та інших законів України.

Не буде перебільшенням стверджувати, що боротьба зі злочинністю, а тим більше організованою, нерідко пов'язана з активною протидією, як із боку організованих кримінальних угруповань, так і з боку окремих злочинців. Найчастіше проявами такої протидії є намагання вплинути на службових осіб, які ведуть процес, суб'єктів, які мають свій інтерес у справі, а іноді й на тих, що виконують у ньому допоміжну роль (свідки, експерти, перекладачі тощо), із метою примушення їх до вчинення дій на користь заінтересованих осіб.

У зв'язку з цим було б доцільно розглянути деякі аспекти удосконалення українського законодавства щодо забезпечення ефективної діяльності підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю в контексті захисту осіб, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність і осіб, які залучені до виконання завдань кримінального судочинства.

Пошук правди й справедливості – це нелегка справа, яка часто включає в себе елементи ризику. Як висловлювався у свій час відомий французький письменник і філософ Вольтер: "Повідомляти істину, пропонувати щось корисне для людей це правильний спосіб викликати переслідування".

Раніше цій проблемі законодавцем приділялося вкрай мало уваги і тільки після набуття Україною незалежності була прийнята низка законів, спрямованих на створення сприятливих умов для здійснення правосуддя, виконання правоохоронними органами покладених на них обов'язків та забезпечення надійного захисту суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності від тиску, погроз та інших протиправних посягань при виконанні ними своїх службових і громадянських обов'язків[1]. Проте кримінально-процесуальної форми ці закони набули лише в 2000 році, коли КПК України був доповнений п'ятьма новими статтями (52^1-52^5), що передбачали функціонування спеціального механізму забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві[2].

Найактуальніші питання практичного застосування заходів забезпечення безпеки вказаних осіб, знайшли своє часткове вирішення в постанові Пленуму Верховного Суду України № 10 від 18 червня 1999 року "Про застосування законодавства, що передбачає державний захист суддів, працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у судочинстві"[3].

Отже, як убачається, вітчизняний законодавець питанню захисту суб'єктів кримінального судочинства приділяє достатню увагу та під таким захистом розуміє здійснення правоохоронними органами правових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, житла, здоров'я та майна цих осіб від протиправних посягань, із метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя.

---

[1] Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1994. – № 11. – Ст. 50; Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1994. – № 11. – Ст .51.

[2] Кримінально-процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 1961. – № 2. – Ст.15.

[3] Про застосування законодавства, що передбачає державний захист суддів, працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у судочинстві: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 10 від 18 червня 1999 р. // Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах (1973-2004): Офіційне видання / За заг. ред. В. Т. Маляренка. – К., 2004.

На жаль, у спеціалізованій літературі, законодавчих і відомчих актах немає більш-менш сталого визначення поняття забезпечення безпеки учасників оперативно-розшукової діяльності, а тому, проводячи аналогію з наведеним раніше законодавчим тлумаченням забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві та на підставі системного аналізу чинного законодавства[1], можна стверджувати, що "забезпечення безпеки учасників ОРД" – це передбачена законом діяльність відповідних державних органів спрямована на досягнення стану безпеки учасників оперативно-розшукової діяльності, яким загрожує небезпека внаслідок виконання ними своїх службових обов'язків або співпраці з оперативно-розшуковими органами.

Наслідками існування такої небезпеки є, наприклад, неможливість виконання суб'єктами ОРД своїх функцій та завдань такої діяльності.

У статті 3 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" закладена серйозна соціально-правова захисно-попереджуюча норма, коли підставою застосування заходів безпеки щодо певних категорій осіб є відповідні закони і підзаконні акти – наприклад, Закон від 23 грудня 1993 р. "Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів", відповідно до ст. 2 якого, окрім інших перелічених там осіб, захисту держави підлягають й особи, які безпосередньо беруть участь в оперативно-розшуковій діяльності.

Пункт 8 ст. 8 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" надає право здійснювати оперативно-розшукову діяльність у формі проникнення в злочинну групу негласного працівника оперативного підрозділу чи особи, яка співробітничає з таким працівником або оперативним підрозділом відповідних державних органів (зрозуміло при наявності передбачених у цьому законі підстав).

Не дивлячись на те, що така діяльність у певних випадках може мати формальні ознаки злочинну, враховуючи особливості умов діяльності зазначених осіб і необхідність їх глибокої конспірації, порушення якої може призвести до реальної загрози їх здоров'ю й навіть життю, ч. 1 ст. 43 Кримінального кодексу України, при зазначених у ній умовах (якщо особа виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їх злочинної діяльності), визначає таку діяльність як обставину, що виключає злочинність діянь суб'єктів ОРД.

---

[1] Про організаційно-правові засади боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30 червня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 35. – Ст. 358; Про розвідувальні органи України: Закон України від 22 березня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 19. – Ст. 94; Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303; Про державну таємницю: Закон України від 21 січня 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 16. – Ст. 93.

Однак, такий правовий захист суб'єктів ОРД, на наш погляд, є умовно – вузьким й, безперечно, недостатнім.

Дане положення справ ставить декілька теоретично-практичних запитань, наприклад, таких, як: а якщо у зв'язку зі спірною кваліфікацією діяння або ж судовим рішенням (об'єктивно чи через правову помилку) така група не буде визнана організованою чи організація злочинною; а якщо суб'єкт ОРД виконував певні оперативно-розшукові дії з тією ж метою, але, не беручи участь у злочинній організації чи організованій групі та викрив при цьому небезпечного злочинця, винного в учиненні одного чи декількох злочинів, що відносяться до такої категорії тяжких або особливо тяжких; а якщо уповноважена на це особа виконувала не так зване "спеціальне завдання" (до речі законодавчого визначення та однозначного тлумачення якого на теперішній час поки не існує), але ж здійснювала свої оперативно-розшукові функції з метою попередження чи розкриття злочинної діяльності окремих осіб або груп і в результаті такої діяльності вимушена була заподіяти шкоду чимось право охоронюваним інтересам?!

Гадаймо, що в зв'язку із цим доцільно було б скорегувати ст. 43 КК України наступним чином:

по-перше, змінити існуючу назву цієї статті замінивши її на таку: "Умови звільнення від кримінальної відповідальності суб'єктів, які відповідно до закону виконують спеціальні завдавання уповноваженого на це органу чи посадової особи з метою попередження таких, що готуються чи розкриття вчинених злочинів";

по-друге, ч. 1 ст. 43 КК викласти в наступній редакції: "Не є злочином вимушене заподіяння шкоди право охоронюваним інтересам особою, яка відповідно до закону виконувала спеціальне завдавання уповноваженого на це органу чи посадової особи з метою попередження таких, що готуються чи розкриття вчинених злочинів";

по-третє, з ч. 2 цієї ж статті виключити слова " у складі організованої групи чи злочинної організації".

Подібної точки зору щодо удосконалення правового захисту суб'єктів ОРД додержуються й деякі фахівці в галузі кримінального права, зокрема, Фріс П.Л., який вважає за доцільне розширення правил, передбачених цією кримінально-правовою нормою, на всі випадки залучення гласних і негласних працівників правоохоронних органів для вирішення завдань по боротьбі зі злочинністю.

В продовження наведених пропозицій щодо реформування кримінального законодавства, яке стосується захисту суб'єктів ОРД, необхідно зазначити, що правозастосовча практика свідчить про те, що оперативні працівники, у силу специфіки своєї діяльності, не завжди добре обізнані в нормах кримінального та кримінально процесуального законодавства, які, за своєю

сутністю, виступають як загальні по відношенню до спеціальних норм, що містяться в базовому Законі "Про ОРД" та інших нормативних актах. Зважаючи на це та з метою уникнення можливих помилок і конфліктних ситуацій у слідчо-прокуросько-судовій практиці в плані неоднозначного тлумачення (розуміння) термінів "спеціальне завдання", "вимушене заподіяння шкоди", "правоохоронювані інтереси особи"[1] та їх застосування уповноваженими на це органами та посадовими особами при конкретизації ознак юридичного складу правомірності чи неправомірності дій суб'єктів ст. 43 КК України, було б непогано, скоріш за все на законодавчому рівні, роз'яснити ці поняття.

Окрім того, вважаймо за необхідне доповнити "спеціалізоване" українське законодавство, зокрема, Закон "Про ОРД", правовою нормою, яка б мала наступний зміст: "Особа, яка відповідно до закону здійснює оперативно-розшукову діяльність, не може бути притягнута до кримінальної відповідальності, окрім випадків якщо в результаті такої діяльності нею був скоєний навмисний особливо тяжкий злочин, поєднаний з насильством над потерпілим, або навмисний тяжкий злочин, пов'язаний зі спричиненням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому або настанням інших тяжких або особливо тяжких наслідків".

Системний аналіз чинного законодавства про ОРД свідчить про те, що підлягає корегуванню – уточненню й пункт 8 статті 8 вказаного закону, що надає право оперативним працівникам і особам, які з ними співробітничають здійснювати проникнення в злочинну групу " … зі збереженням у таємниці достовірних даних щодо їх особистості" – у цьому контексті він, після наведених слів має бути доповнений аналогічним наведеному вище словосполученням, тобто: "…окрім випадків якщо в результаті такої діяльності нею був скоєний навмисний особливо тяжкий злочин, поєднаний з насильством над потерпілим, або навмисний тяжкий злочин, пов'язаний з спричиненням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому або настанням інших тяжких або особливо тяжких наслідків".

В той же час, якщо у зазначеному вище контексті проаналізувати Закон України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю", зокрема, статтю 13, то неозброєним оком можна побачити, що зміст п. 3 цієї норми права, а точніше теза про те, що "негласний співробітник *не несе відповідальності за завдані ним шкоду* або збитки, якщо його дії були необхідні для виконання доручення" не узгоджується (чи прямо протиричить) згадуваній нами ст. 43 КК України. На нашу думку таке

---

[1] Ю. Мантуляк. Визначення змісту правоохоронюваних інтересів у ст. 43 КК України через призму рішення Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 р. // Право України. – 2005. – № 7. – С. 106-109.

положення справ сталося тому, що можливо законодавець, у цьому випадку, в поняття "завданої шкоди" вкладав якийсь інший, не кримінально-правовий зміст, або просто не скорегував вказану норму права, після прийняття в 2001 році нового Кримінального кодексу України. У цьому плані навіть Закон України "Про розвідувальну діяльність", який дуже ретельно виписує правові норми про захист своїх співробітників, праця яких у своїй більшості пов'язана з оперативно-розшуковою діяльністю, а також осіб, які з ними співпрацюють у ч. 2 ст. 19 зазначає, що перевищення ними своїх повноважень при застосуванні засобів фізичного впливу, спеціальних засобів та вогнепальної зброї тягне за собою відповідальність, встановлену законом.

Слід також відзначити, що оперативно-розшукові правовідносини, що виникають з приводу діяльності відповідних органів, направленої на виконання певного, встановленого законом кола завдань, як правило, кореспондують кримінально-процесуальним правовідносинам і дуже часто в них трансформуються. Але, як наслідок перетворення оперативно-розшукових відносин у кримінально-процесуальні виникає проблема захищеності оперативних джерел – фізичних носіїв інформації.

Ця проблема є складовою загальнодискусійних проблем легалізації результатів ОРД і обумовлюється непохитним постулатом кримінально-процесуальної доктрини, що унеможливлює використання у кримінальному судочинстві доказів, джерело яких не відоме (ч. 3 ст. 68 КПК України). Так, зіштовхнувшись з необхідністю захисту свідків, у якості яких у кримінальному судочинстві повинні виступати першоджерела інформації, а отже, як гласні так і негласні співробітники правоохоронних органів, дані про яких небажано розголошувати, правозастосовувачі постають перед дилемою, чи легалізувати "свого" дуже важливого свідка для вирішення завдань кримінального судочинства та забезпечити й його захист правовими засобами, чи ні, ризикуючи при цьому втратити важливі докази та розхитати доказову базу в кримінальній справі.

У зв'язку із цим деякі правознавці зазначають, що надавати для використовування оперативну інформацію слід тільки тоді, коли її неможливо одержати в результаті проведення слідчих дій, наприклад, обшуку. Із другого боку, надавати слід тільки офіційну (не конфіденційну) інформацію або інформацію, якій може бути наданий статус не конфіденційної без шкоди для негласних і інших співробітників оперативних підрозділів, у випадку якщо можливе забезпечення безпеки такої особи і роботи оперативного підрозділу в цілому[1].

---

[1] Макаренко Є.І., Тертишник В.М., Лобойко Л.М., Ліпинський В.В., Шиян А.Г. Дізнання в міліції та митних органах: Навчальний посібник. – Дніпропетровськ: Ліра ЛТД. – 2003. – С. 173.

Безперечно, що чинне законодавство України надає учасникам кримінального судочинства широке коло можливостей для волевиявлення та реального застосування в разі потреби різноманітних заходів щодо їх захисту (від закритого судового розгляду, зміни місця навчання, роботи й навіть зовнішності до заборони розголошення даних про особу). У той же час, слід мати на увазі, що в аналізованому нами контексті, це є специфічний свідок, який виконує покладені на нього завдання, як правило, у специфічних умовах, специфічними методами та засобами, а, отже, їм приходиться давати показання, так чи інакше пов'язані зі змістом, планами, організацією, формами, методами, засобами та результатами оперативно-розшукової діяльності, тобто розголошувати інформацію яку законодавець відносить до державної таємниці.

На сьогоднішній день в світі одним з ефективних та важливих засобів у боротьбі зі злочинністю є різноманітні програми захисту свідків.[1] Більш того ст. 5 Керівних принципів, щодо ролі осіб, які здійснюють судове переслідування, прямо констатує, що вони та їхні сім'ї забезпечуються фізичним захистом з боку влади в тих випадках, якщо існує загроза їхній небезпеці через виконання функцій зі здійснення судового переслідування[2].

У той же час слід констатувати й те, що ними передбачені досить громіздкі, організаційно та фінансово складні процедури, запровадження яких, з урахуванням сучасного стану національної економіки, є досить проблемним, а тому об'єктивно постає потреба в удосконаленні вже існуючої нормативно-правової бази шляхом оптимізації впроваджених правозахисних механізмів. У зв'язку із цим уважаємо за доцільне тезово з акцентувати увагу на деяких міркуваннях.

Так, надавши суду можливість провадити закритий розгляд справи в разі коли цього потребують інтереси безпеки осіб узятих під захист (див. ч. 2 ст. 20 КПК України), законодавець аж ніяк не опрацював механізм використання в доказуванні показань осіб, які конфіденційно співпрацюють з оперативними підрозділами, результатом чого стає відмова негласних співробітників, свідчення яких у багатьох випадках могли посприяти встановленню об'єктивної істини по кримінальній справі, з'являтися в судове засідання чи зовсім давати офіційні показання в справі.

Здається практично виправданим з метою конспірації та забезпечення правового захисту відповідних суб'єктів передбачити використання відео-

---

[1] Термін "свідок" в них, як правило, застосовується у широкому розумінні і стосується усіх категорій осіб, які співпрацюють із системою правосуддя.

[2] Ухвалені восьмим Конгресом Організації Об'єднаних Націй з попередження злочинності і поводженню з правопорушниками (Гавана, Куба, 27 серпня – 7 вересня 1990 р.) // Права людини: Збірка міжнародних угод. Том 1. Універсальні угоди. Організація Об'єднаних Націй. – Нью-Йорк, Женева, 1994.

запису їх показань, приховавши при цьому їх зовнішній вигляд. Відеозапис допиту після відповідного оформлення та за умови неможливості такого свідка предстати перед судом цілком може бути прийнятий ним як доказ. Такий шлях дав би можливість фактично виключити загрозу негативних наслідків участі в кримінальному судочинстві осіб, які раніше були суб'єктами оперативно-розшукових відносин. Інший варіант – проведення судом допиту таких свідків виключно в режимі конференсзв'язку (з іншого приміщення із застосуванням технічних засобів), але необхідною умовою й у цьому випадку повинно стати правило про приховування зовнішніх даних особи та створення акустичних перешкод для виключення ідентифікації її голосу.

У відповідності зі статтею 300 КПК України з метою забезпечення безпеки свідка його допит може бути проведений судом у відсутності підсудного. Однак у залі суду можуть залишатися при цьому захисник підсудного та інші заінтересовані особи, що не виключає можливості розшифрування свідка, який раніше співпрацював з органами, які ведуть боротьбу з організованою злочинністю (здійснював оперативно-розшукову діяльність), а тому має право на існування небездоганна, на нашу думку, точка зору науковців, котрі ставлять питання про законодавчу регламентацію такого роду допитів тільки виключно складом суду, навіть у відсутності державного обвинувача та захисника[1].

Слід також здійснити законодавче опрацювання питання щодо можливості надання показань від імені фізичних джерел інформації (свідоцтво зі слів) посадовою особою – представником органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність (до речі, по цьому шляху вже частково пішов російський законодавець, зазначивши в ч. 7 ст. 164 КПК РФ, що слідчий має право залучити до участі в будь-якій слідчій дії посадову особу такого органу).

Таким чином, законодавча регламентація вказаних вище положень та удосконалення чинного законодавства повинна більш ефективно сприяти виконанню як завдань оперативно-розшукової діяльності, так і завдань кримінального судочинства с одночасним забезпеченням прав і законних інтересів оперативних працівників і осіб, які залучаються до сфери боротьби з організованою злочинністю.

---

[1] Жук О.Д. Уголовное преследование по уголовным делам об организации преступных сообществ (преступных организаций). – М.: ИНФРА-М., 2004. – С. 153.

О.І. Литвинчук
старший викладач кафедри кримінального процесу та правосуддя
(Луганський державний університет внутрішніх справ)
О.М. Мартинов
начальник відділу слідчого управління
(УМВС України в Луганській області)

ЩОДО ЗАКОНОДАВЧИХ ПЕРЕШКОД БОРОТЬБІ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ

Піклуючись до неухильного дотримання прав осіб, що вчинили злочини, встановлюючи нові гарантії від можливого "беззаконня" правоохоронних органів, законодавець зовсім забув про основне завдання кримінального судочинства, як "швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування Закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності...". Нами вже розглядалися актуальні проблеми дотримання процесуальних строків при ознайомленні обвинуваченого і його захисника з матеріалами кримінальної справи при закінченні досудового слідства[1]. Однак навіть ці проблеми для практиків здаються незначними в порівнянні з тими, що створені Законом України "Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України щодо оскарження ухвали про порушення кримінальної справи", який вступив у дію 18 січня 2007 року. Тут доречно привести висловлювання слідчого в особливо важливих справах Генеральної прокуратури України О. Гарника: "До наявних способів "розвалу" кримінальних справ додався ще один потужний інструмент – набагато ефективніший і універсальніший, ніж будь які інші"[2].

Наведемо лише деякі проблеми, що виникли з прийняттям вищевказаного Закону.

Згідно до ч. 4 і 8 ст. 236^8 КПК України суддя вправі на час розгляду скарги на постанову про порушення кримінальної справи зупинити слідчі дії. У практиці слідчих підрозділів УМВС України в Луганській області вже неодноразово складалася ситуація, коли внаслідок реалізації оперативно-розшукових заходів у відношенні злочинної групи порушувалася кримінальна справа, велика кількість підозрюваних затримувалася в порядку передбаченому ст. ст. 106, 115 КПК України, а їхні захисники, реагуючи на це,

---

[1] Литвинчук А.И. Проблемные вопросы участия суда в ходе дознания и досудебного следствия // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС ім. 10-річчя незалежності України. – 2004. – № 1. – С. 148-154.

[2] Гарник О. Слідство. Діагноз – параліч // Дзеркало тижня. – 2007. – № 7 (636). – 24 лютого – 2 березня.

подавали скарги на постанову про порушення кримінальної справи. Слідчий у термін 72 години зобов'язаний затриманим підозрюваним (обвинуваченим) обрати запобіжний захід, але він не може цього зробити, тому що суддя, який розглядає скаргу, зупинив слідчі дії. Що залишається робити слідчому? Звільняти всіх учасників злочинної групи, що вчинили тяжкі й особливо тяжкі злочини? Виходу з настільки парадоксальної ситуації КПК не передбачає.

Як відомо, на початковому етапі розслідування кримінальних справ у відношенні організованих злочинних груп як у слідчого, так і оперативних співробітників, має значення кожна година, оскільки будь-яке зволікання може негативно відбитися на остаточних результатах досудового слідства. При цьому в статтях 236^7 і 236^8 не вказано хто ж повинен нести відповідальність за втрату доказів у зв'язку зі змушеним 5-ти денним "простоєм" у провадженні слідчих дій.

Розглянемо зміст ч. 14 ст. 236^8 КПК України, де зазначено: "Під час судового розгляду скарги сторони мають право ознайомитися з матеріалами, які обґрунтовують порушення кримінальної справи, та вимагати їх оголошення у судовому засіданні". Зазначена норма прямо суперечить ч. 1 ст. 121 КПК України, що дозволяє розголошувати дані досудового слідства тільки з дозволу слідчого або прокурора. Навіть якщо абстрагуватися від принципу таємниці досудового слідства, зовсім незрозуміло, як можна ефективно боротися з організованою злочинністю, якщо учасники ОЗГ законним способом, за допомогою суду, у будь-який момент розслідування вправі отримати інформацію про ті джерела даних, що використовуються для "викриття" угруповання? З огляду на той факт, що сигнал про вчинений злочин на стадії порушення кримінальної справи зазначеної категорії найчастіше перевіряється шляхом проведення оперативно-розшукових заходів, то виходячи зі змісту аналізованої статті, осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності, а також потерпілих (заявників) необхідно ознайомити і з цією, отриманою оперативними підрозділами секретною інформацією.

Рішення судді місцевого суду про скасування постанови про порушення кримінальної справи (навіть при подачі апеляції) підлягає негайному виконанню. При цьому повинні бути скасовані всі обмеження щодо підозрюваних (обвинувачених), повернуті вилучені предмети і документи. Отже, якщо навіть апеляційний суд скасує рішення судді місцевого суду, продовжувати розслідування кримінальної справи буде вкрай важко, а якщо справа порушена у відношенні організованої злочинної групи – практично безглуздо. За час "тяганини" з апеляцією, у кращому випадку, будуть знищені всі сліди злочину; у гіршому – потерпілі зі свідками; не виключений і вплив на співробітників правоохоронних органів.

Для наочного відображення наступної проблеми, розглянемо постанову одного з районних судів Луганської області (оскільки на постанову подана апеляція, з метою збереження таємниці досудового слідства дані щодо суду, учасників процесу та номер справи розголошувати не будемо). Однією з підстав для скасування постанови про порушення кримінальної справи послужило те, що слідчий її порушив за фактом, а не у відношенні особи, хоча очевидці вказували на дану особу, як на ту, що вчинила злочин. Крім того, на думку судді, рішення слідчого недостатньо мотивоване. Таким чином, за неякісно складений процесуальний документ, суд звільняє осіб, що вчинили тяжкі злочини від кримінальної відповідальності. Хіба таке припустимо в правовій державі? Як пояснити потерпілій стороні, чому справа знаходиться в архіві суду та її ніхто не буде розслідувати? Чому навіть недостатньо мотивований вирок суду вищестоящий суд може скасувати і дати можливість ухвалити новий вирок, що не спричиняє звільнення засуджених від кримінальної відповідальності, а некоректна постанова про порушення справи спричиняє припинення процесу? Відповіді на ці питання законодавець не дає.

Виходячи з Пояснювальної записки до проекту Закону України "Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України щодо оскарження ухвали про порушення кримінальної справи", його автори переслідували мету посилення захисту прав учасників кримінального судочинства. Також, на думку авторів внесені в КПК України зміни призведуть до зниженню рівня корупції в системі правоохоронних та контролюючих органів. Практика ж показує, що за допомогою зазначених норм можна паралізувати розслідування будь-якої кримінальної справи, а особливо багатоепізодної з великою кількістю обвинувачених осіб, тобто по суті створена ефективна законодавча перешкода боротьбі з організованою злочинністю.

Підводячи підсумок сказаному, варто констатувати необхідність внесення змін до статей 236^7 і 236^8 КПК України. До такої ж думки прийшла більшість учасників "круглого столу", який відбувся 2 квітня у Верховній Раді України. Вважаємо, що основні зміни в зазначені норми повинні полягати в наступному:

- необхідно встановити термін протягом якого допускається оскарження рішення про порушення кримінальної справи (не більше 7-ми днів з дня отримання копії постанови згідно до ст. 98^2 КПК);
- виключити з компетенції суду можливість прийняття їм рішення про відмову в порушенні кримінальної справи;
- надати суду право визнавати постанову про порушення кримінальної справи, без її скасування, як порушеної у відношенні конкретної особи (якщо вона слідчим була порушена за фактом);
- при наявності приводів і підстав до порушення кримінальної справи надати право прокуророві своїм рішенням змінювати кваліфікацію злочин-

ного діяння і/або мотивування прийнятого рішення при виявленні помилок, що були допущені слідчим або органом дізнання в постанові;

- вважати рішення суду про скасування постанови про порушення кримінальної справи як таке, що вступило у дію та підлягає виконанню, після закінчення строку на його оскарження або з моменту постанови рішення апеляційним судом;

- скоротити термін розгляду скарги до 3-х днів без права зупинення суддею слідчих дій;

- при розгляді скарги надати право прокурору посилатися на результати слідчих дій, що хоч і проведені після порушення кримінальної справи, але підтверджують законність прийнятого раніше рішення.

О.Ю. Татаров
начальник центру післядипломної освіти
(КНУВС)

ВСТАНОВЛЕННЯ НОВОВИЯВЛЕНИХ ОБСТАВИН ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ

Кримінально-процесуальним законом чітко не врегульовані основні положення проведення розслідування нововиявлених обставин. У ч. 3 ст. 400-8 КПК вказано, що про призначення розслідування виноситься постанова й розслідування проводиться за правилами, встановленими КПК для проведення досудового слідства. Проект нового КПК також не вносить ніяких змін з цього питання.

Науковці, що займаються дослідженням інституту перегляду судових рішень, що набрали законної сили, мають різні думки щодо порядку проведення розслідування нововиявлених обставин. Одні вважають, що якщо в ході розслідування встановлені обставини, які свідчать про фальсифікацію доказів, то порушується кримінальна справа і два провадження розслідуються паралельно [1, с. 91].

Інші висловлюють думку про те, що розслідування нововиявлених обставин має три порядки: 1) коли нововиявлені обставини, повинні встановлюватися вироком суду, який набрав законної сили. Ці обставини є злочинами. Відновленню кримінальної справи повинно передувати притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка вчинила фальсифікацію доказів чи здійснили зловживання під час розслідування чи судового розгляду кримінальної справи. Остання розслідується так, як і всі злочини. У процесі розслідування вирішується питання про притягнення до кримінальної відповідальності посадової особи чи іншої особи, яка вчинила певне

діяння. Потім в межах провадження за нововиявленими обставинами вирішується питання, наскільки ці обставини вплинули на винесення рішення у справі, про відновлення якої постало питання; 2) коли нововиявлені обставини неможливо встановити вироком суду внаслідок збігу строків давності, виданням акту амністії, помилування чи смерті особи. У таких випадках розслідування проводиться в звичайному порядку й закінчується не обвинувальним висновком чи закриттям справи, а складанням прокурором висновку; 3) коли розслідуються "інші обставини". Питання про порушення кримінальної справи не виникає, ніхто не притягується до кримінальної відповідальності, розслідування проводиться в межах, достатніх для встановлення певних обставин [2, с. 30-32].

На думку В.М. Блінова існує два види порушення провадження у зв'язку з нововиявленими обставинами та їх розслідування. Якщо йдеться про злочинні посягання проти правосуддя свідків чи потерпілих, то порушується кримінальна справа й розслідування проводиться у звичайному порядку. Коли ж дані підтверджують про існування обставин, встановлення яких не вимагається вироком суду, проводиться розслідування нововиявлених обставин [3, с. 11].

Аналіз норм КПК, що регулює перегляд судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами, дозволив зробити висновок про те, що думка М.К. Бєлобабченко щодо єдиного порядку розслідування нововиявлених обставин, передбачених чч. 1 та 2 ст. 400-5 та розслідування обставин передбачених ч. 3 ст. 400-5 КПК України.

Різниця полягає лише в тому, що перша група обставин повинна бути встановлена вироком суду, а при неможливості його постановлення – матеріалами розслідування (ч. 4 ст. 400-5 КПК). На це свого часу звернула увагу також й Судова колегія у кримінальних справах Верховного Суду СРСР, в рішенні якої від 23 серпня 1950 року було зазначено, що "скасування вироку за нововиявленими обставинами з мотивів фальсифікації показань свідка допускається лише в тому разі, якщо факт фальсифікації встановлений вироком суду, що набрав законної сили" [4].

Розслідування нововиявлених обставин починається з винесення уповноваженим прокурором відповідної постанови, про що нами вже зазначалося. Слідчий виносить постанову про прийняття матеріалів справи до свого провадження. Невиконання цього правила позбавить слідчого правових підстав для проведення слідчих дій.

Перелік слідчих дій, що можуть проводитися в ході розслідування нововиявлених обставин зазначений у КПК з посиланням на норми, що регулюють проведення досудового розслідування. Отже, при такому розслідуванні можуть проводитися допити, обшуки, виїмки, огляди, експертизи та інші слідчі дії, необхідні для встановлення об'єктивної істини у справі.

При проведенні розслідування нововиявлених обставин необхідно, шляхом проведення слідчих дій, не тільки перевірити всі обставини справи, що були зібрані раніше, а й особу засудженого чи виправданого. Необхідно встановити чи повністю чи частково виконаний вирок, про скасування якого йдеться. Особливо є важливим визначення цього питання з метою покращення становища засудженого.

Як правило, розслідування нововиявлених обставин розпочинається з допиту осіб, що подали клопотання про перегляд судового рішення. Та можуть бути й певні винятки. У випадку подання клопотання про перегляд вироку суду захисником засудженого, він не може бути допитаний про обставини, які стали йому відомі під час надання юридичної допомоги підзахисним або довірителям (ч. 2 ст. 69 КПК). У такому випадку, залежно від характеру нових обставин, розслідування може розпочатися з провадження інших слідчих дій: допитів свідків, призначення експертиз тощо. З метою перевірки прокурор вправі витребувати справу з суду (ч. 1 ст. 400-8 КПК).

На початку розслідування також необхідно з'ясувати чи є інші рішення суду стосовно засудженого та на якому етапі виконання вони знаходяться.

Згідно зі ст. 400-5 КПК, фальсифікація доказів, завідомо неправильний переклад, завідомо неправдиві показання свідка, потерпілого, завідомо неправильний висновок і пояснення судового експерта, зловживання прокурорів, дізнавачів, слідчих і суддів є підставами для перегляду судових рішень, що набрали законної сили в порядку виключного провадження лише в тому разі, коли вони встановлені вироком, що набрав законної сили, а при неможливого постановлення вироку – матеріалами розслідування.

У разі відсутності вироку, розслідування нововиявлених обставин не проводиться. У такому випадку порушується кримінальна справа, відповідно до ст.ст. 94-97 КПК України, та проводитися розслідування у звичайному порядку, в ході якого застосовуються міри запобіжного заходу, особам пред'являється обвинувачення тощо. Розслідування справи закінчується складанням обвинувального висновку, й за наявності на те законних підстав – виноситься обвинувальний вирок суду.

Такий вирок виступає як джерело інформації й виконує підтверджувальну функцію. Він підтверджує наявність певних юридичних фактів.

Та під час розслідування кримінальної справи може статися так, що з певних причин вирок у справі неможливо постановити. Прикладом може бути винесення експертом завідомо неправдивого висновку, внаслідок чого суд прийняв рішення, яке не відповідає об'єктивній дійсності, хоча на момент прийняття рішення воно було правомірним. У такому випадку порушується кримінальна справа й розслідування проводиться в установленому порядку. Та якщо під час розслідування з'ясується, що не було події злочину, тобто експерт виніс неправомірне рішення не внаслідок зловживання, а у зв'язку з іншими обставинами: відсутністю можливості для проведення

експертизи належним чином (застаріле, не відповідає сучасному розвитку обладнання, за допомогою якого проводиться дослідження). У такому випадку не буде мати місце обвинувальний вирок суду, кримінальна справа закривається у зв'язку з відсутністю події злочину (п. 1 ч. 1 ст. 6 КПК України).

Після набрання цією постановою законної сили, прокурор перевіряє її належність до матеріалів справи, про відновлення якої є клопотання. У випадку підтвердження належної однієї справи до іншої, постанова про закриття кримінальної справи буде підставою для відновлення справи за нововиявленими обставинами.

Постає питання, чи у кожному випадку, коли мав місце злочин проти правосуддя і був винесений обвинувальний вирок, потрібно відновлювати провадження у кримінальній справі у зв'язку з нововиявленими обставинами?

Б.Т. Безлєпкін, пише, що коли йдеться про обставини, встановлені вироком, постановою чи ухвалою суду або постановою органу розслідування та прокурора, провадження обмежується витребуванням відповідних документів, у яких певні обставини одержали офіційне закріплення [5, с. 427].

Не зрозумілою є також і позиція Р.Н. Бочечко щодо цього питання. Він зазначає, що коли йдеться про нововиявлені обставини, передбачені пп. 1, 2 ч. 1 ст. 400-5 КПК України, розслідування не проводиться, бо у цих випадках йдеться про проведення перевірки. Далі він відзначає, що оскільки застосування інституту перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами зачіпає інтереси певних осіб, тоді у кожному випадку є необхідним відновлення провадження у справі [6, с. 15]. Таким чином автор веде мову про перевірку, яка як і дослідча перевірка, що проводиться без порушення кримінальної справи, може проводитися без відновлення провадження у справі.

Здавалося б, що думка Б.Т. Безлєпкіна є правильною, і що можна не відновлювати провадження у справі, а відразу вирок, що набрав законної сили, та яким встановлюється факт вчинення злочину проти правосуддя, який доводить безумовну наявність нововиявленої обставини, направляти його разом зі справою, по якій винесене неправомірне рішення суду. Але це було б помилковим. З цього погляду преюдиційне значення таких вироків для провадження за нововиявленими обставинами не викликає сумніву. Та може трапитися випадок коли такий вирок не може бути беззаперечною підставою для скасування незаконного судового рішення.

Й для перевірки відношення однієї справи до іншої можливо виникне необхідність проведення додаткових допитів, очних ставок, проведення експертиз, що не можливо без відновлення провадження у кримінальній справі. А здійснення цього є можливим лише після відновлення провадження у справі.

Для встановлення "інших" нововиявлених обставин, передбачених ч. 3 ст. 400-5 КПК, кримінально-процесуальний закон не вимагає наявності вироку суду. Метою розслідування у таких випадках є встановлення наявності чи відсутності самих нововиявлених обставин, які самостійно чи разом з іншими доказами можуть слугувати основою для скасування судового рішення та прийняття іншого.

Кримінальна справа в таких випадках не порушується, оскільки ці обставини не пов'язані із вчиненням злочину проти правосуддя. Для проведення розслідування таких обставин прокурор виносить постанову про відновлення провадження у справі у зв'язку з даними про нововиявлені обставини.

Перелік використаних джерел:

1. Тетерин Б.С. Возобновление дел по вновь открывшимся обстоятельствам в советском уголовном процессе. – М.: Госюриздат, 1959. – 116 с.

2. Анашкин Г.З., Перлов И.Д. Возобновление дел по вновь открывшимся обстоятельствам. – М.: Юрид. лит., 1982. – 80 с.

3. Блинов В.М. Глава 31 УПК РСФСР нуждается в дополнении // Соц. законность. – 1996. – № 11. – С. 10-15.

4. Сборник постановлений Пленума и определений Коллегий Верховного Суда СССР по вопросам уголовного процесса 1946-1962 гг. – М.: "Юрид. лит", 1964. – 334 с.

5. Безлепкин Б.Т. Уголовный процесс России. – М.: ООО "ТК Велби", 2003. – 480 с.

6. Бочечко Н.Р. Перегляд судових рішень в порядку виключного провадження: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – К., 2004. – 20 с.

І.В. Смирнова
старший науковий співробітник
(Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України, м. Київ)

РОБОТА З КОНФІДЕНЦІЙНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ І ПРОВЕДЕННЯ СЕКРЕТНИХ ОПЕРАЦІЙ "ПІД ПРИКРИТТЯМ" У ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНОМУ НАРКОБІЗНЕСУ (ДОСВІД СПЕЦІАЛЬНИХ АГЕНТІВ DEA США)

Наркобізнес представляє собою організовану стадійну [1, с. 131-133] складову незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, життєзабезпечення системи якого реалізується завдяки проведенню систематичних незаконних наркоопераций з наркотичними

засобами [2, с. 77], об'єднаних між собою та утворюючих систему організованих злочинів, вчинюваних у вигляді налагодженого технологічного процесу (надприбуткового промислу) [3; 4, с. 370-371], групами осіб за попередньою змовою, організованими групами, злочинними організаціями, які завдають серйозної шкоди безпеці країни/країн/світу, а також – здоров'ю та життю населення з єдиною злочинною метою – отримання сталих надприбутків.

При розслідуванні злочинів у сфері організованого наркобізнесу існує, на думку агентів Адміністрації США з питань боротьби з незаконним обігом наркотиків (DEA), декілька серйозних проблем.

Перша полягає у тому, що наркозлочини відносяться до, так званих нетрадиційних злочинів, тому що в американському суспільстві не існує 100-відсоткового засудження наркоспоживання і самої наркотичної субкультури, тобто працює принцип: "Нехай собі споживають, якщо хочуть, це власний вибір і право кожної людини". Деякі з громадян США навіть заперечують проти кримінального переслідування наркоділерів і наркоторгівлі.

Друга – проявляється у тому, що традиційні злочини – такі, як вбивства, згвалтування – на противагу наркозлочинам, засуджуються в американському суспільстві 100-відсотково всіма членами суспільства. Все це призводить до того, що наркополіцейським постійно необхідно доводити актуальність і потребу активної протидії наркозлочинності, особливо її організованому сегменту, що реалізується організованими групами і злочинними організаціями (картельянського типу) – наркобізнесу.

У свою чергу, наркозалежні "вилучають" суспільні ресурси: це є працездатна частина населення і на їх лікування та ресоціалізацію потребуються значні бюджетні кошти, а тут ще виступає така перешкода, як важкість переконання судді в тому, що треба засудити наркоторговця, який керує цілою мережею розповсюдження і збуту наркотику у США.

У США основним при з'ясуванні винуватості особи у торгівлі та поширенні наркотику є його проста наявність при затриманні або обшуках, на противагу українському законодавству, коли наявність наркотичного засобу або психотропної речовини доводить лише зберігання, або перевезення без мети збуту (ч. 1 ст. 309 КК України).

Справа з підтримкою наркоагентів та їх діяльності з боку громадськості ускладнюється і тим, що у разі наркобізнесу та наркоспоживання немає щосекундної жертви (але, на наш погляд, лише в традиційному розумінні – трупа, згвалтованої особи, людини зі слідами тілесних ушкоджень різного ступеню тяжкості, врешті-решт, заяви потерпілого і т. ін.), саме того, з чого починається розслідування злочину, тому, на переконливу думку фахівців з DEA, **вимагається провадження проактивного слідства у справах про**

наркобізнес – випереджального, ще до того, як вчиниться наркозлочин(-и). Ніхто не зателефонує і не розповість щодо такої злочинної діяльності через низку причин, серед яких першочергово виступає і латентність наркобізнесу, і відсутність традиційної жертви злочину.

Крім зазначеного, правопорушення, пов'язані з незаконним наркообігом, мають низку особливостей. Жертви або постраждалі від наркозлочинів рідко повідомляють про ці факти. Огляд місця злочину дуже рідко допомагає слідству, або взагалі нічого не дає, як, скажімо, при огляді організованого збуту партії героїну, який запакований і фасований спеціальним чином, що практично унеможливлює залишення слідової "картини" наркозлочину. Тому співробітники правоохоронного органу мусять, зазвичай, розкривати злочин у ході його вчинення – шляхом встановлення факту зберігання, або задокументованих випадків збування наркозасобів протягом певного часу за допомогою проведення оперативних закупок [5, chap. II, p. 2].

У справах про наркобізнес основою кваліфікації злочинної наркодіяльності виступає (за американською моделлю) обов'язкова злочинна змова, особливо тоді, коли йдеться про вчинення транскордонних наркозлочинів, в жодному разі не епізодичних, а хронічних, наприклад, транскордонної контрабанди, або виробництва у США наркотику GHB (джі ейдж бі), як у кримінальній справі у штаті Міссурі, та поширенні його через Інтернет у понад 7 країнах світу. Щоразу у злочині "працюють" як мінімум 2 фігуранти, тому, на думку спец агентів DEA США, завжди присутня злочинна змова.

Але тут, на нашу думку, не варто забувати і про ексцес виконавця, який полягає у вчиненні виконавцем злочину дій, які не охоплюються загальним умислом інших співучасників і утворюють інший самостійний склад злочину, або надають вчинюваному ним діянню іншого якісного/кількісного характеру. Ексцес виконавця настає у разі, коли організатор, підбурювач і пособник не передбачали не бажали і не допускали вчинення не узгоджених з ними дій з боку виконавця.

У США досудове слідство проводить агент DEA і веде його до кінця – передає прокуророві, потім – вже до суду. Особливість проведення наркослідства у США – відсутність чітких термінів і обмежень щодо його провадження, але зазначене не стосується дій прокурора. Коли заарештовано обвинуваченого, прокурор зобов'язаний у 24-годинний термін забезпечити, щоб злочинець постав перед суддею, та надати усі наявні у справі матеріали, а суддя вже визначить питання щодо запобіжного заходу також протягом 24 годин – застава, взяття під варту. А Велике журі, у свою чергу, вирішує, чи достатньо доказів для слухання справи у суді. Саме тут проявляється певна самостійність і необмеженість діяльності агентів DEA, але й зібрані докази по справі мають бути настільки вагомими і аргументованими, щоб вони ні в кого з учасників судового слухання справи не викликали сумнівів і справу

не треба було повертати на додаткове розслідування. Пріоритети в роботі агентів DEA мають бути підкріпленими високоякісною роботою. Наприклад, у спец агента DEA "Тоні" за всі 20 років практичної діяльності не було жодної повернутої справи на додаткове розслідування.

Враховуючи складність у розслідуванні кримінальних справ у сфері організованого наркобізнесу, стає зрозумілим, чому основним правилом роботи з конфіденційними джерелами у практичній діяльності агентів Адміністрації США з питань боротьби з незаконним обігом наркотиків є таке: "Агентура – це "хліб і масло з сіллю" для DEA".

1. Інформатор – це особа, яка під керівництвом поліції з очікуванням винагороди чи без неї надає інформацію про події, осіб і т. ін.

2. Інформаторами можуть бути і звичайні люди (громадяни), які, скажімо, живуть поблизу або поруч із нарколабораторією, що відчувають специфічні запахи прекурсорів і хімікатів. Вони можуть телефонувати до DEA та сповіщати про свої підозри.

3. Як джерело інформації інформатором може виступати сама бізнесова інформація. Наприклад, лабораторне устаткування для наркотичного "кухарства", наприклад метамфетаміну, можна придбати лише у бізнесових структурах, що спеціалізуються на виготовленні та продажу такого устаткування, але на легальній основі – технічні елементи підпільної нарколабораторії не є приладами, призначеними спеціально для виготовлення лише наркотиків і психотропів. Найчастіше таке устаткування є звичайним лабораторним приладдям.

4. В якості неоцінених інформаторів можуть виявлятися й урядові структури, коли потребується знати перед штурмом нарколабораторії план будівлі абр квартири, які зазвичай є у міських властей.

5. Публікації у різноманітних інформаційних джерелах. Саме з огляду на наведене, проступає мета отримання інформації від інформатора – він може надати таку інформацію, яку жодним чином не можна отримати з будь-яких інших відомих джерел про, наприклад: склад ОЗГ; поточні рахунки наркобізнесової фірми; про оптові та вуличні ціни на наркотики; про попит і пропозицію; про особу/особи наркоділерів, обсяги наркоторгівлі; обсяги наркоторгівлі – щодня, щомісяця; встановлення осіб змовників – всіх учасників ОЗГ або ЗО наркобізнесу; про види транспорту, способи транспортування наркотиків; про схеми і способи "відмивання" наркогрошей; про власність, фінансові активи організації, кошти від наркобізнесу.

Між іншим, у США існує окрема Програма конфіскації усього майна від наркобізнесу. В Україні, на противагу США, такої програми немає, всі конфіскації відбуваються за рішенням суду.

Інформатором може бути, в принципі, будь-яке джерело інформації – висококваліфіковані, досвідчені співробітники, націлені на інфільтрацію до

злочинної наркобізнесової організації; або довірча особа, яка передає інформацію співробітнику правоохоронного органу. Інформатори – за ступенем участі у слідчому процесі – класифікуються на випадкових; заарештованих; регулярних або постійних і спеціальних, але всі вони не є працівниками правоохоронних органів [5, chap. VI, p. 1-3].

Випадковий інформатор – особа, яка не є джерелом постійної інформації, але може слідчому дати "ниточку" для розслідування наркозлочину. До цієї категорії відносяться відомі нині або раніше правопорушники, їх знайомі, наркомани, іноді особи, які повідомляють інформацію анонімно по телефону.

Заарештований інформатор – особа, яка надає інформацію про співучасників злочину/злочинів з метою зниження санкцій кримінальної відповідальності або уникнення такої. Інформація, отримана від такого інформатора, має бути якомога швидше використана до того, як буде встановлено зв'язок з правоохоронним органом. Такий вид інформаторів може дати згоду на дачу показань в якості свідка. Засуджені також можуть бути віднесеними до цієї категорії інформаторів.

Регулярний або постійний інформатор – зазвичай, це учасник злочинного угруповання або близький знайомий правопорушників. Для наркополіцейських ця категорія представляє найбільшу цінність, тому що у такого інформатора плата за надану інформацію превалює над іншими мотивами співпраці з правоохоронним структурами.

Спеціальні інформатори – особи, які не обмежуються простим наданням інформації, вони активно допомагають правоохоронцям у підготовці і проведенні таємних операції щодо інфільтрації до злочинної організації, що спеціалізується на незаконному наркообігу. Такий агент може бути використаним при оперативній закупівлі наркозасобу і за необхідності – виступати у суді як свідок. Саме ця категорія інформаторів може потребувати захисту правоохоронних органів, зміни документів і місця проживання після закінчення провадження у кримінальній справі.

Заслуговує на увагу й розкриття мети присутності та використання інформаторів; схеми діяльності наркокартелю і способів реалізації злочинних посягань; переліку обов'язкових вимог (заборон) при спілкуванні агента DEA з інформаторами; використання отриманої інформації в кримінальному процесі тощо, проте, виходячи із вимог щодо обсягу роботи, ці питання потребують окремого висвітлення.

Перелік використаних джерел:

1. Смирнова І.В. Організована злочинна діяльність у сфері незаконного обігу наркотичних засобів: загальне поняття стадій // Наук. вісн. Національної акад. внутрішніх справ України. – К.: Вид-во Національної акад. внутрішніх справ України, 2005. – № 1.

2. Смирнова І.В. Досвід Адміністрації США з питань боротьби з незаконним обігом наркотиків (DEA) // Боротьба з орг. злоч. і корупцією (теорія і практика). – К.: Міжвідомч. наук.-дослід. центр з пробл. Боротьби з орг. злочинністю, 2005. – № 12.

3. Хруппа М.С. Наркобізнес // Юрид. енцикл.: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 4. – 720 с.

4. Руководство ООН по подготовке кадров в области обеспечения соблюдения законов о наркотиках: ООН, 1989, Нью-Йорк.

В.П. Шеломенцев
старший науковий співробітник
(Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України, м. Київ)

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У БОРОТЬБІ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ КОМП'ЮТЕРІВ, СИСТЕМ ТА КОМП'ЮТЕРНИХ МЕРЕЖ

Комп'ютерні злочини та комп'ютерний тероризм законодавцем визначено серед основних реальних та потенціальних загроз національній безпеці України в інформаційній сфері [1].

Організована злочинність активно використовує досягнення інформаційно-телекомунікаційних технологій для забезпечення можливості вчинення злочинних дій з мінімальним ризиком викриття (анонімність, віддалений доступ, транскордонність, непідготовленість працівників правоохоронних органів, недосконаліть правових систем різних країн тощо), а також для легалізації злочинних прибутків через віртуальні банки, інтернет-казино, інтернет-аукціони, платіжні інтернет-системи, трасти, які через мережу Інтернет залучають кошти на умовах фінансових пірамід тощо.

До основних проблем виявлення, розкриття та розслідування злочинів, які вчиняються з використанням інформаційних та телекомунікаційних технологій слід віднести територіальну розподіленність слідів злочину (злочинець і потерпілий можуть знаходитись не тільки в різних країнах, але й на різних континентах), а також обмежений термін зберігання слідів злочину.

На ефективність міжнародного співробітництва у боротьбі з комп'ютерною злочинністю негативно впливає несвоєчасність та неповнота обміну інформацією про злочини та осіб, що їх вчинили, недосконаліть нормативної бази різних країн з цього напрямку діяльності.

При Генеральному Секретаріаті Інтерполу з 1991 року діє Робоча Група з проблем комп'ютерної злочинності, яка вивчає цей вид злочинів у

різних країнах, розробляє рекомендації, допомагає стандартизації національних законодавств, напрацьовує методичний досвід розслідування комп'ютерних злочинів. Особлива увага приділяється питанням міжнародного співробітництва при розслідуванні комп'ютерних злочинів. У багатьох країнах для боротьби з цим видом злочинів створені спеціалізовані підрозділи, які займаються виявленням, розслідуванням комп'ютерних злочинів та збором іншої інформації з цього питання на національному рівні. Як вважають дослідники, саме спеціалізовані національні поліцейські підрозділи утворюють головне ядро сил протидії міжнародній комп'ютерній злочинності [2].

Враховуючи, що активність кримінальних структур у сфері використання комп'ютерів, систем та комп'ютерних мереж має найбільший вплив саме на економічні процеси, для посилення протидії даному виду злочинів, у структурі Державної служби боротьби з економічною злочинністю МВС України у 2001 році утворено підрозділ по боротьбі з правопорушеннями у сфері високих технологій [3].

Працівники зазначеного підрозділу, при розкритті трансграничних комп'ютерних злочинів, для взаємобміну інформацією з правоохоронними органами інших країн активно використовують канали Інтерполу, міжнародної мережі національних контактних пунктів 24/7 (у структурі Національного центрального бюро Інтерполу), а також можливості Управління міжнародних зв'язків МВС України через апарат представників правоохоронних органів (як представників МВС України за кордоном, так і представників правоохоронних органів інших країн в Україні).

На даний час в Україні працюють представники МВС Австрійської Республіки, Королівства Бельгії, Республіки Білорусь, Федеративної Республіки Німеччини, Республіки Польща, Французької Республіки, Чеської Республіки, Королівства Данії. Відповідальний за Україну представник поліції Держави Ізраїль знаходиться у Москві (Російська Федерація), представник поліції та митниці Королівства Швеції – у Будапешті (Угорщина).

МВС України має своїх представників у Республіці Польща, Федеративній Республіці Німеччини, Державі Ізраїль.

Щодо Національного центрального бюро Інтерполу України, яке виступає центром координації взаємодії правоохоронних органів країни з компетентними органами зарубіжних держав [4], то на жаль його можливості не враховують специфіки швидкоплинності події комп'ютерного злочину та необхідності миттєвого реагування на неї задля ефективності його виявлення та документування.

Для того, щоб інформація з інших країн швидко та у доступній формі (мова повідомлення, специфічні терміни, коди злочинів тощо) надходила до національних спеціалізованих підрозділів, а також для оперативного обміну

такої інформації між країнами, у 2001 році Україною було підписано Європейську конвенцію про кіберзлочинність (далі – Конвенція про кіберзлочинність) [5], яку року ратифіковано у вересні 2005 року [6].

Конвенція про кіберзлочинність доповнює існуючі конвенції Ради Європи про співробітництво у кримінальній сфері для підвищення ефективності кримінальних розслідувань по комп'ютерним злочинам і для надання можливості збирання доказів в електронній формі, а також передбачає наступні принципи міжнародного співробітництва:

- термінове збереження комп'ютерних даних, які зберігаються;
- термінове розкриття збережених даних про рух інформації;
- взаємна допомога щодо доступу до комп'ютерних даних, які зберігаються;
- транскордонний доступ до комп'ютерних даних, які зберігаються, за згодою або у випадку, коли вони є публічно доступними;
- взаємна допомога у збиранні даних про рух інформації у реальному масштабі часу;
- взаємна допомога у перехопленні даних змісту інформації.

Аналогічний підхід запропоновано і Угодою про співробітництво у боротьбі зі злочинністю у сфері комп'ютерної інформації держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав (Мінськ, 1 червня 2001 року), яка передбачає наступні форми співпраці:

а) обмін інформацією, в тому числі про:
- злочини, які готуються або вчинені у сфері комп'ютерної інформації та причетних до них фізичних та юридичних особах;
- форми та методи попередження, виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів в даній сфері;
- способи вчинення злочинів у сфері комп'ютерної інформації;
- національне законодавство та міжнародні договори, що регулюють питання попередження, виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів у сфері комп'ютерної інформації;

б) виконання запитів про проведення оперативно-розшукових заходів, а також процесуальних дій у відповідності з міжнародними договорами.

На жаль, в Україні досі не визначено орган, який би здійснював координацію боротьби з комп'ютерною злочинністю та забезпечив принципи міжнародного співробітництва, проголошені Конвенцією про кіберзлочинність.

У 2004 році Міністерство закордонних справ України, на виконання доручення Кабінету Міністрів України від 31.10.2003 за № 69490, узгодило з Управлінням ООН з наркотиків і злочинності питання щодо запровадження проекту "Боротьба з організованою злочинністю в Україні шляхом запобігання махінаціям з кредитними картками та іншими фінансовими злочи-

нами, пов'язаними з комп'ютерними технологіями" [7]. Для реалізації зазначеного проекту ООН на виконання доручення Кабінету Міністрів України від 9 вересня 2004 року № 69490/01/1-03 Міністерством внутрішніх справ України було утворено міжвідомчу робочу групу, до складу якої увійшли фахівці Національного банку України, Державного департаменту фінансового моніторингу, Державної судової адміністрації України, Державної податкової адміністрації України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України. Робочою групою протягом 2004-2005 років проведено аналіз законодавства у сфері протидії і запобігання махінаціям з банківськими кредитними картками та іншим фінансовим злочинам, пов'язаним з комп'ютерними технологіями та надано узгоджені пропозиції правового та організаційного забезпечення боротьби з комп'ютерною злочинністю.

На наш погляд, для України є перспективним впровадження проектів "Чиста мережа" (Clean net), "Чистий код" (Clean code), "Чисте з'єднання" (Clean connecting), запропонованих Міністерством внутрішніх справ Росії на міжнародній практичній конференції по боротьбі з кіберзлочинністю та кібертероризмом (Москва, 19-20 квітня 2006 рік).

Метою проекту "Чиста мережа" є розроблення та реалізація практичних заходів з протидії використанню мережі Інтернет в терористичних цілях, очищенню глобального інформаційного простору від ресурсів, які негативно впливають на суспільну та індивідуальну свідомість і провокують екстремістські та терористичні прояви. Проект під назвою "Чистий код" спрямований на забезпечення ефективної боротьби з комп'ютерним шахрайством, як найбільш поширеним видом злочинної діяльності в телекомунікаційних мережах, який заподіює значну шкоду економічним інтересам держав та громадян. В рамках проекту "Чисте з'єднання" країнам-учасникам мережі національних контактних пунктів запропоновано сприяти розширенню міжнародної мережі національних контактних пунктів за рахунок приєднання до неї нових країн-учасників та вжити заходи по формуванню національних правових механізмів, які б забезпечували здійснення обміну оперативною інформацією з правоохоронними органами інших країн.

Зазначені пропозиції спираються на російський та міжнародний досвід боротьби з протиправним використанням глобальних інформаційних мереж, особливо мережі Інтернет, та спрямовані на реальну протидію кримінальним проявам в електронному середовищі.

Для забезпечення ефективного міжнародного співробітництва у боротьбі зорганізованою злочинністю у сфері використання комп'ютерів, систем та комп'ютерних мереж необхідно:

1. Привести національне законодавство у відповідність до вимог Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності та Конвенції про кіберзлочинність, подальше вдосконалення нормативно-правової бази,

яка регулює боротьбу зі злочинністю у сфері комп'ютерних технологій (особливо процедурних питань виявлення та фіксації слідів злочину, обміну інформацією про злочини транснаціонального характеру, розроблення ефективного механізму співпраці з правоохоронними органами інших країн тощо).

2. Утворити національну структуру з функціями та повноваженнями у сфері боротьби з комп'ютерною злочинністю, передбаченими Конвенцією про кіберзлочинність.

Перелік використаних джерел:

1. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

2. Біленчук П.Д., Біленчук Д.П., Міщенко В.Б., Мотлях О.І. Національна безпека України: сучасні інформаційні технології і можливі джерела безпеки // Вісник Академії Академії праці та суспільних відносин Федерації профспілок України. – 1998. – № 1. – С. 61-72.

3. Про створення у структурі ДСБЕЗ підрозділів по боротьбі з правопорушеннями у сфері інтелектуальної власності та високих технологій: Наказ МВС України № 429 від 31 травня 2001 р.

4. Про Національне центральне бюро Інтерполу: Постанова Кабінету Міністрів України № 220 від 25 березня 1993 р. // Зібрання постанов Уряду. – 1994. – № 2. – Ст. 25.

5. Про кібернетичну злочинність: Конвенція Ради Європи; офіційний переклад українською мовою, лист МЗС України №91/14-761/1-1161 від 24.05.2004.

6. Про ратифікацію Конвенції про кіберзлочинність: Закон України від 7 вересня 2005 року // Урядовий кур'єр. – 2005. – № 185 вересен.

7. Лист Міністерства закордонних справ України № 91/13-697-492 від 06.04.2004.

ЗМІСТ

Грошевий Ю.М., Єськов С.В. Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність": окремі недоліки чи системна криза? 3

Глушков В.А., Михайличенко Д.А. Система правовых, организационно-управленческих и оперативно-розыскных мероприятий по предупреждению преступлений 7

Погорецький М.А. Гносеологічні аспекти вдосконалення оперативно-розшукової діяльності у сфері боротьби з організованою злочинністю 15

Бурбело О.А., Карпенко В.Ю. Діяльність злочинних груп у сфері банкрутства підприємств 31

Музика В.М. Інфраструктура організованої злочинності.....36

Визир А.М. Борьба с коррупцией в Украине требует нового системно-комплексного подхода 45

Гусєва К.А. Попередження злочинів як одна з визначальних функцій спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю органів внутрішніх справ у сучасних умовах.....48

Рижков Е.В., Мельник О.П. Правові та організаційні перешкоди в діяльності підрозділів БОЗ МВС України та шляхи їх подолання 57

Кубарев В.С., Кубарев И.В. Пути совершенствования оперативно-розыскной методики раскрытия латентных преступлений, совершаемых организованными преступными сообществами.....65

Никифорчук Д.Й. Використання результатів кримінологічної характеристики злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків, у протидії наркобізнесу 73

Трофимов С.О. Організована злочинність у сфері незаконного обігу наркотиків.....77

Ущаповський В.Ф. Проблеми щодо законодавчого забезпечення діяльності спецпідрозділів по боротьбі з організованою злочинністю МВС України 81

Сапальов В.П. Розвиток організованої злочинності в Україні: тенденції її трансформації на сучасному етапі 85

Шарай Л.Г. Актуальні проблеми використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів 88

Стрільців О.М. Об'єкт контрольованої поставки наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів.....91
Хараберюш І.Ф. Використання передових інформаційних технологій щодо вирішення проблеми протидії організованій злочинності.....95
Федоров К.Л. Проблема оперативно-розшукового забезпечення безпеки та захисту оперативних працівників органів внутрішніх справ України.....101
Михайличенко А.О. Проблемні питання використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в кримінальному судочинстві.....108
Валуйская М.Ю. Проблема причин организованной преступности в аспекте теории причинности в криминологии 117
Гришин Ю.А. О системе поощрительных уголовно-правовых норм для членов преступных сообществ 122
Темніков О.В. Кримінально-правові та процесуальні аспекти вдосконалення українського законодавства щодо забезпечення ефективної діяльності підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю.....129
Литвинчук О.І., Мартинов О.М. Щодо законодавчих перешкод боротьбі з організованою злочинністю.....137
Татаров О.Ю. Встановлення нововиявлених обставин вчинення злочину 140
Смирнова І.В. Робота з конфіденційними джерелами і проведення секретних операцій "під прикриттям" у протидії організованому наркобізнесу (досвід спеціальних агенств DEA США).....144
Шеломенцев В.П. Міжнародне співробітництво у боротьбі з організованою злочинністю у сфері використання комп'ютерів, систем та комп'ютерних мереж.....149

Науково-теоретичне видання

ВІСНИК
Луганського державного університету
внутрішніх справ

ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ У НАПРЯМКУ БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ

Спеціальний випуск № 2

У чотирьох частинах

Частина 1

Друкується мовами оригіналу

Відповідальний за випуск *канд. юрид. наук, проф. Б.І. Бараненко*
Технічні редактори *С.С. Свістунова, Н.М. Соболєва*
Комп'ютерна верстка *О.О. Васильєва*

Підписано до друку 06.06.2007.
Папір офсетний. Формат 60x84 $^{1}/_{16}$. Друк RISO.
Гарнітура. Times New Roman. Ум. друк. арк. 9,75.
Ум. фарбо-відб. 9,75. Обл.-вид. арк. 10,125.
Тираж 500 прим. Зам. № 43

Редакційно-видавничий відділ ЛДУВС
Друкарня РВВ ЛДУВС
91493, Луганськ, сел. Ювілейне, вул. К. Маркса, 4